

A

GYAKORLATI STATISZTIKA

KÉZIKÖNYVE.

IRTA

KELETI KÁROLY,

AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL IGAZGATÓJA,

A M. TUD. AKADÉMIA REND. TAGJA.

KSH Könyvtár és Levéltár

0000000185301

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1875.

KSH Könyvtár

605563

Budapest, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Hazai statistikánk örvendetesen haladott ez ideig s az iránta érdeklődők száma is egyre szaporodott.

Szaporodott a statistika eredményeit feltüntető művek száma is; de oly munka mindekkoráig hiányzott, mely kimutatná: hogyan, miért, kik által s ki számára készül a statistika; oly mű, mely megmutatná: a társadalom minden egyes terén mily hasznát lehet venni a statistikának s miként világít az be az állami, gazdasági és szellemi élet minden egyes ágába.

Ezt gyakorlatilag megmutatni, az összes statistikai tevékenységnek és hasznának képét adni feladata jelen munkának.

E feladatot egyrészt azért tűztem ki magamnak, mert az 1874. XXV. t. cz. a kormányközegek, egyházi, polgári és katonai hatóságok, közintézetek és közérdekű czélokkal foglalkozó magánintézetek, egyletek és társulatok számára kötelezővé teszi a statistikai adatszolgáltatást, s így elég számos az érdekelt fél, ki a fentebb jelzett kérdésekre választ óhajthat és tudni kívánja ez általános működésben, mely rész illeti meg őt.

Másrészt meg azt tapasztaltam, hogy mind azon haladás mellett, melyet hazai statistikánk ez ideig tett, nem foglalja el még közéletünkben azon helyet, melyet követelhet s nem tulajdonítják neki még sokan azon nagyfontos-

ságot, melyet más, sokkal bevégzettebb állapotoknak s közintézményeknek örvendő államokban tőle meg nem tagadnak.

Pedig ne felejtsük el: hasznos, üdvös, életrevaló intézményeket csak megfelelően művelt talajba lehet, a siker reményével, az eredmény biztos kilátásával ültetni. E talaj a létező állapotok, ezeket megismerni a statistika által tanuljuk meg. Ezért a statistika alapja és főfeltétele az okszerű törvényhozásnak, jó kormányzatnak, böles társadalmi tevékenységnek.

Ez nemcsak személyes meggyőződésem, ez a tudomány által szentesített axioma.

Budapesten 1875. augusztus havában.

K. K.

ELSŐ RÉSZ.

ÁLTALÁNOS ISMERETEK.

I.

BEVEZETÉS.

Közel két százada immár, mióta a statistika mint önálló tanszak, a többi államtudományok köréből kivált. Közel egy század kellett neki, míg Europa különféle egyetemein meg tudott honosulni. De kevés idő, hogy hazai egyetemünkön is befogadott szaktudományyá legyen. Sőt a múlt század utolsó évtizedében Schwartzner pesti egyetemi tanártól már oly statistika jelent meg Magyarországról, mely, noha német nyelven szól, még ma is nagy érdekléssel bír, akkoriban pedig határozottan a tudomány színvonalán állott.

Igaz, hogy inkább leíró és magyarázó e statistika, mint pusztán számokkal foglalkozó, mely utóbbiak benne jobbjára csak illustratióul foglaltatnak. De a ki tudja, mily bajos lehetett akkortájt számokhoz jutni, a ki elgondolja, az akkori kormányközegek mily szűk látkörrel bírtak a nyilvánosság jogaira nézve, mily gondosan lőn titkolva minden szám, mely valamely állami viszonyt—társadalmiakkal akkor még keveset gondoltak — földeríthetett volna, az csodálkozni fog a hangyaszorgalmon, mely csak annyit is gyűjthetett, bámulni a leleményességet, mely éleseszű hozzávetések által iparkodott pótolni a hiányzót s kiegészíteni a hézagosat elannyira, hogy mégis sikerült neki hű s érthető képét adni Magyarországnak.

Egyébiránt az elmélet, a theoria emberének gyakran makacs néha erőszakos okoskodásával, nem is törekedett akkor még külön iskolákat állítani fel a statistikán belől; nem követelte még, mint a matematikai irány követői, hogy a statistika pusztán számokkal foglalkozzék, s minden egyéb okoskodó része más tanszakba tartozzék, melynek nevével egyébiránt maiglan se jöttek tisztába.

Akkor hálásan kellett fogadni mindazt, a mit s úgy a hogy lehetett nyújtani. Szám akkor jelent meg magyarázóul, ha került, s a leiró szónak kellett pótolni mindent, hol a statistikai anyag cserben hagyta a buvárt és tudóst.

Mennyivel másképp állunk e tekintetben ma.

A mai olvasók válogathatnak a tudományban, s a tudomány tanszakaiban. Külön tanul hallgathatják a statistika elméletét, mely propilaeumképen bevezeti az egész disciplina lényegébe, megismerteti feladataival, céljaival s eszközeivel, míg más munkákban a kész eredményekkel ismerkedhetnek meg, még pedig úgy Magyarországra vonatkozólag, kikirándulva a monarchia szomszéd országainak ismertetésére, mint egész Europa s országainak összehasonlító statistikáját tekintve.

Sőt még e műveken túl is kínálkozik az elmélet s a tudomány újabb haladásának s legélesebb irányainak, megkülönböztető distinctóinak ismertetése, míg saját feladatokat szűkebbre szabván, inkább a gyakorlattal, a statistikának úgyszólván technikájával óhajtom olvasóimat megismertetni.

Nem kell egyébiránt ezért attól tartaniok, mintha most rögtön statistikai táblázatok tömkelegébe vezetném, vagy épen a még statistikai hivatalokban is irtózott rubrikálás mesterségébe akar-nám beavatni.

Nem. A gyakorlati, az alkalmazott, az úgyszólván teremtő statistikának is van még érdekesebb oldala, van tudományos zománca, sőt, mondhatnám, van bölcsészete is, csak meg kell vele közelebbről ismerkedni, meg kell tudni vele barátkozni.

Avvagy azt higgyük-e, a laikus, a műkedvelő, meg a műértő egyet s ugyanazt éreznek egy közösen megtekintett festmény szemléletében, egy közösen meghallgatott zeneműben? Vagy talán azt hiszik, hogy a nyersebb alkotásu, fejletlenebb kedélyü műveletlen ember, a nemesebb érzékű, de romlatlan mivelttel vagy épen például a tájfestészszel egyformán élvezik a természetet, ezen édes mindnyájunknak egyforma tulajdonát? Nem-e csak rétet s erdőt, hegyet s vizet lát a paraszt, hol a miveltebb ember, már a természet változatainak bájában tud gyönyörködni, a festész meg épen a vonalak szépségét, a színek finomságát, a világítást és fényét kénytelen bámulni; de képes élvezni is!

Igy vagyunk valamennyi tudománnyal vagy tanszakkal. Kezdetben, míg megértjük, míg teljesen felölelhetjük, csak a tanulás nehézségét, a felfogás fárasztó voltát érezzük. De megvillan az átértés

szikrája, uraiul kezdjük magunkat érezni az elébb fölöttünk uralkodott anyagnak, új távlatokat látunk megnyilni előttünk, melyek létezéséről elébb álmodni sem mertünk s az emberi büszkeség, a hódítás mámorában kéjelegve, élvezettel indul új meg új felfedezésekre, új meg új győzelmekre, föl se véve az útjába eső nehézségeket, a munka fáradalmait, melynek árán a tudás birodalmába iparkodik jutni.

E tekintetben a statistika se kivétel. Míg fogalmat kell csak szereznünk a számok értékéről, míg meg kell tanulnunk a grafikus statistika színeit s jeleit, addig csak a fáradalmakat érezzük, addig sem a tárgy, sem a tudományszak, melynek keretébe tartozik, nem érdekel.

De, ha a számok értékét fel kezdjük fogni, ha minden egyes szám az ország valamely viszonyát deríti ki, minden egyes statistikai képlet valamely társadalmi állapotot tüntet fel; ha a számok az emberiségnek még lelki életébe is engednek bepillantani: akkor megszűnnek holt anyagnak maradni, beszélő s magyarázó, intő s dorgáló, vagy dicsérő s magasztaló lényekké válnak, melyeknek csevegését vagy szózatát ámulattal vagy örömmel, szomorúsággal vagy büszkeséggel hallgatjuk, mind tovább-tovább iparkodván haladni az általuk megvilágított ösvényen.

De hátha oda jutunk, hogy magunk birjuk megszólaltatni e lényeket? Ha be nem érve az érzéki tudattal, a bamba sejtéssel vagy elbizott állítással kutatására indulunk a tényeknek, ha a tevékenységünk által előteremtett számokat csoportosítjuk, parancsunk szerint mozgosítjuk s az aritmetika szabályaival kényszerítjük, hogy feleljenek kérdéseinkre, bemutatva az eredményt, melyet tanulmányozva kerestünk? Ha idáig eljutunk, tán megengedik most már a kételkedők is, hogy van e száraznak hirdetett tudománynak oly élvezetes oldala, melyet bátran a költészetével tehetünk párhuzamba.

E tekintetben pedig ne csügeszszen az, hogy e tanszaknak még neve fölött is veszekednek, hogy itt-ott tévutra látjuk térni apostolait. Ne becsüljük kevesebbre e tanszak megtámadhatlan igazságait, mert egynémely csodálatos eredménye ámulásba ejtvén a kutatót, annak hirdetésére készíti, hogy az emberi szabad akaratnak titkos természeti erőiben lappangó oly ellenségei vannak, melyek független kifejtését gátolják, mohamedán fatalismusra kárhoztatván azon társadalom tagjait, melyet nem tagjainak cselekvényei s ezekben nyilvánuló szabad akaratuk, hanem a statistika által kiderített — illetőleg még mindig csak kutatott — természeti törvények igazgatnak.

Az se csüggeszsen bennünket, hogy sok irányú gondos kutatás és lelkiismeretes munka még mindenütt célhoz nem vezetett. Hiszen ezzel csak más tanszakokkal, s épen a legújabbakkal állunk egy színvonalon, melyek, mint a nemzetgazdaság, a földrajz, a természet-tudományok stb. egyre kénytelenek még haladni, kutatni s a már kiderített igazságok s elért eredmények folytán egyre újak után törekedni.

Ugyan így vagyunk azon vádra nézve, hogy a statistika mindent magához akar ragadni, hogy universal-tudomány akar lenni, pedig talán önálló módszere sincs.

E váddal illették a nemzetgazdaságot még nem régen, s midőn az, okszerű önmegtadással, ki akart kebeléből rekeszteni oly tárgyakat, melyek, ha csupán az anyagiakat tekintjük birtokába tartozóknak, oda csakugyan nem valók — mi lett az eredmény? Az, hogy a nemzetgazdaságból kirekesztendőknak hirdetett fejezeteket valahol mégis tárgyalni kellett, mert tárgyaik tényleg léteznek, megvannak a társadalomban, hatnak és működnek, és kezdtek számukra megalakítani a társadalmi tudományt. Azaz új címet találtak ki oly tudományágra, mely befejezetlen, mint a nemzetgazdaság, az összes társadalmi viszonyokra tér ki, mint a statistika s szintűgy mindent készül magához ragadni, mint újabban a földrajz, mely a földet és mivélését, a társadalmat és állami viszonyait, a nemzetgazdaság legtöbb tanát s az ethnografiát, a történelmet ép úgy, mint a nyelvészetet birodalmába tartozónak vallja.

De mit bizonyít mindez s mit főleg a statistikára nézve? Legfeljebb azt, hogy az emberi ismeretkör tágult, tudományos haladása gyorsabb, mindent kénytelen felölelni, de számos új tanulmányozásának, felfedezéseinek s vívmányainak nem talál tért, legalább nem az eddigi disciplinák szokott határaiban s folytonos terjedésében s forrásában ki fog lökni kebeléből, mint a hajdan izzó állapotban levő univsum, egy-egy új csillagot, mely önállóan fogja folytatni fényes pályáját az összes tudomány alkotta mindenségben.

Visszatérve azonban tárgyunkhoz, azt bátran konstatálhatjuk, hogy ez idő szerint a statistika csakugyan nem fogadhat el szűkebb határokat. Már kutatási módszereinél, eredményei közzétételének alakjánál, a még mindig előtérben álló számbeli miveleteknél fogva meg nem állapodhatik, míg a társadalom minden állapotát és mozgalmait végig nem kutatta. A mint szűknek bizonyult a hajdani határ-

jelölés az állam-nevezetességek felsorolásával, át kellé csapnia a társadalmi térre s itt még sok a teendője.

Lehet, idővel ez tágnak fog bizonyulni; lehet, mostani fejezetei közül át fogja engedni a földet s mindent, mi ezzel összefügg a geografiának; lehet, a népelet oly tágas mezeje külön tudományágot fog fejleszteni, mely már is demográfia czim alatt kezd szerepelni.

Mindez azonban nem gátolhat bennünket, hogy műveljük a statistikát, műveljük jelen tág határai között, vagy működjunk közre annak idején önmagunk azok szűkebbre szorításában a szerint, a mint lelkiismeretesen folytatott tanulmányaink és ezekből meritett meggyőződésünk parancsolni fogja.

Pedig semmi kétség benne, hogy e meggyőződésünk meg fog érlelődni. Fényes nevek, gazdag anyag, nemzetközi működés eredményei állnak rendelkezésünkre.

A fényes nevek Courtingtől s Achenwalltól fogva Quetelet-ig s a most élő legjelesebb statistikusokig megalapították s fejlesztették a tudományt, mely, meggyőződésem szerint, még ekkoráig sem érte el fénykorát. Még mind keletkezöben van, még mindig csak a munka első stadiumában, az anyaghordásnál vagyunk. Bármily szép tudományos tért jelöltek ki Quetelet kutatásai e tanszagnak, szerzőjében az eszmék elavultak, mielőtt minden irányban érvényesülhettek volna. Követőiben pedig sokkal többen voltak azok, kik ama rendszernek, melyet Quetelet felállított s a melylyel alkalmaslag közelebről is meg fogunk ismerkedni*), csak csillogó hypothesiseit kapták fel, semmint saját részükről is hozzá járultak volna fejlesztéséhez. Az igazi reformator, minő Smith például a nemzetgazdaságban, Ritter a földrajzban volt s a melyent a legutóbbi két század alatt, úgyszólván, valamennyi tudományágban ki lehetne mutatni, a statistikában még fel nem támadt.

A statistika tudományos irányában még egészségesebb, sikeresb haladást s gazdagabb eredményt ígéro utakra fog térni, mint a melyeken most látjuk sokhelyt haladni. De hogy erre közreműködhessünk mi is, ismernünk kell a statistika gyakorlati haladását. Mert, meggyőződésem szerint, semmi sem fejlesztö úgy a statistika elméletét is, mint ennek gyakorlati, alkalmazott haladása, vagyis a hivatalos sta-

*) Lásd: Quetelet emlékezete, olvastatott a M. Tud. Akadémia 1874. novemberi ülésében.

statistika működése és ennek egyik legujabbkori alakja a nemzetközi statisztikai kongressusok.

Munkám fonalán mindkettővel közelebb fogunk megismerkedni. Megítélni pedig a hivatalos statistika befolyását a statistika tudományos haladására s ebből folyólag elméletére is, úgy tudjuk, ha vissza-képzeltük magunkat az előbb vázoltam közelmúltba s a statistika akkori helyzetére gondolunk.

Tárgyat inkább sejtven, mint tudván, anyag nélkül s művelőinek csekély száma mellett, úgyszólván, csak azt karolhatta fel a statistika, mit a közigazgatás némely ágai önként nyújtottak. Hulladékaiból élt, azt mondhatni, az akkori kormánybölcseiség el nem palástolható tényecinek. Egy darab tért a földrajzból hódított el és mívelt behatóbban, mást az akkor divott Cameralwissenschaften szűk kenyérmorzsáiból szedegetett s hogy azt felhasználhassa még kerülő utakra kelle térnie és vajmi gyakran kényszerült a politika szolgálatába felcsapni.

És ma. Ma külön hivatalokat látunk szervezve, melyeknek egyéb feladatuk sincs, mint a szükséges anyagot beszerezni, a kínálkozó adatokat gyűjteni, összeállítani s nemcsak a kormánynak, nemcsak az uralkodó hatalomnak, hanem a nagy közönségnek, a nemzetnek is szolgálatába bocsátani.

Pedig nemcsak az önként kínálkozó, a könnyen begyűlhető anyagot alkotja így át mindnyája használatára a hivatalos statistika; hanem közvetlenül gyűjt, adatok beszolgáltatását elrendeli azon alakban s mennyiségben, a mint a közigazgatás és tudomány érdeke követeli. Kezet fog a törvényhozással és törvény útján rendeli el az adatok szolgáltatását, keretet készít az állam és társadalom valamennyi viszonyainak befoglalására s e keretben élénk képből tükrözteti vissza a nemzet összes állami és társadalmi életét.

Sőt mi több, kimutatja nélkülözhetetlenségét a törvényhozásra és kormányokra nézve és rábírja ezeket, hogy egynémely autonóm intézkedésekről mondjanak le a tudomány által helyesnek bebizonyított követelés előtt és nemzetközi érintkezésben engedjék megállapíttatni azon eljárást, mely szerint az igényelt anyag legcélszerűbben, egyúttal az összehasonlítást is megengedően, gyűjthető és ez eljárás fogamatosítását illető országaikban el is rendelik.

A hivatalos statistika hatalommá nőtte ki magát az egyes államokban, mert számaival ő ellenőrzi az államot, utólag ő szolgáltat igazságot a létező intézményeknek, ő gáncsolja a roszakat s készíti elő a létező állapot hű visszatükröztetése által a hozandó jobbakat. Az ál-

tala kimondott igazság előtt — ha lelkiismeretesen kezeltetik — meghajolnak a kormányok s a hatalom emberei kezét fognak a tudomány embereivel a társadalom javára.

Innen a nemzetközi statisztikai kongresszusoknak azon tekintélye, innen a tagjai iránt minden alkalommal s minden államban oly ünneppélyesen kifejezett tisztelet s azon nagy érdekeltség, mely működésök felé fordul.

Ily nemzetközi statisztikai kongresszus pedig legközelebb Budapesten fog ülésezni. Első alkalom, hogy hazánk ily nemzetközi areopagnak színhelye lesz. Feltehető, hogy a részvét itt sem lesz csekélyebb e kongresszus iránt, mint másutt vala. És ezért korszerűnek tartom ez alkalommal e kongresszusok múltjára, szervezetére, működésére és jövőbeli hivatásukra is kitérni.

Sőt remelve, hogy ifjuságunk sem lesz érdektelen nézője e tudományos és társadalmi mozgalomnak, kötelességemnek tartom — a mennyire tőlem telik — minél szélesebb köröket tájékoztatni azon kérdésekre nézve, melyek a Budapesten tartandó IX. kongresszuson tárgyalva lesznek.

Igy nemcsak a kongresszusok történelmét kísérhetjük azon utolsó stadiumig, hol ez már a jelen, illetőleg a jövőnek küszöbére lép, hanem alkalmunk lesz egyúttal, tanácskozásaik mellett, tanulmányozni magát a statisztikai működést, ténfoglalásait, technikai fejlődését és módszereit; kísérni azt mindazon lépéseken, melyeket a hazai állapotok kiderítésére megtett s szemlélni, miként vette ehhez igénybe honpolgárai közreműködését.

Mert emlékezzünk meg róla, a statistika működése sem az ma többé, a mi régen volt. Ma nem titkos forrásokból, hivatalos titokként őrzött ügyiratokból, fizetett kémek jelentéseiből szedi adatait, ma nemcsak az államszolgálatban álló hivatalnok az anyagszolgáltató; hanem anyagszolgáltató maga a polgár.

A hivatalos statisztikus kérdez, de kérdez nyíltan s leplezetlenül. Kutat, faggat, sajtót is néha anyagot, de teszi a közönség szemeláttára, a törvények védelme alatt magánál a közönségnél. Kisebb-nagyobb mértékben ma mindenki statisztikus — mint tényleg anyagszolgáltató vagy legalább is statisztikai tárgy, objectum.

A hivatal regisztrál, lajstromoz és bocsátja közre könyvitele kivonatait, de a könyvben benne vagyunk mindnyájan. Nemesak az életbe léptünk- s abból váltunkkor szerepelünk többé a statistikában — mint egyik nagybíró szaktársunk mondá, hogy a bölcsőtől a sírig kíséri a

statistika az embert — hanem a különböző hosszúságú s ölményü pályán tevélegesen is hagyjuk őt szerepelni. Valamint a népszámlálások csak azóta tökéletesbültek, mióta a nép maga hajtja végre, úgy a statistika többi műveletei is csak azóta emelkedtek a tökély magasabb fokára, mióta az illetők személyes tevékenysége vesz bennök mindinkább részt.

Nemesak a kormányközégig, a megyéig vagy községig szállunk többé alá a statistikai fölvételekben, ezek csak közvetítők, hanem lenyúlunk az egyénig. Az egyes ember, az egyes birtoktest, az egyes cselekvény egy-egy lapocskán van képviselve a statistikai hivatalokban s a mint létele foly kívül az élet nagy változásai között, úgy változik az őt képviselő lapocská a statistikus kezében. A mint a sors együvé füzi vagy szétszórja az illetőket, részesíti gyarapodásban vagy bajban úgy hányódik-vetődik papírképmása a statistika kezében is. És a tömeges mozgalom, az élet alkatrészeinek ezen hű kifejezése által lesz az özszes statistika minél lívebb, minél érdekesebb, de minél tanulságosabb is.

És mert az élet e másolatos mozgalmában minduyájan hol cselekvőleg, hol szenvedőleg részt veszünk, illik is tudnunk, mi rész illet meg belőle bennünket. Ma minden honpolgárnak ismernie kellene legalább azt, miként feleljen a neki tett kérdésekre s ha tudni fogja, mért s mely célból intéztetnek azok hozzá, szívesebben, hűbben is fog válaszolni s tökéletesebb, megbízhatóbb lesz a statiska is.

Ezért kívánja a mai tudomány, hogy a statistika tanulása ne folyjon csak az egyetemen, hanem vitessék be, ha egyszerűbb alakban, szűkebb terjedelemben is, az alsóbb iskolákba. E kérdés pedig épen a budapesti kongressuson fog tárgyalatni, egy okkal több, hogy erre nézve is tájékozva legyünk.

Végre pedig nem lesz talán érdektelen megtudni, hogy és mint foly a gyárípar mai korszakában e sok millióra terjedő eredeti adattal azon kezelés, mely tömött számokban hozza, gyakran csak néhány sorban, az eredményt a község tudomására. Hogy ezt megértsük, szükséges lesz egy tekintetet vetnünk a statistikának ma már nagygyá fejlődött technikájára, melyben, a tanszak óriási terjedésénél fogva, lehet, sokaknak közülünk lesz hivatása közreműködni, de melynek ismeretére bármely közpályán, annak idején, szívesen fog mindenki visszaemlékezni.

II.

A statistika művelőiről.

Az gyakorló statistikáról szólván, voltaképen csakis a hivatalos statistikára gondolhatunk. Van ugyan a statistika művelésének más, talán magasabb neme is, t. i. a statistika tudományos művelése és fejlesztése, melyre alkalmilag szintén rátérünk; de a tényleg gyakorló, az anyagot szolgáltató leginkább a hivatalos statistika.

Itt alkalmazhatjuk egyik most élő legkitünőbb statisztikus, Engel szavát a statistika termelőiről és fogyasztóiról, mely szóval ő a hivatalos és nemhivatalos statisztikusokat akarta megkülönböztetni. Amazok, vagyis a hivatalos statisztikusok, tulajdonképen pedig maguk a statisztikai hivatalok gyűjtik, feldolgozzák s összeállítják, úgyszólván, előteremtik azon anyagot, melyet a nem hivatalos statisztikusok: államférfiak vagy nemzetgazdák, sőt a társadalom legkülönbözőbb állású férfiai felhasználnak, mintegy fogyasztanak.

Anyagnak kellvén létezni, hogy belőle valami készülhessen, természetesen, hogy a következtető, az okoskodó, a tényeket az életben felhasználó statisztikai működés előtt előbb az anyagot előteremtő statisztikai működéssel kell foglalkoznunk, vagyis azt szemügyre vennünk.

De azért nem áll, hogy kizárólag a statisztikai hivatalok foglalkoznak ezzel. Bárki, ha módjában van anyagot gyűjteni, teheti azt s lehet az általa választott szakaszban statisztikai producens, anyagtermelő. Ámde nem lehet az a magánember a statistika mindazon ágára nézve, melyet mai napság minden művelt országban egyaránt elő kell teremteni. Így a magánstatisztikus csak kivételesen lesz forrásművek alkotója, melyeknek szerkesztése, úgyszólván kivétel nélkül, a hivatalos statistikának jut feladatul.

Hogy itt máris a statistika földadatairól szölok, mielőtt még lényegével ismerkedtünk volna meg, az korán se tűnjék fel vizszátságnak. A statistikának már annyi a definitiója, hogy szakmáját szerető minden szakember óvakodni fog azt újjal pótolni. Óvakodni fog annál inkább, mert tulajdonképen egy definitio sem kielégítő s kimerítő, ha csak nem nagyon hosszú, akkor pedig magyarázat s nem meghatározás. Helyesebben jutunk célhoz, ha előbb a statistikának földadataival ismerkedünk meg s aztán törekszünk

tudományos körülírására. Sőt még e föladatokról is elég lesz egyelőre annyit megemlítenünk, hogy azok a társadalom összes anyagi és szellemi, gazdasági és művelődési, állami és egyéni viszonyainak hű és pontos leírására terjednek.

Mint ebből látjuk, elég tág a statistika művelési tere. Ideális statistikusként orvosnak és jogásznak, mérnöknek és nemzetgazdának, sőt talán paedagognak és kereskedőnek, de még katonának is kellene lenni, hogy a közegészség és igazságszolgáltatás, a vasut- és pénzügy, a közoktatás és forgalom, a hadsereg és tengerészet statisztikáját egyaránt behatóan művelhesse.

Ily universal-geniek mai nap ugyan nem születnek, s ha vannak is encyclopaedikus tág ismeretekkel bíró férfiak, azt csakhamar észre fogjuk venni, hogy ismereteik nem minden téren egyformán mélyek, vagy ha csakugyan minden térre terjednek, mindegyiken fölültesek. A többi tudományágakban egyre terjedő alosztályozás és szakválasztás, a specialitások művelésének szüksége áthat a statistikára is és ha egy statisztikai hivatal vezetőjének csakugyan mind e tárgyra nézve legalább általános ismeretekkel kell bírnia, csakhamar választó is szakmát, melyet különös előszeretettel ápol. Így látjuk aztán némelyeket az iparstatistikával foglalkozni, másokat az igazságügyi statistikában kitűnni, egyeseket a gazdasági, másokat a közegészségügyi statistikát fölkarolni, vagyis az »on revient toujours à son premier amour« mondat szerint mindenkit azon tárgyhoz visszatérni, melylyel statisztikussá létele előtt foglalkozott; mert pusztán statisztikusoknak nevelt férfiak napjainkig még nem kerültek ki az iskolákból.

Az előbb látott szakmára oszlás az egyes tudományágakban s az általános munkafelosztás a társadalomban kezd ugyanis kihatni a statistikára is. Tudományban és művészetben, közigazgatásban és politikában egyaránt lejárt a dilettantismus kora s ma már a statistika sem éri be műkedvelőkkel, hanem egész embert s egész életet kíván s a statisztikai disciplinák tanszékei egyaránt szaporodnak hallgatók, valamint a gyakorló statistika is művelőkkel, kik társadalmi nélkülözhetetlenségét belátva, zászlója alá sorakoznak.

És ez nem is lehet másképp, ha elgondoljuk, hogy rendezett állam jól szervezett statistika nélkül többé nem is képzelhető. Európa államai közül csak Törökországban nincs állandó statisztikai hivatala, de a török viszonyokat nem is irigyli egy modern állam sem.

A létező hivatalokkal és szervezetőkkel, vagy legalább a

valamennyiökkel közös szervezet lényegével külön meg fogván még ismerkedni, itt talán bővebben foglalkozhatnánk azzal, miként lehet a statisztikus szakemberré?

Mióta a statistika saját neve alatt, mint külön disciplina ismeretes, mit némelyek a XVII. századba vezetnek vissza — azóta a statistika, mint tudományszak majd minden magasabb tanintézetben, főleg minden egyetemen tanítatik.

De az, a mi tanítatik, egyrészt a statistika elmélete, e tudományagnak, úgyszólván, bölcselete vagy tényleges, szűkebb-tágasb keretbe szorított eredményei, mint vagy egy államnak, vagy valamennyi európai államnak statistikája.

Ez utóbbi, vagyis a tényleges statistika oly nélkülözhetetlen ismeretág mainap, hogy mivel ember birtoka nélkül alig képzelhető. De a mily érdekes ismereteket nyújt egyrésztől, oly fásztó is a tanulmányozása s csak igen kevesen vannak, kik e szak elvégzése s a belőle kiállott vizsga után azt még tovább is folytatnák. Azonkívül is kész egészet kap itt a hallgató, mely leginkább csak emlékező tehetségét veszi igénybe, bár az összehasonlításnál fogva ítéletét is kihívja. De a statistika keletkezésének lényegébe ez által nem hat s ezt még a statistika elmélete is csak részben nyújtja.

A statistika elmélete fogalmat ad a statistika lényegéről, tárgyáról, feladatairól stb. de sokkal rövidebb előadási idő jut neki, semhogy a feladatok mikénti megoldásával is behatóan foglalkozhatnék.

Ez úton szerezhetni tehát bő és az életre elégséges ismereteket, de statistikussá, a szó teljes, teremtő értelmében ez ismeretekkel még senki sem válik, hacsak később, magánszorgalma, a források kutatása, a gyakorlati statistika mikénti keletkezésének tanulmányozása által azzá nem képződik.

De valamint elegendő volt az eddig úgy nem kielégítő többé, főleg alkotmányos államban, hol a honpolgár nem csupán egy-egy szög, vagy kerekecske az államgépezetben, hanem a hol öntudatos tényezője a társadalomért létező államszerkezetben.

Alkotmányos állam feltétlenül semmit sem követelhet polgáraitól, kivéve a törvények szigorú megtartását. De e törvényeket saját polgárai, az összes nép képviselői hozzák s ha ily törvények által valami cselekvényre kényszerítetik a honpolgár, méltán megkövetelheti, hogy tudja, miért cselekszi ezt vagy amazt.

Kissebb-nagyobb mértékben úgy is van ez minden, alkotmányos úton hozott, törvénynél. Meg van ez a törvény indokolásában, meghozása előtti tárgyalásában. Igaz, hogy a miveletlenebb néposztályok nagy része be nem hatol, vagy csak ritkán, a törvények imez indokaiba; de a mely törvények közvetlenül érdeklík, ott a nagy többség azt is tudja, mit miért kell cselekednie.

A statistika mai állásánál fogva, hol az tömegees adatgyűjtésen alapszik, az ősadatokat, az eredeti anyagot az egyes honpolgár köteles nyújtani. Tőle kérdezik, miután születését mások mondták be, mit tanul, mit tud, mikor házasodik, ha másoknak lesz szülője, fi- vagy leánygyermeke lett-e, mivel foglalkozik, mit szerzett stb. mig végre — ka lelép az élet színpadáról — halálát ismét mások mondják be.

Ha az államnak annyi kérdezősködési joga van, joga van az állampolgárnak is tudnia mit és miért válaszoljon. Joga van követelnie, világosítsák fel, miért hatol az állam legbensőbb életviszonyainak kutatásába, joga van megtudnia, hogy az nem pusztán fiskális szempontból történik, mely a polgárban vérrel, verejtékkel adozó gépnél egyebet nem lát; hanem történik oly magasabb tudomány szolgálatában, mely az ismert állapotok alapján akar ezeken javítani mely a létezőkből kiindulva, akarja az állam eszmét az által valósítani, hogy böles és megfelelő intézkedésekkel által valamennyi honpolgárnak s így az összeségnek is szellemi anyagi jóllétét a lehető legmagasabb fokra iparkodik emelni.

Ez a statistika nemesebb feladata, ezt megoldásra segíteni hivatása a statistikusknak.

Hogy pedig a statistikus tudja, mint és hogyan fogjon feladata eme teljesítéséhez, ezért jó megismerkednie a statistika egyes ágainak mívelésével, hogy a honpolgár önként s jóakarattal nyújtsa, egyúttal hitelesen is az ősadatokat, ezért nyilvánult újabban és legújabban azon óhaj, hogy a statistika ne csak mint kész egész taníttassék a legmagasabb tanintézetekben, melyek látogatásaig a népességnek csak igen csekély százaléka jut el, hanem taníttassék — kisebb mérvben s a legszükségesebbekre szoritkozva — az alsóbb iskolákban is, előkészítve már az ifjút későbbi kötelességei teljesítésére.

III.

A statistikai kongressusok keletkezéséről és működésök irányáról.

Még mielőtt a statistika nevét is ismerték vagy a statistikai disciplinát megállapították volna, öntudatlanul is statistikával foglalkoztak. Nem említem az ókort, melyben görögök és rómaiak alatt számos statistikai művelet lőn végrehajtva, mire nézve elég a több ízben eszközölt népszámlálásokra utalnom, melyekről történelmi följegyzések léteznek. De a középkorban is például a czéhek s tagjaik lajstromozása, a nemesség számontartása, adózási szempontból történt vagyon- és birtok-összeírások stb. hazánkban a dikalis conscriptio, például, mindmennyi műveletei a statistikai tevékenységnek, bár nem e czímen, hanem a helyesnek ismert kormánypolitika nevében hajtották végre.

A közelmúlt századokban oly szerte divott »Cameralwissenschaft« számos, a statistikára vonatkozó tanokat hirdetett, sőt maga e tudományág ama kormánypolitikai és pénzügyi ismeretek tömkelegéből eszirázott ki és emelkedett önálló tanszakká.

Csakhogy egy hiánya volt a statistikának sokáig és van még sok tekintetben ma is, az, hogy egyes országok számai, önmagukban állván, nem nyújtnak kellő támpontot az általok jelzett viszonyok megítéléséhez. Minden ország iparkodott ugyan a neki legfontosabbnak látszó viszonyokat és állapotokat könnyen áttekinthető számokban bírhatni; de vajmi sokszor nem lehetett tudni, még birtokában is a számoknak, előnyös vagy hátrányos viszonyokat tüntetnek-e elő? Egyes jelesebb művelői ez új szaknak hozzáfogtak ugyan, hogy saját országuk hasonló, számok által kifejezett viszonyaival összehasonlítsák; de e fáradságos törekvés csakhamar hajótörést szenvedett.

Minden állam csak saját viszonyaira és szükségleteire levén tekintettel, statistikusai egyik ágat inkább kedvelvén a másiknál, nemcsak különböző irányban haladtak kutatásaikban; de még az egytárgyú anyagot is oly különböző módszerek szerint gyűjtötték és dolgozták fel, hogy egyes államok hasonló viszonyainak statistikai összehasonlítására gondolni sem lehetett.

Úttörő munkálkodás, fáradságos törekvések e téren sem hiányoztak ugyan és Quetelet meg Heuschling »statistique

internationale« című munkájuk, bármily töredékes, erre nézve fényes bizonyíték.

De talán ép e munka nagy s alig leküzdhető nehézségei érlelték meg Quetelet-ben a különböző országok statisztikusainak személyes találkozására s azt ott kifejlődő eszmecserére irányuló tervét, melyet az 1852-ben, Londonban tartott első nagy közkiállításon több tagtársával közölvén, érvényesíteni is tudott. Quetelet nagy tekintélye hazájában, hol a folyó század kezdetétől fogva a belga tudományos és társadalmi mozgalom minden nagyobb tényében tevékeny részt vett s innen nyert nagy befolyása kormányára oda segítették, hogy a nemzetközi statisztikai kongresszus eszméjét már 1853-ben megvalósíthatá. Ez évben ült össze Brüsszelben az első ily nemzetközi gyülekezet, mely nemcsak valamennyi többinek irányadóul szolgált, fényt és dicsőséget kölcsönözvén a benne kivált férfiaknak, hanem korszakalkotó befolyással is volt a hivatalos s az általános tudományos statistika fejlődésére és tökéletességére.

A kongressusi tagok fényes fogadtatása, a dynastia és kormány tényleges részvétele a kongresszus törekvéseiben, a külföld kiváló tudósai irányában gyakorolt nemes vendégszeretet s az iparkodás saját országát mind inkább s lehető legjobb oldalról ismertetni meg az idegen vendégekkel; mindez a brüsseli kongressuson indult meg és fokozódott s fejlődött mind fényesebbé a következőkben. De ugyancsak innen indult ki a komoly munka, a lelkiismeretes törekvés, a harmonikus összműködés nemes példája is, mely ezen nemzetközi kongressusokat minden mások fölött oly előnyösen kitünteti s mind e tényezők versenyző összehatása által oly gazdag eredményeket szült.

A következő kongressusok, még pedig az 1855-diki Párisban, az 1857-ki Bécsben, az 1860-diki Londonban, az 1863-diki Berlinben, az 1867-ki Florenzben mindazon ösvényen haladtak, melyet a brüsseli úttörő kongressus kijelölt. Vagyis más szóval, mindnyája az előtérbe nyomult s egyre felszaporodó statisztikai kérdéseket iparkodott elméletileg tisztázni s a megfelelő anyag gyűjtésére és feldolgozására egyforma mintákat, gyűjtőíveket és közlési lajstromokat állapítani meg. Csak Hágában, 1869-ben tapasztalunk erőlyes kísérleteket más uton törekedni a kitűzött cél felé s az elérni kívánt összehasonlítható nemzetközi statistika létesítését a munkafelosztás elvére fektetni. Ez irány az 1872-ben,

Szt. Pétervárott tartott kongressuson még szabatosabban megállapíttatván, itt alakult meg a kongressus állandó bizottsága, mely a kongressusok szünetelésének időközét van hivatva kitölteni, az összeköttetést az egyes hivatalok és működésök között fentartani és örködvén a megindított nemzetközi statistika végrehajtása fölött, a megkezdett munkát lehető jó befejezésre segíteni.

Ezen, csak röviden vázolt tevékenységre még részletesen vissza kell térnünk, megszemlélvén előbb: mivel foglalkoztak főleg a statistika tartalmát illetőleg, az eddigi kongressusok, mi egyuttal a hivatalos statistika tárgyainak vagyis feladatainak ismeretét fogja előmozdítani.

Egyik legelső foglalkozási tárgya vala, úgyszólván, valamennyi kongressusnak: a statistika elmélete, technikája és szervezése. Brüsseltől Szt. Pétervárig majd mindegyik tárgyalta kisebb-nagyobb részletességgel, csakhogy a legutóbbin inkább a nemzetközi statistika s az ennek előmozdítását célzó kongressusok szervezete volt a tárgyalás alapja.

A leghevesebb viták, a legerősebb ellentétek e kérdések körül nyilvánultak, egyuttal azonban sokat is működtek közre a nézetek megtisztulásához és leszűrődéséhez. A czimek, melyek alatt e kérdések jelentkeztek a legkülönbözőbbek valának s majd az általános methodologia, majd a grafikai és geografiai módszer, majd ismét a hivatalos statistika szervezete, a központi bizottságok felállítása és működésök, majd pedig a statistikai közlemények alakjára s tartalmára, vagy épen a nemzetközi statistika tervére vonatkoztak.

Sehol nem hatoltak egyébiránt mélyebben e kérdésbe, mint Hágában, hol Baumhauer és Vissering, egyike az »Idées méres«-nek czimzett programjavaslatban, másika a programban tudományos kézikönyvbe való egész dissertatiokat irtak a statistika elméletéről, visszahatolván — mint egy későbbi az elméletéről szóló fejezetben látni is fogjuk — a multba, taglalva az eddigi definitiókat s kitérve még azon vitás pontra is, vajjon önálló tudomány-e a statistika vagy csak segédeszköze más rokonágaknak, és fényesen iparkodtak bebizonyítani önálló tudományos voltát. Tényleges határozat e tekintetben — mint tudjuk — nem keletkezett ugyan, mert a kongressus tagjai érezték, hogy tudományos és elméleti kérdéseket nem lehet szótöbbséggel eldönteni, mégis az előmunkálatok az e téren megjelent legjobb dolgozatok közé tartoznak.

A statistika módszerére vonatkozólag Hágában mondta ki a kongressus 1869-ben, mi azóta axiómává lett, hogy valamennyi statisztikai kutatásnál ismertetni kell az észleletek mennyiségét valamint természetüket, csak így ismerhetni fel a közlött adatok becstét és horderejét. Ez más szavakkal annyit tesz, hogy ismertetnie kell a forrásokat, melyekből a statisztikus merített s bemutatnia a módszert, mely szerint adatgyűjtéseiben haladt.

Csak ez úton fog lehetni kikerülni idővel, hogy önkényes vagy mesterkélt adatok hamis bizonyítgatásokkal tévútra ne vezessék a közönséget vagy a kormányokat, s hogy csak lelkiismeretesen s becsületesen szerzett adatok jussanak hivatalos úton köztudomásra.

Hágában lőn egyúttal a nagy- és közép számok elméletét némileg tisztázva, meghatározatván, miként számíttassanak ezek, vagyis hogy az összes számokból levont közép számokon kívül a legnagyobb és legkisebb számok eltérései is megjelöltessenek, hogy ez által a közepesek értékét lehessen megítélni.

Ugyancsak a statistika elméleti részéhez, illetőleg a módszerről szóló fejezetbe tartozik az ugynevezett grafikai és kartografiai módszer, mely körül számos kísérlet tétetett, mint minden új módszernél, természetesen itt is, a legkülönbözőbb szempontokból indulván. Némi rendszert ez ügybe már a bécsi 1857-diki kongressus iparkodott hozni, ajánlván egyforma színek, jelek és vonalatok (sraffok) alkalmazását; de ezélt nem ért, a nemyiben e módszer korán sínes még eléggé fejlesztve arra nézve, hogy folyton újra támadó alkalmazásánál s egyre szaporodó kísérletek mellett máris összhangzatos működést lehetne elvárni. Ezt be is látta a Hágában ülésezett kongressus, kinyilatkoztatván, hogy a grafikai módszer igen alkalmas a statisztikai tudomány oktatására és népszerűsítésére (vulgarisation). Ezért ajánlja, hogy a hivatalos statisztikai közlemények mellett tétessenek közzé térképek és diagrammok is; de további határozatokat nem hoz. hanem egyszerűen óhajtja, hogy a legközelebbi kongressus előkészítő bizottsága szerkesztszen emlékiratot a statistikában alkalmazható grafika különböző módszereiről és adja elő a jónak látszó módokat arra nézve, hogy a táblázatok egyformák- és egymás között összehasonlíthatókká váljanak.

A következő szeptemberi kongressus meg is felelt e megbízásnak, nemesak emlékiratokat szerkesztetett, hanem nagyérdékű grafikai kiállítást is rendezett, de tárgyalásába becsátkozván a kérdésnek, oda lyukadt ki, hogy e módszert beféjezettnek még nem tekint-

hetni s továbbfejlesztését újra a jövő kongressusra hagyta, az állandó bizottságnak ajánlván azt figyelmébe.

Az állandó bizottság Bécsben, 1873-ban tartott ülései alatt emlékirat megírásával bízta meg egyik tagját s miután azt 1874-ben Stockholmban tartott ülései alkalmával tárgyalás alá vette, tetemes haladást tapasztalt ugyan a kérdés érlelésében, mit a bajor képviselő M a y r és hazánkfia H u n f a l v y dolgozatai bizonyítanak; de még mind fejlődépesnek látván e módszert, a budapesti kongressus előkészítő bizottságának azt ajánlotta, szervezzen újra kiállítást ily grafikai művekből, de gondoskodjék egyúttal juryról, mely a kiállított tárgyakat behatóan tanulmányozván, róluk jelentést készítsen a kongressus számára.

A grafikai módszer technikájával és céljaival külön meg fogunk ismerkedni. Jelenleg csak egyik például emeltem ki a kongressusok mikénti működéséről, egyúttal arról, mint tanul egy intézmény a másiktól s alkalmazza az attól elesett eljárási módozatokat, mit ezúttal az emlékiratok szerkesztése (más nemzetközi vagy országos gyűlekezések, jogászyülés stb.) s a jury előleges választása (közkiállítások) bizonyít.

A kongressuson tárgyalt elméleti kérdések egyikeül felemlitendő végre azon törekvés, mely a statistikai tények egyforma elnevezésére (unité de terminologie) törekszik. E törekvések, szükségérzetből származván, Florenzben nyilvánultak először 1867-ben s azóta mind az igazság-illetőleg bünügyi-statistikában, mind az ipari foglalkozások egyforma elnevezésében, mind a forgalmi árúk csoportosításában iparkodik érvényre jutni.

Ez úttal nem is akarván a kongressus által tárgyalt egyes kérdésekbe bocsátkozni — melyekkel később rendszeresebben fogunk foglalkozni — elég megemlitenünk, hogy a nemzetközi statistikai kongressusok 1853-ban tartott első tanácskozmányuk óta, nagyratörő társadalmi intézménynek bizonyultak. Tekintélyök nőttön nőtt népszerűségökkel együtt, s Európa leghatalmasabb államai versenyeztek egymással, hogy fővárosukba fogadhassák azon gyülekezetet, melynek, gyakorlati céljain kívül, kiváló fényt kölcsönzött tagjai tudományos és irodalmi hirneve.

Magyarország önálló kormányának helyreállítása óta három ily nemzetközi statistikai kongressus gyült volt össze. A VI-ik Florenzben 1867-ben, a VII. H á g á b a n 1869-ben, a VIII-ik Szt. Pétervárott 1872-ben. A florenzi kongressuson Magyar-

ország, noha statisztikai hivatala akkor már létezett s ez érdeemben javaslatot is tett, képviselve nem volt. De volt képviselve Hágában és Szt. Pétervárott.

Azon szives és kitüntető fogadtatás, melyben Magyarország képviselői már első megjelenésükkor Hágában részesültek, hivatalos statisztikánknak akkor még kezdetleges állapota mellett, leginkább csak azon általános rokonszenznek tulajdonítható, melylyel Európa művelt népei nemzetünk szabadelvű törekvései iránt viselkedtek, csakis így lévén magyarázható, hogy Budapestnek a legközelebbi kongresszus székhelyéül választásának eszméje már Hágában is fölmerült. Hazánk képviselői azonban kormányi megbizással akkor még nem bírván, hivatalosan nem nyilatkozhattak a kongresszus meghívására nézve és csupán egyéni nézetöket fejezték ki, midön a kongresszus tagjait, ha Budapestet találják a legközelebbi ülés székhelyéül választani, Magyarország fővárosa legnagyobb vendégszeretetéről biztosították. Határozottabb hozzászólás egyébiránt szükséges sem vala, mert Oroszország hivatalos képviselője kormányának teljes megbizását mutatván fel, a meghíváshoz oly fényes ígéretekot csatolt, hogy egyhangúlag Szt. Pétervár választatott meg az 1871-ben tartandó nemzetközi kongresszus székhelyéül.

Az orosz kormány és nemzet, valamint Szt. Pétervár és Moszkva fővárosok egy évvel későbbben ugyan, de annál fényesebben váltották be képviselőjük ígérétét, és 1872-ben a kongresszus csakugyan Szt. Pétervárott tartatott meg. Ekkor már Magyarország képviselői is elkészülten indultak Oroszországba, magukkal vivén a kormányunk által ö Felségétől kért és legkegyelmesebben megadott felhatalmazást, melynek alapján a legközelebbi kongresszust Magyarország fővárosába Budapestre meghívassák. Midön Magyarország képviselője ezen meghívást a nagy gyűléshez (assemblée générale) intézte, az általános tetszésnyilatkozatokkal s tapsokkal fogadtatott, s a kongresszus csak hagyományaihoz híven járt el, ha nem legott Budapestet kiáltá ki a jövő kongresszus székhelyéül, hanem a végelhatározást az utolsó kongresszust szervező és intéző bizottságra (Commission organisatrice) vagyis helyesebben, az ugyan e kongresszuson hozott határozatok értelmében ujon alakított állandó bizottságra (Commission permanente) ruházta.

Pedig akadt volt Magyarországnak két eléggé veszélyes versenytársa az Éjszak-Amerikai Egyesült-Államokban és Svajczban. Amazok 1876-ra hívták meg a kongresszust Philadelphiába, mely

évben az Egyesült-Államok százados fenállásukat voltak megünnepelendők; emez régibb meghívásait ismételte csupán, de inkább csak oly alakban, hogy, ha a kongressus megfelelőbb helyet nem választana, legközelebbi gyűlésezése székhelyül, Svajcz barátságos vendégszeretetéről s arról képesek a kongressust biztosítani, hogy ott szívesen látják.

A székhely kérdése függőben maradt tehát, míg az állandó bizottság, mely a kongressusok közötti időben legalább egyszer évenként volt ülésezendő; 1873. augusztusban össze nem gyűlt Bécsben. Ez ülésekben Éjszak-Amerika meghívása czélszerűségi szempontból elejtetett, Svajcz irányában pedig egyhangúlag Magyarország fővárosa választatott az 1875-ben tartandó nemzetközi statistikai kongressus székhelyéül.

A Budapesten tartandó kongressus különleges feladataira s az általa föltételezett előmunkálatokra még rátérünk, előbb azonban röviden vissza kell tekintenünk az eddigi kongressusok szervezetére s ezt illető határozataikra.

A Brüsszelben 1853-ban tartott első kongressus valamennyi többinek szervezeti alapját azzal vetette meg, hogy azon az egyes kormányok képviselői, valamint szaktudósok, és a statistika iránt érdeklődő egyes férfiak résztvehettek, tanácskozhattak és befolytak szavazatukkal a hozott határozatokra. Ugyan ez alapon állt s e tárgyra nézve külön nem határozott a Párisban tartott 1855-ki kongressus. Bécsben 1857-ben először merült fel a kormányok hivatalos képviselői és a többi kongressusi tagok közötti különbség, s amazok külön bizottsággá alakultak. Londonban 1860-ban már azt határozták, hogy az országok hivatalos képviselői a kongressus valamennyi sectiójában részt vegyenek.

Berlinben 1863-ban a porosz statistikai hivatal főnöke a kongressuson újjá szervezését tárgyazó javaslattal lépett fel, melynek fontosságát később még inkább meg fogjuk érteni s melynek főcélja oda irányult, hogy a kongressusoknak ülésezési idejükön kívül is állandó összeköttetésök legyen, mely működésük folytatálagosságát biztosítsa. Ezen sok ellenzésre bukkant javaslat határozattá nem válhatott, hanem el lön napolva a legközelebbi kongressusig, véleményadás végett kiadatván egy nemzetközi bizottságnak.

A legközelebbi, 1867-ben Florenzben tartott kon-

gressus nem sokkal vitte előbbre a kérdést, noha hosszabb vitatkozást támasztott a hivatalos képvisesök ülésein belől, mire legfőbb okot az szolgáltatott, hogy a szakmivelői (a hivatalos statisztikusok) és a szaktudósok tanácskozásait és megállapodásait nem látszék czélszerűnek az inkább vegyes elemű közülések szavazata alá bocsátani.

Ugyan e vita ismétlődött, főleg Dánia képviselőjének javaslata folytán, H a g á b a n 1869-ben. E javaslat legfontosabb része abból állott, hogy a közülési határozatokat a hivatalos képviselőkbel és szaktudósokból álló gyülekezet vegye újólag vizsgálat alá s csak is az általuk elhatározott alakban ajánlják a határozatokat foganatosítás végett illető kormányaiknak.

A vita eldöntetlen maradt, mert háttérbe kellett vonulnia, egy nagyobb horderejű s a nemzetközi statistikára nézve ugyszólván korszakot alkotó azon javaslat előtt, mely a nemzetközi statistikának a munkafelosztás elvén alapuló elkészítését tárgyalta. Ezen, egyhangulag határozattá vált javaslat szerint az összes hivatalos statistika 25 fejezetre osztatván, a statistikát mivelő minden állam képviselője vagy képviselői egykét szakaszt vállaltak, melyeknek adat-szolgáltatására valamennyi képviselő kölcsönösen kötelezte magát.*) E határozat az

*) A z ö s s z e h a s o n l í t ó n e m z e t k ö z i s t a t i s t i k á n a k H á g á b a n , 1869-ben felállított terve im ez: A nemzetközi kongressus közgyülése elfogadta Engel, a porosz kormány hivatalos képviselőjének javaslatára a nemzetközi és összehasonlító statistika egy tervét, mely a központi bizottságok elnökei és tagjai, valamint a különféle államok statistikai hivatalainak igazgatói és tagjai által képezett tanácsokmány két üléseiben megvitattott.

Elhatároztatott, hogy a statistika különféle szakaszainak kidolgozása következőleg osztassék el:

1. T e r ü l e t : Oroszország és Finland.
2. N é p e s s é g : a) a népesség állománya: Svédország; b) nemzetiségek: Ausztria; c) népesedési mozgalom (kivéve a halál okait): Belgium; d) a halál okai és egészségügy: Angolország; e) halálzási táblázatok: Belgium.
3. F ő l d b í r t o k : a) be nem épített: Bajorország; b) beépített: Bajorország.
4. M e z ő g a z d a s á g : Franciaország és Irland.
5. Á l l a t o k : Franciaország.
6. S z ő l ő m i v e l é s : Magyarország.
7. E r d ő s z e t é s v a d á s z a t : Baden.
8. H a l á s z a t : (tengeri és folyami) Németalföld.
9. B á n y á s z a t é s k o l á s z a t : Oroszország.
10. I p a r : Poroszország.

illető kormányok által való elfogadtatása után azonnal volt foganatosítandó. A munka meg is indult, de végrehajtásában számos, előre alig sejtett nehézségekre akadt, melyek miatt a legközelebbi kongressusig egy állam sem készült el feladatával.

Az 1872-ben, Szt.-Pétervárott tartott kongressusnak volt fentartva nemcsak a nemzetközi statistika eszméjének valószínűsége ellen fölmerült kételyeket s nehézségeket eloszlatni; hanem neki sikerült egyúttal a statistikai kongressusok sokat hányatott újjászervezésének kérdését is általános sikerrel megoldatni.

Mert bármily üdvösen és eredményteljesen működtek légyen a nemzetközi kongressusok, egy lényeges hiány meg volt bennök s meg volt tulajdonképen szerkezetökben, t. i. az összefüggéstelenség, a folytonosság hiánya a két kongressus közé eső hosszú időközökben.

Meghozatván az ülészak alatt a legüdvösebb határozatok, végrehajtásukra nem volt a ki ügyeljen. A mely hivatalos képviselő (délégue officiel) illető országában megtette a szükséges jelentést kormánynak, s megkapván tőle a felhatalmazást, a határozat foganatosítását kezébe vette, az a mennyire-annyira előmozdította talán saját ha-

11. Kereskedelem (kivitel, behozatal): Anglia.
12. Hajózás: a) tengeri: Norvégia; b) folyami: Oroszország.
13. Szállítás: posták és táviratok: Dánia; vasutak: Hessen; folyamok és csatornák: Amerikai Egyesült-Államok.
14. Biztosítás: a) életbiztosítás: Poroszország és Thüringen; b) tűzkár-biztosítás: Bajország; gazdasági biztosítás (jég, állatok stb.): Franciaország; Szállítási biztosítás: Hamburg.
15. Hitelintézetek és népbankok: Svajcz (újabbán Olaszország).
16. Előrelátás (Prévoyance): a) takarékpénztárak: Olaszország; kölesönös segélyegyletek és öregségi pénztárak: Poroszország.
17. Közsegélyezés: Olaszország.
18. Vallás: Szászország.
19. Közoktatás: Ausztria.
20. Igazságszolgáltatás: a) magán és kereskedelmi jog: Franciaország; b) bűnügy: Németalföld.
21. Foglalkozások: Dánia.
22. Pénzügy: Württemberg.
23. Hadsereg: Baden.
24. Tengerészet: Spanyolország. Elhez járult még 25. a fővárosok statistikája, melynek elkészítésére Berlin és Budapest választattak. Meglevén a felosztás, valamennyi munkatárs egyet értett abban:
1. Hogy az összehasonlító nemzetközi statistika közleményei francia nyelven irassanak;

zája országos statistikáját; de a nemzetközire alig gyakorolt befolyást, mert akadt helyette akárhány, a ki a határozatok végrehajtásával nem gondolt.

Innen azon aránytalanság, mely a kongressusok létezésének ideje s az általuk tényleg felmutatható eredmények között látszólag létezik. Sokkal inkább mozdították elő a tudományosságot, sokkal inkább fejlesztették a tudományt általában, semmint előbbre vitték — a miért voltaképen gyülekeztek — az összehasonlító statistikát. És ez természetes is. Újabb meg újabb kérdések felvetése, beható tanulmányozásuk és megvitatásuk, kiváló férfiak személyes találkozása s az ez alkalommal megnyílt eszmecsere, lehetetlen, hogy előbbre ne vitte volna a tudományt, melynek zászlóját mindnyája lobogtatá.

De a tényleges határozatok valóztatásában már nem együtt működhetett a számos szakferfiú. Itt az egyéni erő és tevékenység, a szívós kitartás, az otthoni bajokkal és netaláni ellenszenvvel megbirkózni tudó bátorság kellett, mely nem volt meg egyaránt a kongressus minden tagjában. Ehhez járul az egyes kormányok külön céljai, eltérő törekvéseik, más érdekeik stb. és könnyen megérthetjük, miért nem haladt inkább az összehasonlító statistika, mely mindemél inkább az

2. Hogy a súlyra és mértékre a méterrendszer alkalmaztassék.
3. Hogy a pénzegység a frank legyen.
4. Hogy a szükséges súly-, mérték- és pénzátszámítások az illető fejezet szerzője, nem pedig az által eszközöltessenek, a ki az anyagot szolgáltatja.
5. Hogy az összehasonlítás kiindulási pontja (az időt illetőleg) ne legyen, ha lehet, újabb, mint a statistikai kongressus keletkezésének ideje, vagyis az 1853-diki és ehhez közeleső év.
6. Hogy az összehasonlítások a lehető legújabb időig terjedjenek;
7. Hogy az összehasonlítások (a mi a terület körülírását illeti) a munkatárs ítéletére bizassanak.
8. Hogy mindegyik munkatárs, hozzá intézett kérdésre, adja meg a szükséges felvilágosítást szaktársainak.
9. Hogy az összehasonlító nemzetközi statistika különféle részei, külön közrebocsáttassanak a munkatársak által.
10. Hogy a közlemények nyomtatási példányai legalább kétezerre határozatassanak, melyekből körülbelül 1000 azon kormányoknak, illetőleg hivatalnak maradjon rendelkezésére, mely az illető munkát vállalta.
11. Hogy azonnal munkához fogjanak a végre, hogy már a legközelebbi kongressusnak lehessen bemutatni ezen nemzetközi összehasonlító statistika néhány sorozatát;
12. Hogy a Quetelet és Heuschling által szerkesztett nemzetközi statistikának első kötete szolgáljon alak és betű tekintetében mintául a többi füzeteknek.

egyöntetű eljárást, a hasonló módszert, az egyidőben cselekvést követeli.

De megszülemlett ennek is a közeg a nemzetközi állandó bizottságban.

Nem egyszerre érett az meg, nem kész tervezetül szökött az ki Minerva fejéből, de csirái — mint láttuk — már 1863-ban, tíz évvel az első kongressus megnyílta után mutatkoztak Berlinben, hol a terv, mely akkor az összes kongressus újjászervezésére terjedt, nagy ellenszegülésre talált. Hosszú s némileg kiélesedett vita után nemzetközi bizottsághoz utasították, hogy az a legközelebbi kongressusig tanácskozzék felette s tegyen róla jelentést. A bizottság nem igen tudott vele mit tenni, s így éretlenül került az ügy az 1867-ben Florenzben ülésezett kongressus elé, mely egyszerűen elnapolta, kimondván, hogy az idő még nem érkezett meg, melyben a kongressus szabványait kodifikálni lehetne.

A szt.-pétervári kongressust előkészítő és derekasan működő bizottság fáradhatlan elnöke, Séménow államtanácsos kapcsolatba hozta javaslatában a nemzetközi statistika eszméjét a kongressus állandosításával, illetőleg működési fonalának fentartásával és e javaslat szerint fogadtatott el, hogy állandó bizottság (Comission permanente) alakul, melynek tagjai a nemzetközi statistikából egy-egy szakaszt vállalt munkások, fentartatván azon államok joga, melyek a hágai kongressuson képviselve nem voltak, vagy munkaszakaszt nem nyertek, hogy az állandó bizottságban magukat képviseltesék. *)

*) Az állandó bizottságot illető, a szt.-pétervári kongressuson hozott határozatok következők :

1. A nemzetközi statistikai kongressusnak állandó bizottsága szerveztetik.
2. Ezen bizottságot képezik azon tagok, kik a nemzetközi összehasonlító statistika tervének előkészítésére vállalkoztak. A mely országok a nemzetközi statistika munkafelosztásában nem szerepeltek, azoknak joguk van képviselőt nevezni az állandó bizottságba.
3. A bizottság teljhatalmu elnöke, egyik kongressustól a másikig, az utolsó ülészak szervezője.
4. Az elnök nevezi ki titkárát.
5. Az állandó bizottság legalább egyszer ülésezik az általános kongressus két ülészaka között.

Feladatai :

a) Tudakolni a kongressus határozatainak és óhajainak végrehajtását az egyes országokban és e határozatok és óhajok valószínűségét gátló nehézségeket ; vizsgálni, vajjon e nehézségek nem követelik-e az elfogadott határozatok átvizsgálását.

De még e határozat is inkább csak elvileges volt. Az eszme csak az állandó bizottság első ülésezései alkalmával vált testté, midőn ugyanis tagjai az 1873-ki közkiállítás alatt Bécsben először találkoztak, tanácskoztak, s a kongressusok eddigi hagyományos eljárását és szokásait úgyszólván regenerálták.

A míg ugyanis eddigelé a kongressusok előmunkálatainak s utólagos teendőinek súlypontja az előkészítő bizottságban (Comission organisatrice) feküdt s valamennyi munkát azon ország tagjaira bízta, melyben a kongressus meg volt tartandó, vagy megtartatott, úgy az állandó bizottság szervezésével a súlypont inkább ebbe helyeztetett.

Elddig a kongressust befogadandó ország hivatalos statistikájának vezetője készített volt programjavaslatot, ez megküldetett a többi statistikai hivataloknak és egyes kiváló szaktudósoknak. A ki akart közülnök adott az egész programjavaslatra, vagy egyes kérdéseire nézve véleményt, melyeknek alapján ismét csak az illető országban dolgoztatott ki a végleges program, s ez volt alapul szolgáló a kongressus tanácskozásainak és hozandó határozatainak.

Most e munkálatok nagy részét, vagy legalább a gondoskodást róluk az állandó bizottság vállalta el. Bécsben, tekintettel Magyarországra, mint a legközelebbi kongressus székhelyére, Magyarország képviselőjét bízta meg az állandó bizottság a programba felveendő kérdések előterjesztésével; de minden tagjának is jogában volt ilyeket javaslatba hozni.

Az ekkép előterjesztett kérdések fölött tanácskozásba boesátkozott a bizottság és válaszolt egyes szakférfiakat, kik a kijelölt kér-

b) Sürgetni a különböző országok statistikai közleményeinek hasonlóvá tételét, a mennyire ez nemzetközi statistika létrehozása érdekében szükséges.

c) A szervező bizottság figyelmét felhívni azon kérdésekre, melyek a következő ülészakban tárgyalandók és közreműkölni ez ülészak programjában.

d) Nemzetközi adatgyűjtést rendezni, hogy a következő ülészak szervező bizottságának jelentést tehessen a statistika azon ágainak az egyes országokban létező állapotáról, melyekre a javasolt kérdések vonatkoznak; a kongressus közgyűlése elé terjesztendő bármely kérdéstről szóló jelentést ily nemzetközi adatgyűjtésnek (enquête) kell megelőzni.

e) Végrehajtani az összefoglaló (collectiv) nemzetközi munkálatokat azon nemben (genre), mely a hágai kongressuson elfogadtatott, megoldani a kérdéseket, melyek végrehajtására vonatkoznak és megállapítani programjukat.

f) Átvizsgálni a kongressusi határozatok szerkezetét; vagyis (újabb magyarázat szerint): az állandó bizottság munkálatainál kiindulási pontul a kongressusi határozatokat fogadja el és keresi alkalmazhatóságuk módját, fentartván magának a jogot független határozatokat is hozhatni.

dések fölött emlékiratot (Memoire), készítenek, melyek az állandó bizottság következő évi ülései elé terjesztendők. Ez ülésekben határozza el a bizottság, mely tárgyak veendőek fel végleg a kongressus programjába és választja meg legott az előadókat, (referens) egyuttal kimondván, hogy az előadók a kongressus nemzetközi jellegének megőrzése végett, ne csak a kongressust befogadó országból, hanem különféle államokból választassanak.

Az állandó bizottság, bécsi ülészése alatt, egyébként más irányban is teljesítette az eddigi kongressusokon résztvett hivatalos képviselők és szakférfiak egyik régi óhaját. Több ízben felmerült ugyanis a panasz, hogy a kongressusoknak rövidre szabott tanácskozási ideje alatt s különféle, néhol helyi befolyások alatt, oly határozatok hozattak, melyeket a hivatalos képviselők nem ajánlhattak jó lelkiismerettel fogantatás végett illető kormányaiknak. Az eddigi kongressusi határozatok felülvizsgálatának szüksége tehát fölmerült, s mert világos vala, hogy az testületileg a kongressusoknak, vagy az állandó bizottságnak időben korlátolt együttléte alatt nem eszközölhető, elfogadtattott, és határozattá emeltetett Magyarország képviselőjének azon javaslata, hogy a nemzetközi statistikának minden munkatársa köteles a kongressusoknak az illető szakaszra vonatkozó eddigi határozatait tanulmányozni, azokat mind elméletök, mind fogantatásuk tekintetében szigoru bíráló alá venni, s fentartásuk vagy megváltoztatásuk iránt a munka haladása szerint, egyik legközelebbi kongressusnak indokolt javaslatot tenni.

Hogy végül mind az állandó bizottságnak, mind később a kongressusnak újabb működése folytatólagos és használható legyen, bizonyos szabályzatokban állapotok meg az állandó bizottság Bécsben ülésezett tagjai, melyek fogantatván, a kongressus ügyét lényegesen előmozdították. *)

*) E szabályzatok következők :

1. A bizottság elé terjesztendő valamennyi emlékirat 1874 május végéig, a tagok között kiosztandó, hogy az 1874-ki ülészakban az előadók megválasztathassanak.

2. A szétküldés az állandó bizottság elnöksége által készitendő felosztási jegyzék szerint, minden egyes statisikai hivatal által közvetlenül eszközöltetik, az állandó bizottság valamennyi tagjához. A feles példányok a magyar statisikai hivatalba küldendők. Minden szétküldésről az illető statisikai hivatal az állandó bizottságot értesíti.

3. A nyomtatást eszközöli és költségeit viseli azon állam, melynek képviselője az emlékirat szerkesztését elvállalta. A magán tudósok által szerkesztett emlékirat

Ha már az előadottakból is kitűnik, mily komolyan és céljuk egész öntudatában törekcszenek a kongressusok, főleg az állandó bizottság létesítése által, feladataik minél tökéletesebb megoldására, nem maradhat említésen kívül egy, ha nem is új, de eddigelé ily szabatosan és világosan ki nem fejtett iránya a kongressusi működéseknek. Ez irány leginkább nyilvánul az Engel javaslatja folytán a programmba felvett azon kérdésben: »a hivatalos statistikának mely szervezete tehetné azt leginkább képessé arra, hogy a törvényhozásnak s a állami és községi közigazgatásnak s a közjóllétnek a lehető legjobban szolgáljon?»

Míg ugyanis a statistikai kongressusok eddigelé leginkább csak az adatok nemzetközi összehasonlíthatására törekedtek, s a gyűjtendő anyag fölötti tanácskozásaikban a kérdés alá fogandó tárgyak meghatározásában, a fölveteli minták megállapításában stb. a statistikának jobbadán csak t e c h n i k a i oldalával foglalkoztak s inkább csakis ezt fejlesztették s tökéletesbítették a most kifejtett irány a statistika politikai, közigazgatási és nemzetgazdasági nagy fontosságát fogja emelni, hasznossága iránt mind tágabb köröket meggyözni, ez által pedig országoknak és nemzeteknek, valamint politikai és társadalmi életöknek csakugyan tényleges hasznára is válni.

De még irodalmi és tudományos tekintetben is nagyhatásu lesz az ez irányú működés.

Az előkészítő bizottság által fölvetett kérdések s az e kérdések tárgyalására szerkesztendő emlékiratok, szakférfiakra bízva s ilyenek által lelkiismeretesen dolgozva, mind meg annyi forrásaik lesznek a tudományos munkálkodásnak, és gazdagítván az összes nemzetközi irodalmat, egyúttal becsületére fognak válni azon országnak, melyhez szerkesztőjük tartozik.

iratok nyomtatási költségeit azon állam vállalja, melynek képviselője az állandó bizottság elnöke.

4. A jelentést tevők munkálatainak, a programmak és végjelentésnek, valamint a többi kongressusi közleményeknek nyomtatási költségeit azon állam viseli, melyben a kongressus üléséz.

5. Az emlékirat alakjúl Lexikonalak (lásd: Rapports et Conclusions du Congrès du St. Pétersbourg) és antiqua betű fogadtatik el. A tetszés szerint nyomatható példányszámból 100—100 példány boesátandó az állandó bizottságnak tagjai használatára, rendelkezé-re.

IV.

A statistika elméletéről és tudományos állásáról.

Mindeddig csak futólag lón emlétre a statisika elmélete s bár megpenditém már a statistikát mint módszert s noha erről, valamint technikájáról még külön lesz szó, szükségesnek látszik mindamellett a statistika tudományos voltáról is némelyeket megemlíteni, bővebben fejtván ki itt azon nézeteket, melyeket a bevezetésben meg a kongressusokról szoltambn ez irán yban csak érintettem.

Egy százada körülbelől, hogy az államtudományok nagyszámú családjában új magzat ütötte fel fejét. Ősei a régi kor homályában merülnek, szülője ismeretlen, keresztatyja kétes. Öröksége nincs, de annál merészebben nyul bőkezű családjának összes birtoka után. Idegen területen foglal s róla többé le nem terelhető, legkevésbbé az államtudományok által, mert épen az államot, főleg kezdetben, kizárólag magának vindikálja működése teréül.

Ez képileg a statistika keletkezése.

Merész fellépése, tárgyának hangzatossága: az »államnevezetességek« (Staatsmerkwürdigkeiten), klassikai nyelből választott elnevezése: »statistika«, mindenek fölött pedig a küzdterre vezetett végtelen sorai: a számok és a miként sorozta, a csatarendül tekinthető táblázatok mindenféle tekintélyt szereztek ez új tanszagnak. Hívei nőttön nőttek, követői más tudományszakoktól szegődtek s többé sem a bölcsészet sem a történelem, sem a nemzetgazdaság vagy egyéb állami, társadalmi tudomány nem szégyelte a statistika által hirdetett rokonságukat.

Bármennyi híve akadt egyébiránt ez új s rövid idő alatt annyira elhatalmasodott tanszagnak, hirdetői korán sem jártak egy nyomon. Ismeretes dolgokat beszélnek s azért csak lehető röviden érintem, mily szakadásra adott alkalmat már a »status« szónak két-féle »államtól« s »állapottól« vett értelmezése, hogyan vált ki már kora kezdetben az úgynevezett historiai és matematikai irány, mily nagyszerű, bár eddigelé aligha túl nem becsült irányul csillogot az úgynevezett »moralsztatistika«, mit az annyira használt »erkölesi statistika« nem fejez ki helyesen, mig végül ujabban a »való-

szinüségek elmélete» (theorie des probabilités) címe alatt folytatja tudományos kutatásait.

Egy százada körülbelől, hogy ez új tanszakot statistika neve alatt ismerjük s ugyanannyi ideje, hogy sem elmélete, se módszere, se határa vagy rendszere megállapítva, általánosan elfogadva nincsenek.

Szoros kapcsolata, az ember természeti, erkölcsi és értelmi fejlődését illetőleg, a történelemmel, ethnografiával és ethikával, általában a természettannal és földrajzzal oly zürzavart indított elő, melyben hullámként sodorva, majd e tanszak tudományossága ment veszendőbe, majd meg kicsapott a statistika valamennyi emberi ismeretágra.

Növelte még e zürzavart azon több mint másfél évtized, mely a Brüsszelben 1853-ban és a Szt.-Pétervárott 1872-ben tartott nemzetközi statistikai kongresszusok közé esik.

Ez állítás idegenszerűnek látszik s ennél fogva igazolást követel.

Tisztult elmélet és általában elfogadható módszer, okszerűen kiszabott határok és kifogástalan rendszer nélkül, a statistika birodalma mégis első pillanattól fogva terjedt; kormányok és társadalmak, nemzetek és egyesek mindinkább érezték nem csak hasznát, hanem szükségét is; az általa kiderített tények ismerete nélkülözhetetlenné vált s mind újabb újabb hivat s követőt szereztek neki, kik keveset gondolva elméleti villongásaival s tudományos tusáival, főleg gyakorlati hasznát vették igénybe, alkalmazását mind több több irányban megkísértvén.

Gyakorlati statistikusok valának pedig nagyrészt azon férfiak, kik e nemzetközi kongresszusokban részt vettek, s bár szülő eszméjük épen a legnagyobb theoretikus, Quetelet elméjében villant meg, köztudomás szerint, legelőször, gyakorlati és hivatalos jellemeket e kongresszusok mindvégig, legalább a florenczit (1867) bezárólag, megtartották.

Azon alap gondolatból kiindulva, hogy a statistikai anyag valódi becsét csak összehasonlíthatósága állapítja meg, és egytől egyig ismerve a legyőzhetetlen nehézségeket, melyek az anyag összehasonlítása körül egyeseknek bármily ernyedetlen fáradozásai elé gördülnek: a nemzetközi kongresszusok kezdetben csakis az adatok egyforma gyűjtésére, egyező alakban való megszerzésére fordíták fő figyelmüket.

A hágai kongresszus alkalmával szétküldött program-

javaslatban azonban (projet du programme) legelőször találkoztunk nem csak a statistika elméletének czimével, mely a régebbi compte-rendu-kben is megvolt, csak hogy alája más tárgyak valának sorozva; hanem a tervezett öt szakosztály elseje majdnem kizárólag elméleti kérdések megoldására volt alakítandó.

A programjavaslat készítői maguk is bevallván, mily csekély szerepe jutott az eddigi kongresszusokon a statistika elméleti részének, további javaslataik élére, a kongresszus tiszteletreméltó korelnökének elnevezett Quetelet következő, a florenczi kongresszuson mondott szavait tüzik:

»Tekintve azon statistikai kérdések fontosságát és terjedelmét, melyek a matematikában lelik tudományos alapjukat; tekintve, hogy valamennyi mivel nemzetnél kitünő mérnökök tevék tanulmányuk tárgyává a valószínűségi számítás alkalmazását ezen kérdésekre, az értekezlet kifejezi azon óhaját: legyen a jövő kongresszusokon külön szakosztály megbízva azzal, hogy a valószínűség elméletével kapcsolatban álló statistikai kérdésekkel foglalkozzék.«

A hágai kongresszus előkészítő bizottsága kissé tágitott az értelmezésen és két oly kérdést vett fel programjába, melyek, gyakorlati hasznukat nem tagadva, mégis az elmélet köréhez tartoznak, s a valószínűségek elméletének a statistikai adatokra alkalmazásában mintegy alapul szolgálhatnak.

E két kérdés: »a statistika határai« s »a statistika módszertana« (methodologia).

Tudvalevő, hogy a statistika határát részben az általa szemlélendő tények, vagyis a körébe eső anyag, részint azon műveletek szabják meg, melyeket teljesíteni köteles. Ezen két szempont összezavarása — az említett bizottság szerint is — legfőbb oka a statisztikusok között támadt nézetkülönségnek, egyttal legfőbb akadály a határai szigorú megszabásának.

Kifejtván a bizottság, hogy a statistika birodalmába eső anyag megvitatása a határkérdéshez, műveletei a methodológiához tartoznak, s e tanszak keletkezésére vetvén rövid pillantást, úgy találja, hogy a társadalmi elemeket, ugymint az emberi nemet, a születéseket és halálozásokat, általában pedig a társadalom különféle termékeit sorolván fel, a statistika a közgazdaságtan segédtudományának látszik; de a nemzetek természeti, értelmi és erkölcsi erőit vévén

számba, úgy kell azt tekintenünk, mintha a politikának képezné alkatrészét.

Ez előzmények után pedig azon kérdések felállítására kényszerül a bizottság: Melyik tehát a statistika működésének tulajdonképi birodalma?

Mely megkülönböztethető helyet foglal el a statistika a társadalmi és politikai tudományok között?

Hogyan szabható meg a statistika külön birtoka, mely valamennyi tudományhoz látszik tartozni?

Később ki fog tűnni, mennyire sikerült vagy nem, a tekintélyes kötötté dagadt programmban s az ennek fonalán tanácskozott kongressusban e kérdések megoldása. Okszerű sorrend megtartása végett azonban szükségesnek látszik előre bocsátani a programjavaslatban felállított másik főpontot, t. i. a statistika methodológiáját.

Itt egész tömege merül fel a legérdekesb kérdéseknek. Például:

Melyik a statistikai tanulmányok valóságos célja? Melyek a legalkalmasabb utak e cél elérésére? Melyik e munkában a közigazgatásnak, a politika férfainak, a tudósoknak kijelölhető szakmány? Vajjon a társadalmi tények egyszerű kutatása magában tárgy, cél-e (objekt), avagy nem-e csak módszer, nélkülözhetetlen eszköz a speculatio szolgálatában? Mely egyesség alapján lehetne a historiai és matematikai iskolák közötti vitát megszüntetni? stb.

Míg a program-javaslat ezen, szerinte is többféleképen megoldható kérdésekre nézve a válasz kutatását a statistikusokra bizza, a maga részéről is hozzájárul, ha nem is megoldásukhoz, legalább némely zavaros fogalom tisztázásához. A statistikai kutatásokban ugyanis hármas, különböző, bár kölcsönös célt ismer fel. Három művelet teendő a statistikai kutatásoknál, melyek egymást követve, összefüzdnek s egymást kölcsönösen támogatják, de melyek mindegyikének mégis különleges célja van: az anyagi művelet (l'opération matérielle) a gyakorlati művelet (l'opération pratique) vagyis az alkalmazás módszere, és a tudományos művelet (l'opération scientifique).

Az anyagi művelet a társadalmi tények minél tökéletesebb gyűjtésére és megállapítására szorítkozik. Célja s feladata különleges ugyan, mindamellett arra is szolgál egyuttal, hogy az őanyag nyilvántartva, betekinthező s mintegy átlapozható legyen a következő műveletek számára.

A gyakorlati művelet összeállítja, rendezi s összehasonlítja az

egyresztes statsttkai adatokat, brálja, meghatározza a constalált tények értékét s levonja belőlök az eredményt. Különleges célja: megismereteni a társadalmi élet föltételeit, vagy világot árasztani némely külön kérdésre. Számításai egyttal előkészítik azon törvények kutatását, melyek a társadalmi élet physiologiájában netelán uralkodnak, a mivel tulajdonképen a harmadik vagyis tudományos művelet foglalkozik.

Ezen harmadik, gyakran moral-statistikának, olykor matematikai statistikának nevezett, újabban — mint említém — a valószínűségek elmélete cím alatt ismert tanszak szülőapjául Quetelet, a híres belga tudóst tekintik s méltán mondják e műveletről, hogy »ez azon tanulmány, melyet a tudomány gyöngéd virágjához lehetne hasonlítani, virágja kelyhéhez, melynek, hogy megnyiljék, szüksége van éltető nedvekre, miket a gyökerek gyűjtenek, a virág szálaí pedig megszőrnék.«

Hanem, ha elfogadjuk e hasonlatot, úgy iparkodjunk a tudomány e virágát gyöngéd ápolásban is részesíteni, mert a rideg közöny földében elszáradnak gyökerei s megszűnik az éltető nedvek keringése; ha pedig — mint fájdalom gyakrabban történt — bárdolatlan kezek nyulnak még zsenge szirmailhoz, ezek hervadva hullanak alá, mielőtt még teljes kifejléshez juthattak volna.

Indokolva van-e ezen prozaiabb sóhajom a programm ama költői hasonlata után, ám igazolják a legközelebb multnak vagy úgyszólván jelennek tudományos törekvései és vitatkozásai e téren!

Német-Alföld lelkes tudósai nem érték be a száraz programmvázlat, illetőleg javaslat egyszerű föllállításával; sőt azzal sem, hogy azt szétküldve a névszerint ismert statistikusoknak, tőlük e tárgybeli nézetök nyilvánítását kérték; hanem maguk láttak a dologhoz, s mintha sejtették volna, hogy a külföld részvéte nem fog átlapozhatatlan foliánsokat bocsátani rendelkezésükre, maguk iparkodtak a felállított kérdések megoldásához járulni. Baumhauer, a hágai statsttkai hivatal főnöke, még a programm-javaslatot megelőzőleg bocsátott ki »Idées-mères« cím alatt egy tartalmas füzetet, melyben a statistika feladataira kitérvén, sok jeles eszmét pendít meg, egyébiránt sokkal inkább a kongressus által felkarolandó összes anyaggal foglalkozott, semhogy a statistika tudományosságára vonatkozó kérdések bővebb fejtegetését tőle csak követelhetnök is.

Szorosabban a tárgyhoz szőlt Vissering a százados fenállását most ünnepelte leydeni egyetem jónevű tanára, a programmban

magában közlött igen jeles értekezésében. Eszmemenetét, egyuttal a vitás pontokat tán semmi sem világítja meg inkább azon érdekes kérdéseknél, melyekkel értekezését megkezdi:

Tudomány-e a statistika vagy művészet (*art.* itt inkább mester-ség); vagy egyik is másik is egyszerre?

»Elismerve a statistikát tudománynak, követelhet-e az magának független létet s elkülönített működési kört; vagy allagául tekintendő más tudománynak, például a földrajznak vagy történelemnek?

»Ha a statistikát a független tudomány jellege meg is illeti, nem kell-e mindamellettt másodranggal beérnie, mint más tudományágak segéd tudományának; avagy van-e tulajdon tárgya és külön célja?

»Elfogadva a statistikát létező s önmagától működő tudomány-nak, vajjon a tudományok mely csoportjához tartozik az, a történelmi, a politikai, a természettudományi vagy a matematikai tudományokhoz-e?

»A statistika, mint tudomány, egy-e természeténél fogva, avagy a kutatások különféle sorozatai (séries) által alakul-e, melyek különböző irányokban mozognak oly módon, hogy azt két vagy több ágra kelljen osztanunk? Végül pedig:

»Kutatásaiban a statistikának az észlelés és inductio utját kell-e követnie, vagy pedig fölállított elvekből kiindulva a logikai deductio ösvényét kell-e választania?»

Noha e kérdések az egybeülendő kongressusnak valának szánva, az igazság érdekében föl kell említeni, hogy Vissering, ki pedig később Hágában, mint a kongressusnak alelnöke s a megjelenni gyakran gátolt belügyminister Fock helyettese, kiváló szerepet viselt, korán sem úgy állítá fel azokat, mintha a kongressus felettök szavazattal volna döntendő. Sőt, a mily szerényen vallja be magáról, hogy oly megoldást csak megkísérteni sem mer, mely kartársainak egyhangú helyeslését kiérdemelhetné, s a mily méltánylattal szól a tudomány coryphaeusai által hangoztatott gyakran eltérő, néha homlokegyenest ellenkező nézeteiről, ép oly határozottan nyilatkoztatja, hogy »távol van tőlünk még csak eszméje is annak, mintha a kongressust areopágnak akarnók választani, mely legfőbb ítéletképen, tekintélye által e kérdéseknek bármely megoldását szentesitené. »A tudományos kérdések nem döntetnek el — ugymond — semmiféle szavazattöbbség által.«

Inkább feltűnő, hogy Vissering sem kerülhető ki, még pedig itt, a hol a statistikának kiválóan tudományos jellegével foglal-

kozik; hogy fejtegetéseiben vissza ne nyúljon a statistika eredetére. Feltűnő és csodálatos, noha épen a statistika eddigi készültségéből foly s tán hosszantartó, de tényleges ifjusága mellett bizonyít, hogy a XVII. és XVIII-dik századbéli Conring és Achenwall, Schlözer és Süssmilch nevei egyaránt szerepelnek a legujabbkori Moreau de Jonnés és Quetelet, Engel, Wagner és Ottingen stb. mellett, ép úgy valamely statistikai kézikönyvben mint tudományos értekezésben, vagy heves polemiaiban. Mindenki lelegején kénytelen kezdeni, hogy keresztül a »status« szón, a Lüderfélé csúfnévvvel jelzett »Tabellenknechte« korszakán s a Schlözerfélé »állandó történelmen« valamint az ujabban hangoztatott »Massenbeobachtung«, fájdalom, »tömegészleléssel« fordított jelszón keresztül, az egy egész századon át folyt heves tusák közepett saját álláspontját igazolja s az eredményeket, melyekhez okoskodásai fonalán netalán eljutott, indokolja.

Mindenki kénytelen végig törtetni azon legtöbbnyire meddő viták kietlen pusztáján, melyben a statistika fogalmát eddigelé annyiféleképen iparkodtak formulázni a nélkül, hogy csak egy általánosan kielégítő akadt volna; s kénytelen legalább érinteni az e hiú törekvésekből támadt szakadást, mely Knies, Rümelin és Wagner később Engel értelmezései folytán, két tudományt akar látni tárgyunkban, noha egyetértés még e szakadásban se jött létre. Míg ugyanis Rümelin a statistikát más tudományok segédszerének mondja, a társadalmi tények számbavételét pedig demographiának kereszteli, Knies a statistika alatt csak a társadalmi természettant érti, a matematikai iskola tanaira pedig a »Gegenwartskunde« vagy »Staatenkunde der Gegenwart« czimét találja fel, mit magyar kézikönyveink »államisme« szóval fordítanak. A statistika és demographia közt Engel is ismer el különbséget, csakhogy amazt inkább módszernek tekinti, a társadalmi élet tudományát pedig emebben foglalja össze.

Szerencsére e kétfelé szakadás nem fogadtatott el általában, s habár a zürzavar egy harmadik, az eddigi nézeteket tagadó irány által nem is lőn csekélyebb, részemről mégis örömmel üdvözlöm a francia, angol, belga s néhány tekintélyes német tudósok tiltakozását ez önkényes felosztás ellen s teljes meggyőződéssel osztozom Vissering szavaiban, ki e szakítást sem szükségesnek, sem hasznosnak nem látja. Szerinte nem volna ennek egyéb czélja, mint hogy elválassza a tanulmányokat, melyeknek tényleg egy tárgyuk és közös

czéljuk van; másrészt oly műveleteket tulajdonitana a statistikának, melyeknek egyéb közösük nincs vele, mint a számok kölcsönös alkalmazása. Szerintem egy neme a szórszálhasogatásnak, ha annyit bibelődünk a névvel; ha a többé-kevésbé mindig önkényes nevezetből akarunk tudományágakat deriválni; ha hasonló önkénnyel választunk más szót, mely a tudomány összes feladatait még sem meritvén ki, egy új irány fölmerülésével újabb keresztelésre kényszerít s a határpontok okszerű kiszemelése helyett, a határköveket a mindenség ürjébe taszítja.

Némi meglepéssel csatlakozom ennél fogva Vissering nézeteihez annál inkább, hogy e szavak a nemzetközi kongressus előestéjén ejtettek s így bennök találni egyik erős ösztönzöt azon mérséklet kifejtésére, melyet korábban jeleztem s később talán eredményeiben is látni fogunk.

Noha nem szívesen követem értekezőt azon térre, hol 180 és egynehány definición túl maga is újat kísért meg, mégis megemlítem. Vissering összes értekezése ugyanis nemcsak a legújabb eddig e tárggyal foglalkozó, és ennél fogva az egész multat magába ölelő, hanem kitűnik világossága s azon tisztult, mondhatnám, megszűrt nézetek által, melyeket csak az igazság komoly keresése sugallhat. Szerinte »a statistikai tudomány tárgyai a természeti erők és az emberi élet cselekvősége által egy-egy társadalom közepett létesült tények, továbbá e cselekvőség eredményei összevetve a társadalom érdekében; és azon állandó vagy időszakai jelenségek, melyek e cselekvőség által meghatározottván, a társadalom rendszerében létesülnek.«

Ezen definitióból valamint szerző további fejtegetéseiből látszik, hogy a tudomány alapjául az ember társadalmi életét, tárggyául pedig csak az erre vonatkozó tényeket tekinti. A statistika e tényeket gyűjti és egyszerűen összeállítja, de ezt egyszersmind lehetőleg teljesen teszi és ez az egyéni statistika; összehasonlítja e tényeket egymás között, vitatja viszonylagos értéköket s belőle eredményeket von, mi az összehasonlító statistika tárgya; végül állandó vagy véletlen újjátermelésöket, időszakiságukat és hullámzásait észleli és iparkodik fölfedezni a törvényeket, melyeknek e mozgalmak alávetvék, valamint az okokat, melyek szerint haladnak, s ezt bölcészeti vagy moral-statistikának, avagy a valószínűségek elméletének nevezi.

Megfigyelendő, hogy Vissering a társadalmi tények konstataciója végett nem csak az emberi cselekvényeket, hanem a természeti

erők nyilatkozatait is számba veszi, s hogy végleg kihagyja értelmezéséből az állam eszméjét, mire alább még vissza kell térnem.

Érdekes továbbá, mit szerző a statistikának a többi tudományokhoz való viszonyáról mond. Egyenkint említve föl ugyanis a történelmet, földrajzt, ethnographiát s a természettudományokat és külön-külön feladataikat, mindezt pedig találó példákkal illusztrálva, azon következtetéshez jut, hogy a statistika koránsem segédje ezen tudományoknak, mint azt azon egyszerű indokból akarják következtetni, hogy ezek is, mint a statistika a számbeli expositió módszerével élnek. Sőt ellenkezőleg a statistika saját adózóivá teszi e tudományágakat és hasznosítja észleleteik eredményét, hogy megmagyarázza az élet jelenségeit a társadalom közepett, hogy kitüntesse például valamely nemzet közegészségügyi viszonyait, iparának irányát, gazdagságának forrásait stb.

Az ugynevezett speculativ tudományok közül *V i s s e r i n g* csak némelyeket említ: a nemzetgazdaságot, politikát, a törvényhozási, bünygyi, közegészségügyi és orvosi tudományt. A statistika kapcsolatát ezekkel kettős természetűnek mondja. Egyrészt a statistika által szolgáltatott tények alapul szolgálhatnak amazok elméletének felállításához; másrészt ugyan e tények az elmélet értékének megítéléséhez szolgálhatnak próbaköül. Nagy elismeréssel szól végül a matematikáról s értekezése eszméit a statistika határaitól, egyszersmind válaszul a kezdetben felállított kérdésekre, következőkben foglalja össze:

A statistika nem pusztán művészet (mesterség); hanem joga van rangsort foglalni a tudományok között.

Hasznossága, sőt főhaszna nem szorítkozik arra, hogy segédül szolgáljon azon más tudományzakoknak, melyek kifejtésökben rovatokba szedett számokat és táblázatokot alkalmaznak. Van a statistikának független létele, van tulajdon tárgya és különleges célja.

A statistika nem vegyülete többféle tudományoknak, melyek eltérő irányokban működnek és megkülönböztető nevet igényelnek. Targyánál és céljánál fogva a statistika egy és elválaszthatatlan.

A statistika tárgya és célja, melyek természetét, egyéni állását (position) és határait meghatározzák: a nemzet és nemzetek társadalmi élete tényeinek beható ismerete.

A statistika az észlelő tudományok csoportozatának képezi tagját. A többi természeti, speculativ vagy exact tudományokkal való többé-kevésbbé benső viszonya pedig csak azon közös kapcsolból

származik, mely az emberi ismeret valamennyi ágait egymás közt összefűzi.

Ezen kérdésekre adott szintoly világos, mint határozott válasz egyébiránt, fájdalom, szinte magában áll a programm összes dolgozataiban. Szólottak ugyan hozzá még Balchen Stokholmból, valamint a híres Herrmann veje és a bajor statisztikai hivatal vezetésében utódja, Dr. Mayr Münchenből, de a vitás pontok felvilágosításához csak csekély részben járultak. Balchen ugyanis a statisztika máris kelleténél számosabb értelmezéseihez újabbal járul s visszatérve a régi definiciókhoz, az államot is bevonja, sőt egyik jegyzetben statisztika alatt csakis a tulajdonképi vagyis hivatalos statistikát érti. Értelmezése ez: »A statisztika az állam tudománya, melynek feladata bizonyos korszakban való fejlődésének eredményeit és azon főbb törvényeket kimutatni, melyek e fejlődésen uralkodnak.« A korábbi kérdések beható magyarázata, hogy ne mondjam megoldása után ez értelmezés minden egyéb, itt-ott helyes fejtegetés mellett, bizonyára kissé soványnak fog látszani. Többet mondhatni Mayr értekezéséről, mely az állam fogalmát indokoltan elejtve, illetőleg azt inkább a társadalomban találván, különbséget tesz statisztika és a statisztika tudománya közt, de mindkét esetben a tömeges észleletekre fektetvén súlyt, a statisztika tudományából a természeti tények számbavételét is ki akarja küszöbölni.

Vajjon indokolt-e ezen megszorítása a statistikának, az előre bocsátottakból talán máris világos. Mert ha valóban a társadalmi élet összes jelenségein kívül azon törvényeket vagy legalább rendszerességeket akarja a statisztika kutatni, melyek a társadalom physiologiájában netalán uralkodnak; ismervé a szoros összefüggést, mely a társadalmi cselekvőség s a természeti erők nyilatkozványai között létezik, meg lehetünk győződve, hogy ez utóbbiak ismerete nélkülözhetetlen. Ha pedig nélkülözhetetlen e természeti jelenségek ismerete, vajjon a természettudományok valamelyikénél fogunk-e mindannyiszor kopogtatni, hogy birtokába jussunk, és ugyan ki mondja meg, hogy a természettudományok egyre terjedő birodalmában, mely ága fogja ezeket szolgáltatni? vagy pedig, e tudomány különleges céljainál fogva, lehetünk-e biztosítva csak az iránt is, hogy a tömeges észleletek azon irányban, melyre a statistikának szüksége van, megtétetnek-e mindannyiszor? mikor maga Mayr is állítja, hogy a természettudományok feladataiknak nagy részét minőségi vagy mennyiségi egyes észleletek (Einzelnbeobachtung) alapján oldhatják meg; mely

egyészlelet alatt a tény-egyén (Thatsachen - Individuum) észlelését érti.

Lesz egyébiránt még módom az e tárgy körül fel-felmerülő eltérésekre később is kitérnem s azért sietek, ismertetve immár az előzményeket, ismertetni a sorsot is, mely ezen, valamennyi statistikusk által a legnagyobb érdekléssel tekintett kérdéseket magán a kongressuson érte, hol sokan azon titkos reménnyel jelentek meg, hogy az örök béke itt, a tudomány coryphaeusainak ily fényes gyülekezetén, okvetlenül meg lesz állapítva.

Hiu remények!

Alig nyílt meg az elmélettel foglalkozandó első szakosztály ülése, tiszteletbeli elnökül Vissering választatván, ki e kérdést eddigelé a legkimerítőbben tárgyalta, alig tüzetett ki tanácskozás tárgyául a statistika határai című programmpont, azonnal felkelt Heuschling, a híres belga statistikai hivatal igazgatója, és tiltakozván Vissering egy korábban említett állítása ellen, kijelenti, 1-ször, hogy a statistika két iskolára szakadását nem minden belga statisztikus utasítá vissza; 2-ször pedig, hogy az elkülönítés ellenkezőleg kitünően hasznos s ennél fogva szükséges is.

Hogy azontúl a két belga: Heuschling és Quetelet közötti titkos antagonizmus a kongressus egy tagjára nézve se maradjon titokban, rögtön az előbbi után Quetelet emelt szót, kifejezván abbéli nézetét, hogy nem lehet felosztásokat állapítani meg oly tudományban, mely eddigelé nem létezik.

E nyilatkozat okvetlenül mennykőcsapásként hull a tanácskozásba, ha Quetelet-ről a statistikának épen nestoráról ismeretes nem lett volna, hogy nem a statistika tudományos voltát tagadja, hanem csak címet akar neki újat adni, saját tanulmányai címét t. i. »Physique social«, mely a valószínűségek elméletének is alapjául szolgált, és mely hasonzimű könyvének közel harmincz év után ismételt újabb kiadását a hágai kongressus tagjainak emlékül is felajánlta.

A vita kiélesedik vala még mielőtt megkezdődik, ha ez marad iránya; de már Wolterbeck, hollandi tag óhajtja, hogy a statistikát illetőleg alkalmazkodjunk a gyakorlathoz s ne az elmélethez, Engel pedig, előre látva a netaláni discussio meddőségét, úgy hiszi, hogy lehetetlen a statistikát definiálni; kijelenti, hogy a különféle szerzőkben már 180 ily eltérő definitiót talált. Ő szerinte a statistika, legfőbb fokra emelve, az emberi társadalom (voltageként községek,

communeautés) természettana; de miután a községek változnak, a statistika definitiójának is változni kell azon szempont szerint, a melyre helyezkedünk.

Tagadhatatlan egyébiránt, hogy Engel saját szempontja, a demographia iránti rokonszenve ez értelmezésből szintén kitűnik. További fejtegetésétől azonban tartózkodott, s úgy hiszi hosszan lehetne csak az első kérdést is tárgyalni a nélkül, hogy eredményhez jutnánk, miért is következőt indítványoz: A szakosztály, legfőbb elismerését nyilvánítván Vissering úrnak a statistika tárgya és határai czimü, világossága- és tudományosságánál fogva kitünő munkájáért, azon véleményét fejezi ki, hogy sem egyik, sem másik pontja nem illik bármely gyülekezet megvitatása vagy szavazása alá. A statistika tárgya s határai, sőt e tudomány állása is szemben más tudományokkal, kell hogy mindazok szabad kutatására legyen bocsátva, kik vele foglalkoznak.«

E javaslatot Legoyt Franciaországból, Farr Angliából, Séménov Oroszországból s maga Engel támogatván, Vissering pedig saját részéről is hozzájárulván, egyhangulag elfogadtatott s ezzel megmentetett a kongressus jó hirneve is, mely semmitő törvényeszk szerepét nem vállalván, nyitva hagyott oly kérdést, melynek tisztázásához mindamellettt járult kiváló előmunkálatok által.

A statistika módszerének vagyis a methodologia vitatásába belebocsátkozott ugyan a kongressus, sőt határozatokat is hozott benne, de az egész ügyet oly gyakorlati térre vitte, hogy nem tudom, lesz-e jövőben szükség az elmélet számára külön szakosztályt alkotni?

Az elmélet kérdése a kongressuson tehát elejtetett, de a vita felette annál hevesebben foly az irodalom terén s bár azon komoly méltóság, mely az ismerttettem előmunkálatokban végig szemlélhető, a hevesebb magán-polemiában mindenütt fel sem található, mégis sokkal érdekesebb és fontosabb, semhogy a statistika tudományos állásáról szólván, itt mellőzhetnők.

Még érdekesebbé válik pedig e kérdés az által, hogy kiki saját íróasztalánál vevén bonczkése alá a tagtárs vagy ellenfél nézetét, sokkal tárgyilagosabban ítél, nem állván behatása alatt az illető szónokknak.

De még egyébként is érdekesebb lesz a tusa. Más crök szállnak a síkra. Oettingen a keresztyén erkölestant állítja csatárlánczba újabb keresztségü gyermeke, a statistikából derivált social-ethika mellett; Hildebrand, Gläser és többen, valamint a review-k és

szakfolyóiratok névtelen bírálóiknak egész seregét működtetik; végül meg egy ifju író, Oncken doktor köszön be, ki »maidenfüzetében« egész könnyűséggel bán el a statistika tudományosságával; minden vitás kérdést meg tudván oldani, mihelyt módszernek fogadjuk el csupán a statistikát.

E vitatkozások azonban, noha szintén a kezdet legkezdetéből indulnak ki a statistikának épen úgy fogalmával és föladataival, mint tudományos állásával foglalkoznak, mégis kiválóan a belőle az emberre és cselekvényi szabadságára vont következtetések jogosultságát, helyességét veszik bonczkés alá. Itt valóban a »fleur delicate de la science« az, mit foszlányra tépnek, de áldott földje, melyet a küzdők sulyos léptei, látszólag keményre taposnak, újabb hajtásokra bírja, melyek megismertetésére egyébiránt még lesz alkalmunk.

V.

A statistika technikájáról.

Ha a statistikai technika alatt az általa végrehajtandó számműveleteket értjük, úgy e technika oly régi, mint maga a tanszak. Nem oly régiek azonban a technika módszerei s köztük nevezetesen az, mely a tömegesen gyűjtött adatok összevető (combinativ) feldolgozására vonatkozik.

Hogy ezt teljesen megértsük, szükséges a kérdés lényegébe tekintünk.

A statistikai adatgyűjtés vagy országos fölvételek lényege, hogy a nyomozandó tény, az egyes adat, úgyszólván eredete helyén számbavétecsék. A statistikai ősananyag az, melyet az egyes individuumnál keresünk. Legyen az azután ő maga és viszonyai, családtagjai, birtoka vagy hasonló: az ősananyag, hogy jól legyen gyűjtve, mindig csak egyes, egyszerű kérdések alakjában szerezhető be.

Minél egyszerűbb s általánosan érthető e kérdés, minél közvetlenebbül intézzük, minden netalán közbevető forum kizárásával, magához a válaszadóhoz, annál tökéletesebb lesz az eredeti fölvétel.

Sőt épen ebben különbözik a jelenleg divó módszer a régiebbtől, hogy nem rovatokkal ellátott s valamely félig szakértő közeg által

betöltendő táblázatban gyűjtjük az eredeti anyagot, mi vajmi gyakran oda vezetett, hogy csak úgy fejből töltik be azt; hanem, hogy jó anyagnak akarván birtokába jutni, azt ott keressük s oly egyszerű alakban, a hol és a hogyan az tényleg nyújtható.

A táblázat készítése, vagyis az adatgyűjtés útján nyert eredeti anyagnak oly alakba öntése, hogy azt akár értelmesebb közönség megértse, akár például, a kormány céljaira felhasználhassa, a statisztikai technikának már magasabb fokai. Tekintve pedig, hogy az egyszerű választás különös technika nevét még nem érdemli, a legmagasabb statisztikai működés végre, t. i. a létező anyagból levonható tudományos következtetés pedig már többé nem technika, hanem irodalmi és szaktudományi működés: voltaképen csakis azon műveleteket sorozhatjuk a statisztikai technika sorába, melyek a tényeknek egyszerű írott följegyzéseiből érthető s áttekinthető táblázatokba való átvitelét eszközlik.

Ez eljárás egyébiránt nem oly egyszerű, mint első pillanatra látszik.

Ha hajdan többé-kevésbé mesterkéltnél eredeti táblázatok tartalmát községi, utóbb járási és megyei, végül országos összegekbe összevonták és ezt statisztikai technikának nevezték — ez hagyján, több irányban ma is az uton vagyunk kénytelenek haladni. Ujabban azonban a statisztikának mai állásában emél előbbre haladt a technika. Ma a centralisatio segedelmével egy műhelyben dolgozzuk fel, úgyszólván, gyárilag a hajdan decentralisált módon rovatozott anyagot s a technika ezen módszere az, melylyel itt kiválóan akarunk foglalkozni.

E rendszer föltételezi, hogy a begyűlt anyag egyszerű, könnyen kezelhető alakban, vagy mozgékonyaságra képesen kerüljön a központba feldolgozás végett.

Mind e tulajdonságot magában egyesíti a számláló lapocska (Zählblätchen).

Eredetileg csak a népszámlálásnál alkalmazva s itt főleg Maestri, olasz statisztikus által gyakorlatba hozva, utóbb kiterjedt az a legkülönbözőbb statisztikai fölvételekre.

Az ily számláló lapnak — tekintve bármely statisztikai ágat, melyre vonatkozhatik — először is magában kell foglalnia a rajta nyomtatott kérdésekre adandó válaszokban valamennyi anyagot, melynek, a fölvétel alkalmával, birtokába akartunk jutni. De magában foglalja

ezt egyúttal eredeti alakban s csak egy-egy egységre vonatkoztatólag. E körülmény pedig több rendbeli előnyt nyújt.

Maguk a lapok abszolút száma már magában nyújtja a tények összegét. Mozgékonyosságuk pedig vagyis összefüggéstelenségök megengedi, hogy bármely térbeli nagysághoz, csoporthoz vagy beosztáshoz alkalmazkodjanak. Minden egyes lapocskára azontúl többféle tényt tüntetvén ki, lehetővé teszi, hogy e különböző tények egyrészt a térrel, másrészt egymás között is összevettessenek s a pusztára megszámlálás egyszerű művelete által a legkülönbözőbb kombinációk eredményeit feltüntessék.

Ha meg még egy lépéssel tovább megyünk s a kérdezett különféle tények főbbjeit különböző színű papírra is jegyeztetjük, épen elannyira könnyítjük a műveleteket, hogy pusztán a szín szerinti összerakás s megolvasás, hosszú számműveleteknek pótolja helyét; másrészt meg oly könnyűvé teszi a kezelést, hogy a számításból eredhető hibák a minimumra redukálhatók.

A dolog megérthetése sokkal könnyebbé válik, ha az egészet egyszerű példával illusztráljuk.

Gondoljunk mintha a népszámlálást eszközöltük volna ily lapocskákkal hazánkban. Minden egyes akár tényleg jelen, akár valamely községi kapcsolatba tartozó, bár távollevő egyénről ily számláló lapocskára levén kiállítandó, a lapok egyszerűen összeolvasott száma azonnal föltüntetné Magyarország 15 és fél millió lakosságát.

A szerint rakva e lapocskákat a mint egy törvényhatóságból beérkeznek, minden egyes csomónak összege megadja az illető törvényhatóság lakosságának számát.

Külön színű lapokra iratván annak idején a férfiakat és nőket, a jelen- és távollevőket, a négy szín szerint összerakott csomagok, a lapcsomagok egyszerű megszámlálása folytán megadja az illető megyének, összegeiben pedig az országnak férfi- s nő, jelen- s távollevő népességet.

Föl levén jegyezve a számláló lapokon az illető egyének vallása kora és foglalkozása is (hogy több adatra ez úttal ki ne térjünk) elég az egy vallásukat, utóbb az egykorukat meg az egyfoglalkozásukat külön csomagokba szétványunk, hogy lapjaiknak ismételt egyszerű megszámlálása után meg tudjuk mondani, egy bizonyos foglalkozási nemnél, hány és milyenkoru katolikus, protestans, zsidó stb. van alkalmazásban; elég a többbizbeni kiolvasás, hogy megmondhassuk, mily viszony létezik az egyes vallásfelekezetek közt a korosztályok

tekintetében, az egyes foglalkozások közt kor meg vallás tekintetében stb.

Folytatva pedig a mindig más-más főirány szerinti csoportosítást a lapokkal, minden legkisebb átszámítás, viszonyítás vagy mesterkélt kivonások nélkül a legkülönbözőbb társadalmi viszonyokat vagyunk képesek a legválogatottabb összevetésekben kimutatni.

Ugyan ez eljárást követhetjük például a földbirtokra, az egyes iparágakra, a terményekre stb. nézve. Szóval a módszer oly szabad mozgást enged meg, hogy segedelmével a tömeges számok a kitűzött cél és irány szerinti legkülönbözőbb csoportosítása könnyűvé válik.

Ily eljárás mellett semmiféle nehézséggel nem jár előre elkészítenünk a legkomplikáltabb táblázatok fejeit, mert tudjuk, hogy a lapcsomagok különböző összerakása megadja minden betöltendő rovat számára a kívánt eredményt, sőt az első s ismételt megszámlálás által az abszolút számoknak máris birtokában lévén, meg van az ellenőrzés is, mely minden netalán elkövetett hibát majdnem azonnal kitüntet.

Mindez eljárás természetesen csak egyöntetű vezetés, úgyszólván gyárilag berendezett kezelésnél eszközölhető okszerűen és legjobban. E tömeges kezelés tagadhatatlanul jár hátrányokkal is, melyekkel később szintén meg fogunk ismerkedni.

Ki kell azonban emelnünk máris, hogy a statistikának az imént jelzett technikája még azon nagy előnnyel bír, hogy a statistikától némileg távolálló közigazgatási közegeket fölmenti az általuk különben sem igen kedvelt számvetési, összeállítási és rovatozási munkák alól. Számukra csak a hatáskörükbe vágó adatbeszerzési feladatot hagyja fen, a szakszerű statisztikai tevékenység kifejtését pedig azon közegekre ruhazza át, melyek arra hivatásuknál fogva kötelezettek, de legalkalmasabbak is, t. i. a központi statisztikai hivatalokra.

Ugyan e hivatások kezelése folytán érhető el azontúl a statisztikai anyagnak is sokkal tökéletesebb kihasználása, semmint az eddig a vidéken készült rovatos táblák segedelmével valaha el volt érhető. Ez által pedig sokkal több és tanulságosabb, közvetlenebbül felhasználható észlelési anyagot nyújtunk az országnak és hasznosabban megtérítjük a költségeket is, melyeket az ország a statistika és tudomány érdekében ily ismeretek megszerzésére fordít.

Az említett eljárás mellett lesz azontúl lehetővé téve szintűgy a kihasználás legjobb módszereinek alkalmazása, valamint a kezelés egyformaságának keresztülvitele, mi magának a statisztikai eredmény-

nek becsét végtelenül emeli. Mert így ki van zárva a sok helyen más-más felfogás szerint megítélt eredménynek más más elvek szerinti kitüntetése, az egyforma tényeknek különböző rovatok alá sorozása, vagy a különféle természetű egyes tényeknek egy közös kalap alá gyűjtése.

Ha az ismertetett technikai módszere hátrányaira is ki akarunk térni, pedig ha igazságosak akarunk lenni, ezeket is ki kell emelnünk, mert ilyenek tagadhatatlanul léteznek: úgy legelőbb is az egy helyen összegyűlt, majdnem legyőzhetetlennek látszó a d a t t ö m e g r e kell utalnunk. De még e legyőzhetetlenség is inkább csak látszólagos. Minél tagozottabb ugyanis az ily munka, annál rendszeresebben hajtható végre s ha sok munkás végzi azt egy helyen, nem végzi több s nem jár több, sőt oly munkaerő-pazarlással sem, mintha sok helyen mindenütt kevés végzi.

A helyi tagozást t. i. az országnak egyes megyei vagy járásai szerint a központban is meg lehet tartani; de lehet itt alkalmazni más, még sokkal fontosabb csoportosítást, mely a vidéken épen nem eszközölhető s ez az a d a t o k n e m e i é s o s z t á l y a i szerinti tagozás, mely amannál sokkal fontosabb és a mely épen csak nagy tömegekben alkalmazva, nyújt idő-, munka- s így költségmegtakarítást is.

Hogy e mellett nem épen minden ok nélküli a vidéki hatóságok azon panasza, hogy ők az összes statistikai anyagnak a központba szállítása által meg vannak fosztva annak lehetőségétől, hogy saját vidékük adatait összeállíthassák és ismerbessék, azt el kell fogadnunk. Kérdés csak az, vajjon van-e ebben valami nagy és komoly baj? Ismerve azt, mily lányhán jár el a legtöbb vidéki hatóság a statistikai anyag összeállításában és tudva azt, mily szívesen engedi azt át más közegnek, ha az anyaggal járó munka is erre hárul, valami nagyinak a bajt nem vehetni.

De meg ha létezik is, oly sokat veszít-e az illető vidék, ha minden nagyobb munka nélkül kész, és mindenesetre áttekinthetőbb, tudományosabb alakban kapja vissza a beküldött nyers anyagot? S vajjon nem ér-e föl a kis várakozás — mely egyébiránt még bebizonyítandó — azon előnnyel, hogy nemcsak saját adatait tekintheti meg ily alakban a vidéki hatóság, hanem azonnal össze is hasonlíthatja ugyan ilynemű más adatokkal, így okulhatván a kezelésére bizott területre nézve is más hasonló területek eltérő viszonyainak ismeretéből.

Még egy hátránya lehet egyébiránt a centralisált rendszernek, — melyet e tárgyról szólván, M a y r is megemlít a kongressus állandó bizottsága elé ez ügyben terjesztett emlékiratában — s ez az, hogy a

statistika központi vezetője ily gyári munkák tömkelegében elveszti a tudományos kutatás idő- s térbeli lehetőségét és valódi gyári igazgatóvá száll alá.

Mindenesetre fontos ellenvetés, mely, ha áll, tetemesen alászálithatja az egész módszer becsét. De különbség teendő itt is, mint, — ha meg akarjuk a gyárigazgatótól vett hasonlatosságot tartani — magának a gyárigazgatónak teendőiben. Ez utóbbi is mindenben az üzlet szellemi vezetője marad, valamint a statisztikai hivatal főnöke és vezetője is vezetője marad mindazon egyéb statisztikai munkálkodásnak, mely egynémely anyagnak gyári feldolgozása mellett sem szünetel, sőt minél inkább el tudjuk választani a tisztán mechanikai tevékenységet a szellemitől, vagy mondjuk irodalmitól, annál tökéletesebb credményt nyercünk, épen a munkafelosztás elvén alapulva, itt-is, ott-is, a mit szintén a gyári üzletnek a kézműzeti fölötti előnye is bizonyít.

Ha pedig megtekintjük a felelős hivatalvezető mai sorsát és látjuk mennyire kénytelen az akárhányszor belefogni a négy speciesbe is; sőt mennyire kénytelen visszanyulni az ős adatok nyers anyagába, hogy munkaközben szerezhesse meg mindazon nélkülözhetetlen tudnivalót, melyre később irodalmi feldolgozása közben támaszkodhatik; ha mindezt meggondoljuk, ez utolsó ellenvetést se fogjuk oly súlyosnak találni, sőt meg fogunk nyugodni abban, hogy szakmivelt munkavezetők, az egyes munkaágak szerint felosztva, a máris teljesen megbízható anyagot szolgáltatván be, a végleges feldolgozást s ennél fogva a központi vezetést is épen még meg fogják könnyíteni.

VI.

A szám- és rajzbeli módszerekről.

Voltaképen a statisztikai módszer kérdése is technikájának egy része. Minden módszernek épúgy mint a technikának, sőt valamint magának a statistikának is célja: a gyűjtött anyagot oly alakban állítani a szemlélő elé, hogy az minél egyszerűbben s minél világosabban áttekinthető s hosszabb tanulmányozás nélkül is, azonnal megérthető legyen.

A helyesen rakott szó, a jól szőtt mondat ilyképen teszi érthetővé a gondolatot s ekképen ad valamely tárgyról fogalmat. Szóval s mondatokkal bármely statistikai adatot is érthetővé lehet tenni. De számos tényre, tömeges anyaggal levén dolga a statistikának, ezek kifejezésére nem használhatja a szót, hanem szüksége van fogalmainak kifejezésére oly jelre, mely azt minden mellékes és hosszadalmas magyarázat nélkül érthetővé teszi. S ily jellel sőt jelekkel rendelkezünk is és ez a szám. A számot pedig nem azért választotta a statistika, mert más nyelven szólni nem tud; hanem választotta, mert a legyszerűbb kifejezője a statistika által feltüntetendő tényeknek.

Magában a puszta szám, bármily jól legyen is berendezve a decadal rendszer szerint, bármily jól legyen alkalmazva az ezresek s milliókat elválasztó pont megvonal s az egységeknél is kisebb tizedesek sora, magában ez nem ad fogalmat, ha csak nem magát a puszta számét.

A statistika által idézett számnak jelentőséggel kell bírnia magán kívül is s ennek jelzéséhez kell a szó.

Statistikai tényeket tehát csak szóval és számmal lehet érthetőkké tenni. A statistika módszerének alkalmazása pedig itt kezdődik. Minél kevesebb szóval, minél áttekinthetőbb számokkal fejezzük ki a kitüntetendő viszonyokat, annál helyesebb módszert alkalmaztunk.

Lehetetlen, hogy hosszasan s behatóan gyakorolt valamely tevékenység idővel bizonyos rendszeres tevékenység alakját ne öltse. S így a statistikai tevékenység is megtalálta rendszeres alakját a táblázatban.

Nem kell visszariadnunk a táblázatok kezelőire száradt »T a b e l l e n k n e c h t« ezimétől. A jó szerkezetű táblázat ép oly elmés, beható, logikai gondolkozást követel, mint a styl. Valamint a jó stylon nem szabad megéreznünk a ráfordított gondot, úgy a jó táblázatnak is egyszerűsége által kell hatnia. Jól szerkesztett táblázatnak olyannak kell lenni, hogy mindenki megértse, olyannak mint a jól kifejezett gondolat, melyről mindenki azt hiszi maga gondolta, mint a jól talált arckép, hogy mindenki megismerje.

Ily táblázat előállításához háromféle eszköz áll rendelkezésünkre: a szó, a szám s a vonal. A vonalat azért említjük legutolsó helyen, mert nem lényeges kelléke a táblázatnak. Sőt ha nem sok számsort használunk s azt kellően egymás alá irhatjuk, el is maradhat. Hosszabb számsoroknál azonban az áttekintést mozdítja elő. Ily vonalakat két irányban szoktunk használni, függőleges és vízszintes vonalakat. A kettő találkozására fölött képződik a rovatfej, mely minél

egyszerűbb szavakban, minél rövidebb s szabatosabb elnevezéssel a számok értelmét adja. Használhatunk ily szókat a vízszintes vonalak magyarázatára is, mely esetben ez oldalas elnevezések a számok jelentőségét még világosabbá teszik.

Rendszert említvén fentebb, még hozzávethetjük, hogy rendszeres táblázatokban különbséget teszünk a két rovatfej hivatása között, a mennyiben egyik, a felső (a voltaképi fej) a tárgyat (objectumot), az oldalas sorfelirat az alanyt (subjectumot) vagy helyet, évet stb. szokta jelölni a táblázat külön czélja s tartalma szerint.

Hajdan a nagy alakú, mesterkelt, végtelen sorokat feltüntető táblázatot találták elmésnek, szépen combináltak. Ma az egyszerű alakra térnek vissza, minél kevesebb objectumot rakva a fejbe, inkább új meg új táblázatokban ismételve a subjectumokat s a nekik megfelelőket.

Az egyszerű áttekinthetőség kellékeinek az utóbbi felel meg s így lényeges haladásnak tekinthető ama mesterkelt táblázati monstrokhoz képest, melyeknek kényelmetlen kihajtására sem vállalkozik már senki könyv vagy irat olvasásakor.

Mindez egyébiránt, habár meg volt említendő, a statistikának inkább mechanikájához mint technikájához tartozik s csak annyiban nem volt mellőzhető, a mennyiben nem nélkülözhetjük írásnál a betűk, számolásnál a számjegyek ismeretét s használatát.

Egészében tekintve ez képezi a statistika számbeli mód szerét, melyről még csak annyi megjegyezni valónk van, hogy annál tökéletesebb minél kevesebb szöveget igényel, minél inkább magyarázza meg a számoknak okszerű csoportosítása a tartalmat, mit helyesen alkalmazott arány- s viszonyszámok és százalékok kiténtetése még inkább előmozdit.

Van azonban a statistikának más és újabb módszere s ez a grafikai és geográfiai módszer. Arányokat, viszonyokat, tényeket kellvén a statistikának magyarázni, sőt hivatásához tartozván még bizonyos viszonyok időbeni változását, tehát mozgását kiténtetni: erre kevésbé látszottak alkalmasoknak a számok, legálább nem annyira, hogy az általuk kifejezendő állapot vagy viszony legott első pillanatra áttekinthető legyen.

Miután már a szám is az emberi képzelő tehetséghez folyamodik, megkövetelvén, hogy az általa kifejezett tényt a szám jelében lelki szemünk elé idézni képesek legyünk, vagyis értelmét képzelhessük:

nem csoda, hogy a bűvarkodó gondolat tovább is ment s közvetlen képletek bemutatása által apelláljon a képzelőtehetségre.

E lépés annál természetesebb, mert a földrajz a természet kismértetű ábrázatában szintén jegyekre s képletekre szorult, melyek gyakori használatuk folytán általánosan elfogadottakká váltak. Így ma senki se csodálkozik többé valamely országrész vagy község határának pontok sorozata általi jelölésén, nem is gondolva többé arra, hogy ez valóban határhalmok lánczolatának kisebbített képmása. Készségesen elfogadjuk, hogy városok és falvak kisebb nagyobb körrel jelölzessenek, ezek képviselvén a hajdan széltiben fenállott körfalak ábrázolását. Kompot vagy révet, a folyam partjára rajzolt apró csónakkal, hegyeket a vizmosásokat utánzó, egyúttal a lejtő irányát jelző sűrű veszszőcskékkal jelölünk s nemcsak a geografus, a földrajzi ábrákat s térképeket használó közönség is megérti a jeleket s elfogadja.

Vajjon nem mutathatna-e be a statistika számos viszonyt ily alakban, főkép ha az általa kimutatandó tények kapcsolatosak a föld-
lel? vagy nem jelölhet számcsoportok helyett színekkel, számok helyett rajzokkal, sommázatokat helyett ábrákkal meg képzeleti alakokkal?

Sőt igen és gyakran a számnál is előnyösebben, csak meg legyen rajznak azon főkélléke, melyet már a táblázatnál kikötöttünk, hogy világos, áttekinthető és behatóbb, hosszabb tanulmányozás nélkül megérthető legyen.

E néhány szóban pedig össze vannak foglalva a grafikai a ó d s z e r feladatai, határai, használhatósága.

Valameddig a fentebbi kéllékek inkább felel meg a szónál és zámánál, még ha szót és számot vesz is igénybe képletei rövid magyarázataul, mindaddig jogosult, sőt előnyös. Amint azonban oly meserkéltté vagy homályossá válik, hogy megérthetése a száménál is agyobb tanulmányt igényel, túlságosat követel képzelő tehetségünköl, azonnal megszűnik joggal létezni, nem szabad többé ápolatnia agy a statistika népszerűsítésére alkalmasnak hirdetnie.

Hogy a grafikai módszert rendszeresebben csak azóta művelik aóta a statistikai kongressusok is felkarolták, azt az előzményekből adjuk. Azóta egy kis irodalma támadt e módszernek és épannyira zuelednek jelenleg okszerű megszorításához — nem a térben, hanem képletekben — a mily gyakoriak valának aberratiói a képzeleti akokban.

Az eddig ismert grafikai képletek közül csak kettőt ismerek el, mint grafika feladatainak teljesen megfelelőket s ezek a statistikai tények-

nek fel-leszálló vonalak (diagrammok) által jelzett időbeli vagy állapotbeli változásaira használtak; meg az ország, megye, város stb. területéhez viszonyuló tényeknek meg viszonyoknak megjelölése az illető térképen (kartogramok). A harmadik nemet, mely képzeleti, bár mértani alapon rajzolt a lakókban akarja valamely tényeknek arányát s viszonyát feltüntetni, mint se könnyen nem érthetőt, sem a számnál jobb áttekintést nem nyújtót nem pártolom. Kivételt képeznek legfeljebb az úgynevezett lapdiagrammok, melyek egyszerű egyenszögekben s ezeknek többé-kevésbé eltérő nagyságában tüntetik elő az illető statistikai tény belértékét. Ha ezen belől még másodrendű statistikai tartalmat akarnak a lapok különféle színezése vagy vonalzása által jelölni, többnyire érthetlenné válnak.

Hogy az összes grafikai képletekről tisztább fogalmat nyerhessünk, jó lesz azokat kissé rendszeresebben felsorolni s közelebbről meg szemlélni, miben Mayer, a grafikai és geográfiai módszerről írt sa IX. kongressusnak szánt emlékirata nyomán haladok.

A diagrammoknak is t. i. többféle nemeik vannak. Alkalmaskor levén épúgy abszolút mint relatív számok által kifejezhető statistikai tényeknek feltüntetésére; épúgy mutathatván be valamely statistikai ténynek állapota szerinti vagyis térbeli, mint egymásutáni vagyis időbeli változatait, alkalmazhatásuk a lehető legtagabb

Készítésöknél figyelemmel kell lenni, hogy a tér- vagy időbel emelkedés és hanyatlás (a vonal föl-le mozgása) arányban álljon választott fokozatával a tér vagy idő jelölésére választott laphoz. Egy szóval, miután a grafikai módszer egyik főfeladata a statistikai ismeretek népszerűsítése, a számok által kellő pontossággal, de kevésbb könnyen érthető s áttekinthető módon való bemutatása helyett, a szóba levő tárgynak egy pillanatban felfogására és megítélhetésére szükséges hogy a bemutatandó képlet a természeti tény arányaival is birjon.

A választott fokozat és mérték egyébiránt önkényes már azért se lehet, mert a grafikai módszer másik főfeladata népszerűsítésen kívül a statistikai beható tanulmány előmozdítása. Komoly tanulmány pedig nem tehető két különböző ténynek tér- és időbeli összehasonlítására nézve, csak ha egyenlő alapon, ugyanazon fokozat mellett készül, de ekkor az egyforma vagy eltérő emelkedés és hanyatlás közvetlen látása egyúttal a legsikeresebb segédeszköz a statistikai viszonyoknak jó szöveg általi magyarázatához.

Ép ez utóbbi kellék ritkán érhető el mesterkétebb alak választásával, legyenek azok bár egyenszögek, háromszögek

körök stb. De ha már ez önkényt választott, bárha mértani alapon is készült alakok iránt nagy tisztelettel nem viseltetünk, még kevésbé pártolhatjuk ama szintén divó, ha nem is nagyon elterjedt módszert, mely egész testeknek rajzában akarja valamely statistikai tény-csoportnak magyarázatát adni.

Sokkal különb és valóságos haladás nemcsak a statistikai szemléltetés, de a statistikai tanulmány szempontjából is a különböző vonalokkal s színekkel statistikailag tökéletesített térkép, a kartogramm.

Itt a szemléltető tény folytonosan viszonyítva van a területhez, még pedig vagy egy-egy országon végig (mozgásbeli tények szemléltetésénél) vagy annak kisebb felosztásain belül (viszony- és arányszámok kitüntetésénél).

Az előbbi esetben, például, forgalmi és kereskedelmi adatok grafikai szemléltetése alkalmával, igen jó hasznát vehetni az újszólván diagrammokból konstruált s a kartogrammal kombinált s a l a g r a j z o k n a k. Itt nyílik tér és alkalom a területtel kapcsolatos bármely viszonynak legérthetőbb, legmeghatóbb előtűntetéséhez. Még pedig nemcsak a föld viszonyai tűntethetők ki így, mint például a szántó, rét, erdő stb. arányai egymáshoz, nemcsak a föld terményeinek aránya mutatható ki így grafikailag, hanem a földön élő lények, emberek, állatok viszonzyszámai, sűrűsége stb. sőt az ember különböző állapotának a területhez való viszonyítása által, a legkülönbözőbb társadalmi tények és helyzetek is.

Az ily statistikai térképek megalkotásánál egyébiránt szintén tekintettel kell lenni a lehető egyszerűsége, a színek s vonalak mérsékelt használatára és arra, hogy többnyire csak egy viszony kitüntetését, legfőlebb kettőnek összevetését kíséreljük meg grafikailag bemutatni.

Viszony- és arányszámok levén itt csak alkalmazhatók, nehézséget okoz a különböző fokozatoknak egy szín többféle vonalozása (sraff) általi érthető megkülönböztetése. Négy-öt foknál többet egy színnel alig lehet érthetővé tenni, ha pedig egy fokozatosan emelkedő vagy hanyatló, de csak egy irányú viszony fejezendő ki, két színnek alkalmazását semmiképp se pártolhatom. Más az eset, ha két különböző viszony, vagy a végleteiben különbözőt jelentő lesz kifejezendő. Ekkor bátran nyúlhatunk két színhez s általuk rögtön megkettőzve kapjuk a fokozatokat, melyek itt 10-ig is emelkedhetnek; de ez esetben is sokkal czélszerűbbnek látszik előttem a két színnek legalantabb, vagyis legvilágosabb fokozatából kiindulva haladni két irányban a végletek

felé, mely esetben a piros szín mind virulóbbá való fokozata a jó, valamely szürke vagy barna szín mind sötétebb fokozata a rossz viszonyt tüntetné fel.

Igy juthatunk el e téren is a viszony minél természetesebb s így minél érthetőbb kifejezéséhez s a kartogrammok mind nagyobb tökéletesítéséhez.

A térképi statistikának épúgy mint a képletinek a népszerűsítésén kívül főfeladata levén a tanulmány elősegítése — mi ily térképeknek még vázlatos elkészítése által is tetemesen előmozdittatik — szükséges megemlítenem még egy módszert, mely a sokféle szín egymásra rakását s így az érthetlenség bekövetkezését kikerülnünk segíti, mégis megengedvén az összehasonlítást s így az anyag beható tanulmányozását. E módszer abból áll, hogy valamely alapul szolgáló térképnek fővonalai átlátszó másoló papírra rajzoltatnak át s a keresett statisztikai viszonyok ez átlátszó papírra színekkel rájegyeztetnek. Az ekkép elkészült átlátszó térkép-vázlat az illető alaptérképre fektetvén, a legvilágosabban tünteti ki: bizonyos különböző statisztikai arányok vagy tények hogyan viszonylanak általában az ország topográfiájához, meg a térképen máris kitüntetett másnemű tényekhez.

Fennmarad még a statistika földrajzi módszerének (geografische Methode) fölemlítése, mely egyébiránt csak abból áll, hogy a számba vett statisztikai tények ne az ország közigazgatási beosztásához, hanem a kutatott anyagnak megfelelő természetes tagozatokhoz vagy kerületekhez simuljanak.

A mennyiben tagadhatlan tény, hogy némely viszonyok korán sem állnak kapcsolatban az ország közigazgatási felosztásával, hanem helyrajzi, oro- vagy hydrográfiai viszonyokkal kapcsolatosak, úgy épen a kartográfiai módszer minél gondosabb tanulmányozása fog e természeti területek és vidékek felismeréséhez, megállapításához és meghatározásához vezetni.

Miután azonban maguknak a statisztikai tényeknek kutatása mindenben bizonyos közegekre van utalva, melyek viszont épen a közigazgatási beosztással vannak kapcsolatban, az úgynevezett geográfiai módszer inkább a már kiderített eredmények felhasználásában nyilvánulhat és a tények közlését a természeti határok, alkotott kerületek és vidékek szerint lehetővé, sőt talán kívánatossá is teszi, de mint külön nevű módszer aligha tarthat igényt a statisztikai kutatásra s így főleg a hivatalos statistika birodalmába való befogadásra.

VII.

A statisztikai tények alkalmazásáról.

Sokkal inkább kitüntettem az eddig mondottakban, mily végtelen fontosságot tulajdonítok a statisztikai kutatásoknak s mennyire épen a jó statisztikában látom alapját az okszerű állami és társadalmi tevékenységnek, semhogy a következők félremagyarázásától kelljen tartanom.

De ép mert a statisztika nagyfontosságát mindenkép ki akarom tüntetni s mert komoly és lelkiismeretes művelésétől nagy eredményeket várok, óva kell intennem minden a statisztika nevében netalán elkövethető visszaélések ellen.

Ujabbán ugyanis divattá vált, noha a kezdemények századunk már első negyedében is észlelhetők, hogy a statisztikai számokból s részbeli egyformaságukból nem a társadalmi viszonyokra, az életre s különböző körülményeire, hanem magára az emberre következtenek.

A meddig a statisztikai számok sokban megdőbbentő egyformasága bizonyos adott viszonyok között csupán élczes elmefuttatásokra, szemkápráztató, nagyhangu okoskodásokra s tudományosoknak látszó essay-kre szolgáltatott alkalmat, addig hagyján; az emberiségre s tudományos komoly törekvéseire káros befolyással ez alig ha volt. De midőn ugyan e számokat kitünő művekben, bölcsészeti nézetek és állítások látszólagos bebizonyítására komolyan látjuk felhasználva, a veszély tetemesen nagyobb s ilyenkor sikra szállani okvetetlenül kötelességévé válik szakmájáért lelkesülő minden gondolkodó férfinak. Válik annál inkább, mert jeles írók, gondolkodó, törekvő buvárok, ha néha oly állítást is kockáztatnak, melyet egészen be nem bizonyíthatnak, azt annyi elmeéllel, annyi más becses gondolat kíséretében teszik, hogy a tudomány mindig nyer tanulmányaik által. Veszélyessé válnak azonban avval, hogy a nevéket övező hírfény elvakítja a gyöngébb elméket s a mit ők, a biztos tudat hiányában még némi kételylyel nyilatkoztattak, törpébb utánimádóik ép e ferdeségeket hirdetik nagyhangon.

Tudom, hogy az emberi szabad akarat maig is vitás kérdés a bölcsészetben. Tudom azt is, hogy a hány okot felhozhatni ellene,

ugyan annyit meg is czáfolhatni létezésének bebizonyításával, de tagadják bár, vagy állítsák létezését, azt nem vagyunk kötelesek föltenni, hogy az ember pusztá gép volna, mely az előre kiszabott életpályát végig futja, épen annyi jót s annyi rosszat cselekedvén, mint a mennyit a statistikai közepszám neki kimér. Határozottan tiltakozom továbbá az ellen, hogy a statistikai tudomány mai színvonala szerint, abból csak egyáltalán lehetne is az emberi szabad akarat létezésére vagy nem létezésére következtetni.

Mert mik is utóvégre azon, a statistika által nyújtott adatok, melyek ily merész állítás bebizonyítására szolgálhatnak?

Főleg az erkölcsi, az úgynevezett moral-statistikából szoktak meríteni, melynek segélyével mint az ujkor egyik becses tudományos vivmányával azon meglepő fölfedezést tették, hogy »az emberek önkényes cselekvényeiben, melyekről azt kellene hinnünk, hogy minden szabály alól mentek, valaminthogy egyenkint csakugyan nem is esnek szabály alá és soha előre nem fognak mondathatni, hogy bennök mégis, ha nagyban és egészen tekintjük, bizonyos szabályszerűség uralkodik.«

Ezen fölfedezést pedig Quetelet maga, az újabb kori statistikusok talán legnagyobbika, a jelenkor statistikusainak nem régen még nestora, s minden esetre oly tekintély nyilatkoztatta ki legelső, kinek alapos tudományosságában s komoly kutatásaiban kételkedni a legnagyobb vakmerőség volna.

De szorgalmas tanulmányai eredményeül ő is csak annyit mond, hogy »a büntényeket illetőleg ugyanazon számok félreismerhetetlen állandósággal ismétlődnek; s hogy ez áll még emberi számításból függetleneknek látszó oly büntényeknél is, minők p. a gyilkosságok, melyek többnyire összezörrenések után követtetnek el, s látszólag véletlen körülményekből erednek. Mégis tapasztalásból tudjuk, hogy évenkint nemesak majdnem egyforma számu gyilkosság követtetik el, hanem hogy még az eszközök is, melyekkel elkövettetnek, ugyan azon arányban használtnak.« És ez tény, ez megczáfolhatatlan: de Quetelet nem is mondja itt egy szóval sem, hogy e cselekvények számszerűti egyformasága az emberi cselekvési szabadságnak praejudikálna! Dröbisch Vilmos pedig, ki ezen kérdéssel több ízben és igen alaposan foglalkozott, sokkal szabatosabban is fejezi ki a moral-statistika hasonló számainak értelmét. Szerinte »sok oly egyén között, kik bizonyos nemü önkényes cselekedetekre képesek, azok száma, kik e cselekvényeket bizonyos időközön (például egy év) belül

elkövetik, az erre képesek összegéhez állandó arányban áll; áll pedig úgy, hogy ez arányszám a következő hasonló időközökben (csekély eltérésekkel) ugyanaz marad. Miből önként következik, hogy azok száma között is, a kik ily cselekvényeket elkövetnek, azokéhoz, a kik abbanhagyják, bizonyos állandó arány alakul.

Igenis. E viszony mind a cselekvőkre mind a cselekvényt abbanhagyókra nézve tényleg áll; de már azon egy körülmény, hogy csak »sok egyén« között, bizonyos adott időközben áll elő ez arány, már ez maga mutatja, hogy nem az emberi szabad akarat, vagy cselekvési szabadság ellen vagy mellett bizonyít, hanem azon társadalmi viszonyokra mutat, melyek közt e sok egyes személy él; az egyén pedig nem áll szellemi impulzustól eredő cselekvényeire nézve oly korlátozó törvények alatt, minőknek még a pusztán testi ösztön után induló állatok sincsenek alávetve.

Azt meg épen ki nem magyarázhatjuk e szabályszerűségből, s később még inkább látni fogjuk, hogy nem következik belőle, hogy »az egész világ az eseményeknek szükségszerű láncolatát képezi, melyben ugyan mindegyik eljátszhatja szerepét, de senki meg nem magyarázhatja, melyik legyen az.«

A statistika számos jegyzeteiből leginkább négy ténnyt szoktak kicmelní, melyekből érveket hisznek meríthetni. Ezek: a büntények nagyjából egyenlő száma évről évre; a szabályszerűség az öngyilkosságokban; a házasságok aránya a gabonaárakhoz; végül pedig — de a mi inkább csak játéknak illik be, — a címzés nélkül feladott levelek évenként majdnem egyforma mennyisége.

Lássuk ez állításokat egyenként s hadd fejtsem ki, mennyiben lehet e tényekből az emberekre és szabad akarutukra, mennyiben a társadalmi viszonyokra következtetni.

Először is nem tagadom, hogy jól szerkesztett statistikai táblázatokból többet tanulhatni az ember erkölcsi természetéről, mint a korábbi évszázadok tapasztalataiból összevéve. De azonnal hozzá kell tennünk, hogy csak úgy, ha az ember alatt a társadalom, a nemzetek és népek összessége nem pedig az ember, az egyén értetik; mert bármily tökéletes számokat gyűjtsünk százezrekről, gyűjtsük bár azokat oly helyes rendszer mellett s oly magas irányban, minőre a statistika csak most kezd térni: az egyén szellemi világát azok nem fogják felderíteni.

Szerintem, a társadalom állapota, melyben az illető erkölcsös vagy bűnös cselekvények előfordulnak, igenis kölcsönöz bizonyos

szabályszerűséget az emberek cselekvényeinek, s ennek folytán jogosítva is vagyunk azt következtetni, hogy, miután okszerűség uralkodik az emberi cselekvényekben, bizonyos viszonyok között így vagy úgy fognak cselekedni; cselekedni öntudatból vagy önelhatározásnál fogva, vagy cselekedni — talán nem is tiszta fogalmával az önelhatározásnak, de semmikép sem láthatatlan kényszertörvény befolyása alatt, mely az erkölcsös és bűnös cselekedetek különbözőségét is halomra döntené.

Az általás bűnügyi statistikát előbb már említém néhány szóval s nem akarok reá többé külön visszatérni. Csak a gyilkosságokkal együtt hozom fel, melyeket másokon kívül B u c k l e is, bár szelleműs észrevételek kíséretében mint olyakat említ, hogy egyforma ismétlődések statistikai kutatások által jobban ki van emelve s könnyebben előre jósolható, mint ama természeti törvények, melyektől a betegség s testünk felozlása függ. Itt mindenek előtt konstatálni kell, hogy a bűnügyi statistika alapjául részben a vádlottak, részben az elítélt egyének száma és viszonyai szolgálnak. Ismerve a bűnügyi eljárás különféleségét az egyes országokban, már ebből magából is következik, — mint később látni is fogjuk — mily nehéz az összehasonlítás több országok között; de számba véve a népesség számának változását az egyes országokban, a látszólag egyforma számok is sokkal eltérőbökké válnak mint első pillanatra hinnők. — Azon következtetés ellen pedig, hogy a társadalom készíti elő a bűntényeket, az egyes bűnös pedig csak végrehajtója, ha ezt is a gyilkossági statistika évről évre hasonló számaival akarnók igazolni: arra elég felhoznom, hogy csak legújabbban kezdték a gyilkossági eseteket magukat regisztrálni — a mennyiben ezek a hatóság tudomására jutottak, s a hol ez a népesezési mozgalom följegyzései alkalmából történik, ott a bíróságok adataival összehasonlítva mindenkor tetemes különözet is áll elő; mert ugyanis hány gyilkosság történik ügyesen eltakart körülmények között, mely soha ki nem derül, hány, melynek tettese soha törvényszék elé nem állítatott, hány a melyben gyanú sem ér senkít? Ha pedig számokból következtetünk, illő volna az ily nem ismert, de nagy államban, lehet, tetemes esetre is figyelniük s ha erről a kellő tudomást, épen eszközeinknek eddigi gyarlósága miatt, meg nem szerezhethetjük, a meglevőkből igenis a bünyfenítő eljárás és törvénykezés mivoltára, átlag a társadalomnak is erkölcsi állapotára következtethetünk; de korán sem szabad törvényt kutatnunk, mely az embert szabad önelhatározásában korlátolja.

De bár miről gőzzenek is meg a számok, annyit biztossággal állit-

hatni, hogy a társadalmi viszonyokra igen is engednek következtetni, de ezeken belől oly korlátlanul mozog az egyén cselekvési szabadsága, hogy a statistika erre nézve aligha fog törvényt találni.

Még inkább szembeötlő a következtetés hibás volta, ha a divatosan használt másik példát az öngyilkosságok számát tekintjük.

Itt leginkább London példájára hivatkoznak, melyben, közel 3 millió lakosság mellett az öngyilkosságok évenként 240 körül mozognak. Hadd bocsássam előre itt is, hogy ezen látszólagos állandóság egy évtizedben 213 és 266 közt inog, pedig sem állandó emelkedést, sem folytatólagos csökkenést nem mutat, hanem inkább szökve halad s ily aránylag kis számnál is már 50 léleknyi különbözetet tüntet fel, mi 18—23 százaléknak felel meg s így csekélynek épen nem mondható. Az állandóság tehát csupán az átlagszámban van s ez vajjon mit bizonyít az ember önelhatározására? Azt-e, hogy az emberiség fölött oly törvény uralkodik, mely azt határozza, hogy három millió ember közül évről évre 240-nek ki kell magát végezni, vagy azt, hogy társadalmi viszonyaink között évenként 200-on felül való ember nem bírván többé a sorssal megküzdeni, kétségbeesésben, életuntságban, örülési rohamban vagy más oknál fogva elveti az élet terhét s öngyilkossá válik? De Buckle maga eléggé óvatos, nem is megy annyira; és — a mit gyöngébb utánczói már elfelejtettek, — a szabályosság egyik föltételül a nagyjából meg nem változott társadalmi viszonyokat emlegeti.

Hogyan is lehet egyébiránt ezen, bár szabályos számból az egyénekre következtetni, mikor e szám csak általában mutatja, hány öngyilkosság történt s azt sem megczáfolhatatlanul? mert számos szerencsétlenség rovathatik — főleg vízbefulásoknál — az öngyilkosság rovására, holott szándékos öngyilkosság véletlen szerencsétlenség gyanánt szerepelhet. Nem szabad pedig ez általános számból az egyénre következtetnünk, mert az öngyilkossági indok talán minden egyes esetben más meg más, s még ha több esetenél ugyanazon indok működött is, azt kideríteni aligha fog valaha számosabban sikerülni.

Valameddig lehetséges, hogy néhány szerencsétlen, balesetek egész láncolata által sújtva, végre oda jut, hogy betevő falatja sem marad s az éhenhalás hosszú kinját kikerülendő egy merész ugrással véget vet kinszenvedésének; valameddig embereket találunk, kik éltök összes törekvéseit oly czél elérésére fordítják, mely, ha az elnyerés percében kisiklik kezükből, magával rántja reményök egész készletét s az utolsó reménységárral elhalaványul önerőszak folytán életök is;

valameddig oly erős becsületérzést ismerünk, mely egy meggondolatlan percz botlását el nem tűrhetvén, inkább életével számol be, lehet, könnyü büneért; másrészt meg embereket találunk, kik mindössze megunva a naponkinti öltözködést, biztos lövéssel vetnek véget e rájuk nézve tűrhetetlen foglalkozás ismétlésének: addig ne akarjunk egyszerű számból az egyénre kövekeztetni, addig ne kutassuk az emberiség tettei fölött uralkodó magasabb törvényeket, mert csak az elsorolt nehány esetet is egy kalap alá akarnunk hozni, észszerűen nem igazolható kísérlet volna. S ha már általánosságokban akarunk maradni, legfelebb a közerkölcsiségre következtethetünk, a helyes világnézet hiányát, a jellemzilárdság fogyatkozását, lehet, a hit csökkenését fogjuk kutatásaink közepett constatálhatni; de az egyén életét vizsgálunk, az ethikai momentumot tanulmányozunk mindenha közvetlenebb, behatóbb rendszer fog szükséges lenni, mint a melylyel a statistika kínálkozik, mely csak helyesen alkalmazva nyújt megbecsülhetetlen számokat.

Az évenként kötött házasságok száma — mondják továbbá — a gabonaárakkal van kapcsolatban s apad az árak emelkedésével, növekszik csökkenésökkel! Igaz; ez tény, még pedig oly tény, melyet a statistika derített ki. Megbecsülhetetlen tény, mely, a tudomány érdemeit méltó világitásba helyezi, és használhatóságát kétségbevonhatatlanná teszi és pedig annál inkább, mert ugyancsak a statistika derítette ki, hogy Magyarországon ép ellenkező viszony létezik a gabonaárak és házasságok száma között, mint például más, iparosabb államban.

De mi következik e czáfolthatatlan tényből? közelebb jutottunk-e vele azon törvények felismeréséhez, melyek az emberek cselekvényeit vezérlik? Lehet-e ebből például azt következtetni, mit Buckle mond, hogy »még az évenként kötött házasságok számát sem az egyesnek hangulata és óhajai, hanem nagy általános tények magyarázzák meg, melyekre az egyesek befolyást nem gyakorolhatnak... Angliában — folytatja — egy évszázad tapasztalata bebizonyítja, hogy korántsem az egyéni érzelmektől függnnek, hanem egyszerűen a nép nagy tömegének átlagos keresetéhez irányulnak, úgy, hogy ezen nyomós társadalmi és vallási intézményre az élelmi szerek ára s a munkabérek állapota nemcsak befolyást gyakorolnak, hanem teljesen uralkodnak rajta.«

A mint ez így el van mondva, talán nem is kételkedik senki sem ez állítás igaz voltán; ha pedig az egyes szavakat mérlegeljük, correct fogalmazásának, mindenesetre jól átgondolt mondatnak kell

tartanunk, mert a házasságok számát csakugyan az említett befolyások szabályozzák, ezek csakugyan a nép nagy tömege keresetéhez irányulnak. De a helyes állításban tagadó következtetés is foglaltatik — úgy látom — s ez a helytelen, ez a hibás; mert nem magyarázzák meg a házasságok számát »nagy, általános tények« és senkinek sincs joga azt mondani, hogy a házasságok »korán sem az egyéni érzelmektől függnék.«

Tekintsük csak egy kissé tüzetesebben a társadalmat alkotó különféle rétegeket s keressük ezekben az egyént; itt mindenekelőtt azon roppant különbségre fogunk bukkanni, hogy még a statistika általánosítása, még az átlag- és középszámok alkalmazása mellett is legalább két osztályzatot kell megkülönböztetnünk. Olyat, mely, mint az állat, ha teljesen kinőtt, ha a párzás idejére megért, társat keres és azzal él, csak anyyiban hódolván a társadalmi intézményeknek, hogy bizonyos szertartással cselekszi ezt s nem cselekszi előbb, míg megélhetése valamennyire biztosítva nincs. Nem tagadom — sőt nyomorult fogalmam volna az emberi méltóságról, ha tagadnám, — hogy ezen osztályzatban is találkoznak, kik az állati ösztönön kívül, mely itt nem a nemi, hanem a családalapítási ösztönt jelenti, egyebet is keresnek s nem absolut megházasodást, hanem a kivel való összekelést is nézik. De nem csatlakozhatom azon föltevéshez, hogy ama másik osztályzatban, melyben az egyén inkább kidomborodik, melynek egyeseiben az emberi méltóság magasabb kifejlődést nyert, hogy ebben a megélhetés ne volna csak másodrendű tényező a házasságra való elhatározásában, hogy itt, a házasságok számára is »az egyesek befolyást ne gyakorolhatnának.« Ki meri állítani, hogy a házasságokat itt ez osztályzatban »nem az egyéni érzelmek,« legalább a komoly elhatározás, a legfeljebb társadalmi tekintetek korlátozta, független önhatározás szabályozná?

Ime egy megezőfolthatatlan példa, mily ferde állításra, mily hiányos ítéletre vezethet a pusztá szám tekintetbe vétele! A szám, igaz, az előbb említett osztály mellett szól; de a nagy tömeg éretlenségéből következtessünk-e az egyénre? s ha ethikai kérdéseket taglalunk, nem-e azon embert kell tekintenünk, ki magasabban áll az állat felett s törekvéseinél fogva megközelíti a képet, a melyre az írás szavai szerint teremtett?

Nem szükség a számokat tagadnunk, sem szabályszerűségeket, sem a statistika nagybecsű szolgálatait, de kétségbevonva a felületes következtetések jogosultságát: tiltakozni kell a szakembernek az

ellen, hogy a statistikát másra alkalmazzák, mint a miben okszerű eredményeket szolgáltatathat; vissza kell utasítania, hogy abszolút pusztá számokból az ember beléletére, lelkére, szellemére következtesse, pedig erre keresik a szabályozó törvényt.

Tág tere marad e tudománynak még mindig, sőt a legjobb szolgálatokat ép akkor fogja tehetni, ha birodalmát okszerűen körülhatárolják, ha minden mérhető, számolható és anyagilag vizsgálható veszünk éles bonczkése alá, de hagyjuk számításain kívül az egyén szellemi és érzelmi világát, vagy alkossunk egyéni statistikát; de akkor vonjuk le a közép-számot s az átlagot magából az egyénből, a népesség közép- és átlag-számait pedig csak társadalmi viszonyaink megismertetésére alkalmazzuk.

Igenis van magasabb rend a világban és természetben, s a természettudományok haladása napról-napra derít ki több-több törvényt, mely a magasabb rendet nekünk halandóknak is megmagyarázza. Uralkodik ily magasabb rend és törvény okvetlenül az elkölsi világban is; de noha az aligha a szabad önelhatározás, az akarat nyívánulhatásának korlátozásában rejlik, Buckle-nek nagy érdemei vannak, hogy azt a történelmi tudomány fejlesztése céljából kutatja, hibája csak az, hogy a statistika segedelmével teszi.

Ily törvény létezésére pedig a statistika segedelmével csak akkor következtethetnénk, ha a társadalom létezése óta bírnánk adatokkal, s ha az egyes adatok a társadalom változásai mellett sem változtak volna.

A mennyiben pedig, még korlátolt tapasztalataink mellett, számok nélkül is épen az ellenkezőt tudjuk; a mennyiben épen a statistika létezése és fejlesztése óta arról győződünk meg, hogy az egyes országok miveltségének terjedésével a bűntények gyérülnek, váratlan inség idején s túlhajtott nyereszkeedés korszakában az öngyilkosságok szaporodnak, bizonyos világnézet terjedésével pedig elharapóznak a fiatalabb korra is; a mennyiben épen a statistika segedelmével találtuk fel az arányt, mely a gabonaárak s a házaságok száma közt létezik; de tudjuk azt is, hogy ez csak az átlagos emberre s nem az egyénre enged következtetnünk; a mennyiben végül a czimzés nélkül feladott levelek valamennyire állandó száma az évről évre fokozott mennyiségben feladott levelek számához képest inkább csökkenésnek tekinthető s így szintén a miveltség terjedésével kezd tünedezni: annyiban ne higyük magunkat följosogitva, legalább

ne a statistika alapján, arra, hogy külön erkölcsi világrendet s külön cselekvényeket korlátozó törvényeket fogunk kideríthetni.

Mert mindaz, a mit a statistika eddig tanított, csak arra mutat, hogy a világ folytonos haladása összhangzásban van az emberiség hivatásával, a tudományok céljaival s a szellemi törekvés még eddig el nem ért s talán soha el nem érhető tökélyével, az abszolút igaz és jó megközelítésével.

Minél inkább mivelődik az egyes és a nemzet, minél inkább tágul mindkettő látköre s szabad társadalmi mozgása: annál inkább fogy a bűn és fogy az emberi gyarlóság, annál célszerűbben cselekedhetik az egyes, boldogulhatnak a népek, s miután az akadályok a tökély megközelíthetésére nézve leginkább társadalmi viszonyainkban rejlenek: ebben találhatunk serkentést a statistika mivelésére is, mely e társadalmi hiányokat és hibákat kutatja és felderíti. Kutatja magában az emberben és felderíti cselekvényeiben, de csakis sommásan, csakis átlag számokban, melyek az illető társadalom »közép-emberét« hiven előállítják ugyan, de távol maradnak az egyén jellemzésétől, mi a nagy számoknak soha sem fog sikerülni.

A statistika eddigi kutatásaiból és tényeiből pedig megtanulhattuk az egyet, hogy a statistikuskak meg kell válogatni a tért, melyen üdvösen működhetik s legjelesebb statistikuskaink azt meg is találták; mert Engel helyesen mondja: hogy »mindennemű statisztikánál nem az egyén különleges viszonyairól, hanem egész népeségéről van szó, hogy az egyén társas életbeli tényeinek kutatása soha sem öncél, hanem csak eszköz a célhoz, azon célhoz t. i. hogy a testi, szellemi, erkölcsi és társadalmi fejlettség azon fokát ismerjük fel és ismertessük, melyen az állam bizonyos időszakban létezik.«

VIII.

A statisztikai hivatalok, szervezetök és közegeik.

Miután a statistika technikájával megismerkedtünk — ismervé immár föladatai némelyikét is — meg kell ismerkednünk azon műhelyekkel, hol az, úgyszólván, készül vagy termeltetik.

A statistika anyagát — mint már közelebbről is láttuk — az állam minden egyes polgára, foglalkozása, birtoka nyújtja. Közvetve

szolgáltatja ezt valamennyi kormányközeg, vállalat, intézet stb. Különböző módon gyűjtve s összeállítva a magántudós is nyújtja a közönségnek; de a szó teljes értelmében, a tudomány mai színvonalán, rendszeres egészben, mindenre kiterjedve csak a statisztikai hivatalok adhatják át forrásműveikben a nyilvánosságnak.

A statisztikai hivatalok szervezete a legkülönbözőbb. A centralisatio és decentralisatio rendszere sehol sem divik merően ellenkezőbb alakban, mint épen a statisztikában. Némely államban egy hivatalban pontosul össze a statistika valamennyi ága — mint például Belgiumban. — Másban az egyes ministeriumok birnak külön statisztikai szakosztályokkal, melyekben csakis szakmájuk statistikáját művelik, erről adván ki közleményeket is — mint p. Franciaországban az igazságügyi, gazdasági, kereskedelmi ministerium stb. Ez áll újabban Ausztriában is, hol az administratív statistika központi hivatala mellett újabban a kereskedelmi ministeriumban is állítottott fel statisztikai departement. Ismét más államokban a statistika csak némely ágait művelik — mint Angliában például a Board of Trade-ben a kereskedelmi statistikát, mely a részletesség és gyors közlés netovábbját érte el, míg a Register office-ban a népesedési mozgalom statistikáját készítik, holott más ágak tökéletesen elhanyagolják s a gazdasági statistikára, például, csak legújában térnek át.

Egynémely hivatal inkább országos leírást készít s itt ismét a kulturelemekre van kiváló tekintettel; más a meteorologiai jegyzeteket is a statistika birodalmába tartozóknak tekinti, míg egyéb, főleg kisebb államokban, inkább csak időnkint üznek statistikát, egyes országos fölvételekre szorítkozván, melyek épen az időszerinti szükségnek megfelelnek.

Látnivaló tehát, hogy a hivatalos statistikának szervezete is még korán sem rendszeresen egyforma alkotmány. A legtöbb ország szükségei, viszonyai, kormányzata szerint rendezik be statistikáját s az összehasonlító statistika lassu haladásának nem kis oka az elfogadott statisztikai rendszer különféleségében is keresendő.

De ha egynémely országban nagyon is kevés a gond a statistika művelésére, másokban annál több történik e tekintetben. Így az orosz birodalomban például a szt.-pétervári központi statisztikai hivatalon kívül számos statisztikai hivatal áll fen az egyes kormányzóságokban. Hasonlóképen Németországban a legújában szervezett császári statisztikai hivatal mellett életben maradt a kitünően vezetett és működő porosz királyi statisztikai hivatal;

fenmaradt a bajor, szász, württembergi stb. és működik önállóan, de meg a központi császári hivatal számára is.

S a mely különbséget tapasztaltunk az egyes hivatalokban a fölölelt anyagra és szervezetre nézve, ugyan azt tapasztaljuk az anyag feldolgozásában is. Míg egyes hivatalok az egyes községektől, intéze- tektől vagy magánosoktól nyert ösanyagot közvetlenül feldolgozzák, másoknál közbeeső közegek: kerületi, kormányzósági stb. hatóságok végzik e munkát, míg újra mások még az arány- és viszonyszámok kiszámítását is a közbenső közegekre ruházzák, maguk épen csak az országos summák összeállítására szoritkozáván. Sőt egy és ugyanazon hivatalnál is tapasztalhatjuk e kettős, merőben különböző eljárási rend- szert, hogy ugyanis a legtöbb statistikai műveletet a kerületi hatósá- gok által hajtattják végre — mint pl. Poroszországban — holott má- sokat, például a népszámlálást, az egyes egyéni lapok alapján dolgoz- zák fel, valódi gyári kezelést végezvén, melylyel volt módunk legalább nagyjából megismerkedni.

Mind e sok eltérés mellett azonban némi egyformaságot még is találunk, legalább a statistikát buzgón művelő országokban s ez a központi statistikai bizottságok vagy tanács intézmé- nye, melynek létrehozásában szintén a kongressusoknak van kiváló érdemök.

Ezen központi statistikai bizottságok, kisebb-nagyobb eltéréssel többnyire az egyes kormányzati ágak (ministeriumok) képviselőiből s más e célra külön kinevezett szakférfiakból állanak, kik minden egyes felmerülő statistikai kérdés fölött tanácskoznak, az adatgyűjtés módo- zatát megállapítják, a gyűjtőmintákat szerkesztik s az egyforma sta- tistikai eljárásra figyelemmel levén, az összeköttetést is fentartják a kormány különféle ágaiban a statistikát illető kérdésekre nézve.

De ez intézmény se lett még kivétel nélkül behozva valamennyi államban s szervezete nem kis nehézségekbe ütközött több helyen.

Már a brüsseli kongressus kimondta, hogy a hivatalos statis- tikai munkálatok egységesítése végett össze kellene vonni egy közös központba. Szükségesnek találta, hogy a statistika ügyét kezelő főbb tisztviselők találkozzanak és tanácskozhassanak, hogy ugyanazon felosztásokat, ugyanazon neveket s ugyanazon jeleket használják az egyforma tárgyak megjelölésére; egyrészt hézagot nem hagyva így az általános statistikában, másrészt kikerülve a kettős fölvételeket. A legbiztosabb út e célra abban látszik, ha minden állam statistikai központi bizottságot vagy hasonló intézményt léptet életbe. Azonkívül

óhajtandó, hogy a különböző országok statisztikai központjai érintkezésbe lépjenek egymással s kicseréljék kölcsönösen közleményeiket s az általuk alkalmazandó mintákat.

Ez okmány- és közleménycsere létesült is a mennyire-annyira, de a központi bizottságok ügye csak lassan haladt. Bizonyíték erre, hogy a párisi kongresszus 1855-ben, a berlini 1863-ban szükségesnek látták ismételni a brüsselinek erre vonatkozó határozatait.

Sőt Berlinben tovább is mentek és kimondták, hogy a tapasztalat a központi bizottságok hasznosságát bebizonyítja, szükségéseknek mondá főleg oly országban, hol a közigazgatási ágazatok el vannak különözve, a statistika pedig ezáltal azon veszélyben forog, hogy csak nagyon is mellékesen ápoltsassék. Azonkívül nem érték be a központi bizottságok csupán tanácskozási természetével, hanem, a végrehajtást ugyan kizárva, mégis határozási jogot kívántak rájuk ruházni, nevezetesen kizáró jogául állítván fel, hogy semmiféle adatgyűjtés ne eszközölthessék, melyre nézve a központi bizottság helyeslő véleményét nem mondott.

Legtovább ment e téren a florenczi kongresszus, mely nemcsak végrehajtó hatalmat követelt a központi bizottság számára, hanem elnökét a parlament által kívánja választatni — természetesen csak alkotmányos államokban — azonkívül pedig megtagadja a jogot valamennyi kormányzati ágtól statisztikai közlemények kibocsátására, hanem ezeket mereven a statisztikai hivatalban kívánja centralisálni.

H á g á b a n, 1869-ben, ismét visszatértek a rendes mederbe és leginkább a gyűjtések és minták előleges közlését követelték a központi bizottság számára, azonkívül pedig közvetlenebb összeköttetést kívántak a statisztikai hivatal s az egyes kormányközegek közt létesíteni.

Végig tekintve a statisztikai hivatalok és központi bizottságok tényleges feladatait és hivatásán és tekintettel a kongresszusoknak ez irányban nyilvánult óhajaira, bátran állíthatni, hogy Magyarországon a hivatalos statistika jelenleg egyike a legjobban szervezetteknek. Ez korán sem öndicséret, mert a külföldön, hol szervezetünket már ismerik, önként bevallották, azonkívül pedig tisztán üres téren keletkezett s így módunkban volt a külföldi tapasztalatokat hasznunkra fordítani.

Igazolja azontul ez állítást a tény, hogy a magyar hivatalos statistika szervezetében az ismertetett óhaj, ugyszólván, mind teljesülést lelt. Sőt egy lépéssel tovább is vagyunk a legtöbb államnál, a meny-

nyiben a statistika ügyét hazánkban törvény szabályozza s így az alkotmányosság igényeinek is nagyrészt elég van téve. Megvan azonkívül a szabad közlekedés és érintkezés valamennyi hatósággal és kormányközeggel, a statistikai tanács, mely a központi bizottságnak megfelel, s a melyben parlamenti tagok is ülnek, maga a minster levén elnöke, végül a jog bármely más hatóság által megindított adatgyűjtés iránt véleményt mondani s a mintákat megállapítani.

A magyar hivatalos statistika szervezetében meg levén ennél-fogva található a legtöbb létező hasonló intézménynek majd minden előnye, helyesnek látszik azt itt közelebről is szemügyre venni.

A magyar hivatalos statistikának alapja, ha nem is első ténye a statistika szervezéséről szóló törvény. A hivatal régen fenállt és működött, mint működött a statistikai tanács is, melyben a javaslat legelőször megvitattatott.

Pedig ne gondoljuk, hogy ez minden elvi ellenkezés nélkül történt volna. Némely oldalról ugyanis kétségbe vonták, vajjon van-e az államnak joga polgárainak magánügyeibe avatkozni, azokat kutatni és viszonyaikat kipuhatolni. Itt természetesen fölmerül a másik kérdés, mit értsünk ma g a n ü g y e k alatt?

Ha az államkormányának kötelessége a társadalom érdekeit szemmel tartani, fölöttük örködni és a polgárok szellemi, anyagi jólétét minden tőle telhető eszközzel előmozdítani — természetes, hogy jogának kell lenni a viszonyok tanulmányozására is elannyira, hogy az ez uton szerzett ismeretek alapján a helyes intézkedéseket megtehesse. Vajjon mely határig menjen az ily tanulmányozásban, bajos megállapítani.

Az állam adót vet polgáraitra, hogy velők szemben elvállalt kötelezettségeit teljesíthesse, illetőleg az erre megkívántató pénzerővel rendelkezehessék. Az adóalap kipuhatolása és megállapítása oly beható tanulmányokat igényel, melyek alkalmával csakugyan a polgár magánügyeit kénytelen a kormány kutatni. És e kutatások annál behatóbbak lesznek s annál inkább fognak az egyén legérzékenyebb, mert vagyoni s kereseti viszonyai kutatásába hatolni, minél csekélyebb a honpolgári közérzet, minél kevésbbé bántja a lakosság hazafi becsületérzését vagyoni állapotának eltitkolása azon czélből, hogy valamely ráháramló adónem alul meneküljön.

Hasonló kutatásoknak van kitéve az állampolgár az általa elviselendő még terhesebb, mert esetleg életébe kerülő v é r a d ó v a l, a

mai napság már majd minden művelt államban létező általános h a d k ö t e l e z e t t s é g folytán.

Se egyik se másik esetben, épen az igazságos kivetés szempontjából, ki nem kerülhet a némileg zaklatásig emelkedhető kutatás. Pedig se egyik se másik esetben nem jut eszébe senkinek a »jog szempontjából« szólni fel az adatgyűjtés ellen, bár soknak, talán mindnyájának igen kellemetlen lehet az e nemű fölvételek eszközlése.

A statistika soha sem megy ezen túl, s a hol eljut ennek határáig, a népszámlálás alkalmával, ott újra csak a nép képviselői által megszavazott oly törvény alapján teszi, mely az állam legfőbb hatalmi tényezőjének a népesség száma s alkatrészei minél részletesebb ismeretének szükségérzetéből hozatott meg.

Bárhol kutat ezentúl a statistika, szerényebb határok közé vonul.

A népszámlálás alkalmával tudakolja ugyan a rokonságot, de csak mert különféle társadalmi viszonyoknak magyarázójául szolgál, számlálja ugyan a vakokat, bénákat és, a mit a családi érzet leginkább szeret titkolni, az elmebetegeket; de csak mert közegészségügyi szempontból ezeket ismernie kell. A népesedési mozgalom adatainak gyűjtése alkalmával följegyzi ugyan az esküvők és halottak korát; de mert amazok korarányaiból és viszonyaiból emezek korcsoportjaiból a társadalmi alap egészséges vagy kóros voltára kell következtetnie.

A statistika v a g y o n i m o z z a n a t o k r a is van figyelemmel; de nem kutat fiskális szempontból, noha, részemről legalább épen nem látom be káros vagy tilos voltát az utóbbinak sem. A hivatalos statistikának feladata kideríteni a tényeket s kutatni a valódi állapotot. A valódi, tényleges állapot ismeretén alapszik az igazságos teherelosztás, melyre minden egészséges szervezetű államnak törekedni kell.

Mért volna tehát a statistikának bűnül felrovandó, ha a maga részéről is adatokat szolgáltatna az állam lehető legigazságosabb eljárásához még adózási tekintetben is, nehéz belátni. Egyébiránt ne aggódjunk. A statistika sokkal inkább tömöríti a számokat, sokkal inkább kénytelen azokat csoportosítva bocsátani akár a kormánynak, akár a közönségnek rendelkezésére, semhogy amaz, adóztatási szempontból, valami nagy hasznát vehetné.

De ha egész társadalmi osztályokra, egész birtokcsoportokra, egész üzleti ágakra nézve csakugyan oly viszonyokat derít ki, melyek az adó igazságosabb kivetésénél, a terhek egyenletesebb elosztásánál irányadókul, segédeszközökül használhatók: ezt — úgy hiszszük —

sokkal inkább érdemül kell hirdetni a hivatalos statistikának, sem-hogy érte gáncs érhetné.

Szemléljük meg egyébiránt az előleges indokolás után magát a törvényt.

Az 1874. évi XXV. törvényczikk

az országos statistika ügyének szervezéséről.

1. §. A magyar korona országai közállapotának és évről évre változó közérdekű viszonyainak nyilvántartása elrendeltetik.

2. §. Az országos statistika vezetését, a statistikai adatoknak országos gyűjtését, földolgozását, összeállítását és közzétételét a központi statistikai hivatal eszközli, mely közvetlenül a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek van alárendelve.

Az egyes ministeriumok a körükbe tartozó statistikai anyagot szintén a statistikai hivatalnak adják át.

3. §. A központi statistikai hivatal mellett, mint szakértő testület, az országos statistikai tanács áll, mely az egyes szakministeriumok képviselőiből, valamint a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által kinevezett szakférfiakból alakul.

A tanács elnöke ezen miniszter, vagy helyettese.

4. §. Ezen tanácssal a központi statistikai hivatal útján megindítandó országos felvételek szervezete és mintái véleményadás végett mindenkor előre közlendők.

Ugyancsak a statistikai tanács előleges véleménye alá bocsáttatnak a szakministeriumok által saját czéljaikra elrendelt új felvételek tervezetei is, kivéve, ha a közszolgálat érdeké halasztást nem tűr, mely esetben azok a tanácssal utólag közlendők.

5. §. A kormányközegek, egyházi, valamint polgári és katonai hatóságok kötelesek az 1-ső §-ban kitűzött célra szükséges adatokat megszerezni, és a maga útján a központi statistikai hivatalba beszolgáltatni.

Köz- és közérdekű czélokkal foglalkozó magánintézetek, egyletek és társulatok működésük köréből a fentebbi célra szükséges adatokat a statistikai hivatal felszólítására közvetlenül oda beküldeni tartoznak.

6. §. A statistikai anyagnak hivatalos uton gyűjtése, szakszerű megbírlása és összeállítása végett minden fővényhatóság bizottsága által állandó statistikai bizottmány alakítatik.

7. §. A központi statistikai hivatal- és tanácsnak, valamint a törvényhatóságok statistikai bizottmányainak ügykörét részletesen külön utasítások szabályozzák.

Ezen utasításokat a statistikai tanács meghallgatása után a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter állapítja meg.

A statistikai tanács és a statistikai bizottmányok tagjai működésüket díj-talanul teljesítik.

8. §. A statisztikai adatok helyességeért és pontos beszolgáltatásáért a hatóságok, vagy az ezeket közvetlenül nyújtani köteles intézetek, egyletek és társulatok (5. §.) felelősek. A mely adatok megfelelő hivatalos felszólítás, illetőleg a hiányok közlése után, a mulasztás kellő és elfogadható indokolása nélkül helytelenül, vagy épen be nem szolgáltatnak, azok a mulasztást okozott közeg rovására és költségére a helyszínen gyűjtetnek.

9. §. A jelen törvény végrehajtásával a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister, Horvát- és Szlavonországokban pedig Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja bizatik meg.

Magyarország hivatalos statisztikájának egy másik szervező okmánya, mely egyébiránt régebben volt már ő felsége által szentesítve s e törvényben csak újonnan fölemlitetik, az országos statisztikai tanács működésének szolgálatául.

E szabályzat alapján a magyar statisztikai tanács megfelelőleg illeszkedik azon intézményekhez, melyek külföldön »központi statisztikai bizottság« (Commission centrale) czíme alatt ismeretesek.

A legfőbb eltérés, mely előnyösen a külföld által is elismertetett, egyúttal számos ott tapasztalt sűrűlődsnek a statisztikai hivatal vezetője s a tanács elnöke között elejét veszi, az, hogy az elnökség minálunk magát a ministert illeti, kit, ha részt nem vesz az ülésekben, egy ad hoc választott elnök helyettesít. Az előadói tisztet viszont a hivatal főnöke viselvén, ez által fenmarad a kellő összefüggés a két közeg között, mi az összhangzó működést nagyban elősegíti.

Újabban a törvény azon határozatot is kimondja, hogy a statisztikai tanács, valamint a vidéki bizottság tagjai, kikről később szólunk, hivatásukat ingyen teljesítik. Ez egyébiránt csak szentesítése egy már korábban uralkodott elvnek, a mennyiben e tiszttel kezdettől fogva sem járt fizetés.

Ezek után megtekinthetjük magát a szabályzatot.

Az országos magyar statisztikai tanács ügyköre és ügyviteli

szabályzata.

1) Az országos magyar statisztikai tanács a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium kebelében az egyes ministeriumok küldötteiből, valamint a szaktudomány és egyes társadalmi osztályok képviselőiből alakul.

2) A ministeriumok küldötteit az illető minister jelöli ki, a szaktudósokat és a többi képviselőket a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister hívja meg közreműködésre, kik, ha e meghívásnak engednek, a statisztikai tanács tagjaivá válnak.

3) A statisztikai tanácsnak feladata : szakismereten alapuló tanácssal támogatni a kormányt mindazon kérdésekben, melyek az országos statistika ügyével szoros kapcsolatban vannak, — irányt szabni a hivatalos statistikai működésnek, és a közigazgatás, a tudomány és az élet igényeinek öszhangzatos kielégítésében a kormánynak segítségét nyújtani. A magyar kir. statistikai hivatal által kiadandó statistikai közlemények közrebocsáttatásuk előtt véleményezés végett a statistikai tanácssal közlendők.

4) A statistikai tanács havonkint egyszer, ha a szükség kívánja, többször is gyűlést tart, melyen a minister, vagy helyettese, az államtitkár elnököl. Mindkettő akadályoztatása esetén tagjai közül választ a tanács magának elnököt, ki ez ülésben az elnöki teendőket végzi.

5) A tanácskozási sorrendet a minister beleegyezésével a statistikai hivatal főnöke állapítja meg, ki a tanácsnak szintén tagja lévén, egyúttal előadja a tárgyakat.

6) Az egyes ülésekről szóló jegyzőkönyv vezetésével a statistikai hivatal egyik tisztviselője lesz megbizva,

7) A statistikai hivatal által kijelölt és tanácskozás alá bocsátott, valamint a ministeriumok küldöttei által előadott tárgyak befejezésével az egyes tanács-tagok indítványai vagy javaslatai kerülnek tárgyalás alá.

8) Fontosabb tárgyak vagy hosszabb tanulmányt igénylő munkálatok a tanácskozás előtt nyomtatásban közöltetnek a tagokkal.

9) A statistikai tanács ugyan természeténél fogva csak tanácskozó testület, mindamellett a közigazgatás és tudomány igényei szerint indokolt véleménye általános savazat-többség szerint határozatképen vezetetik a jegyzőkönyvbe.

10) Ily határozatok foganatosítása a minister jóváhagyásától függ, ki ezt a maga útján eszközli.

11) A tanács-tagok a statistikai könyvtárt, a térképeket és egyéb gyűjteményeket szabadon használhatják ; a hivatalos statistika ügyében vállalt munkálatokhoz pedig az illető ügydarabok is rendelkezésök alá bocsáttatnak.

12) A tanács-tagok gyűlésileg végzendő teendőikön kívül, egyéb adatgyűjtési, vagy irodalmi munkát is vállalhatnak a hivatalos statistika érdekében, mely esetben tiszteletdíjban részesülnek.

13) A statistikai tanács egyes bizottságokat küldhet ki kebeléből, melyeknek tagjai, ha a megbizást elfogadták, abban eljárni tartoznak.

14) Ha a felmerült tárgy úgy kívánja, az elnökölő minister önhatalmából, vagy valamely tanács-tag javaslatára külön szakférfiakat is hívhat meg a tanácskozásba.

15) Ha a szükség a tagok szaporítását kívánja, minden tanács-tagnak joga van új tagot hozni ajánlatba, kinek kineveztetése azonban a ministeről függ.

A statistikai hivatal szervezéséről és működéséről szóló szabályzat a hivatal összes működésébe enged bepillantandó.

A közte s a statistikai tanács közt fenálló viszony ebben is körvonalozva van ; de kitünik e szervezetről a hivatal teljes függetlensége is. Ismét oly elv, melyet külföldön nagyra tudtak becsülni s mely a hivatal működését üdvösen előmozdítja máris.

Csak személyes ügyekben lévén a miniszternek alárendelve, tudományos és szakbeli működésében teljesen szabad keze van a hivatalnak. Nincs alávetve semmiféle politikai áramlatnak nyíltan és őszintén mondhatja ki tapasztalatait és ezen alapuló nézeteit az általa kiadott közleményekben és egyéb kiadványaiban.

Sőt épen ezen függetlenségében gyakorolhatja leghívebben azon ellenőrző tiszteket, mely a statistikát az állammal és társadalommal szemben megilleti és teljesítheti akadálytalanul azon feladatokat, melyekre nézve irányt és utmutatást csak a tudománytól és ennek igényei szerint fogad el.

Hosszabb előleges fejtegetés helyett azonban hadd szóljon itt is maga a hivatalos szöveg.

Az orsz. magy. kir. statistikai hivatal ügyköre és ügyviteli

szabályzata.

I. A statistikai hivatal célja és feladata.

1. §. A statistikai hivatal célja és feladata a statistika tárgyát képező hazai állapotokról minél teljesebben és biztosabb adatokat gyűjteni, azokat megvizsgálni, rendezni s akként összeállítva közreboocsátani, hogy azok törvényhozói, közigazgatási, tudományos és gyakorlati czélokra egyaránt használtathassanak.

2. §. E szerint a statistikai hivatal teendői közé tartozik mind az államszervezet és államélet, mind a nemzet társadalmi munkásságának tényeiről és eredményeiről nemcsak hű és tárgyilagos képet szolgáltatni s ez által a nemzeti önismeretet és tájékozottságot előmozdítani, hanem a szerzett anyag segédelmével az ország állapotának statistikai szempontból folytonos nyilvántartásával, mind a gyakorlati élet, mind a tudomány igényeinek kielégítéséhez járulni.

II. A statistikai hivatal szervezete.

3. §. Az országos magyar királyi statistikai hivatal szakteendőire nézve önmálló, szolgálati és fegyelmi tekintetben azonban a földművelés-, ipar és kereskedelemügyi m. kir. ministeriumnak alárendelt hivatal.

4. §. A statistikai hivatal az országos m. statistikai tanács-hoz való viszonyát külön ügyrend szabályozza.

5. §. A statistikai hivatal élén a hivatalfőnök áll, ki összes működésére felelős és a kit távolléte, vagy akadályoztatása esetén a statistikai hivatalnak rangban legidősb titkára helyettesít.

6. §. A statistikai hivatal műszaki és kezelési részre oszlik.

7. §. A hivatal műszaki része az összes statistikai anyagot következő nyolcz főrovat szerint dolgozza fel:

- 1-ső osztály Föld- és helyrajzi viszonyok ;
- 2-dik » Őstermelés ;
- 3-dik » Néességi viszonyok ;
- 4-dik » Közigazgatás ;
- 5-dik » Igazságügy ;
- 6-dik » Közoktatási és művelődési viszonyok ;
- 7-dik » Ipar- kereskedelem, közlekedés, hitel ;
- 8-dik » Állami, megyei s községi háztartás és pénzügy.

8. §. A hivatal kezelési részét az igtató, kiadó és irattár képezik, melyek egy irodavezető alatt állanak, ki egyuttal a hivatal házi pénztárát kezeli, s a hivatalhelyiségek és szükségletei fölött örködik.

9. §. A statisztikai hivatal által önhatáskörében el nem intézhető ügyek, melyekre nézve tehát javaslat vagy előterjesztés teendő a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumhoz s illetőleg ennek utasítása kérendő ki, általában a következők :

- a) törvény alkotására, változtatására, életbeléptetésére vonatkozó intézkedések ; az évi költségvetés megállapítása s attól való minden eltérés ;
- b) a statisztikai hivatal összes tisztí személyzetének személy- és fegyelmi ügyei, (kivéve a gyakornokok felvételét vagy elbocsátását), segélyezések, jutalmazások, rendkívüli munkálatok díjazása, fizetési előleg és négy hétnél hosszabb szabadságidő engedélyezése ;
- c) a tisztí kötelékhez nem tartozó egyének által készített szakmunkálatok díjazása, ha az 200 frtot meghalad ;
- d) bérleti, szállítási és munkaszerződés jövähagyása, ha az ezek alapján egyszer mindenkorra, vagy egész éven át fizetendő összeg 1000 forintot meghalad ;
- e) a birodalmi kapcsolatból folyó ügyek statistikájára nézve hozandó határozatok ;
- f) a statisztikai tanács előterjesztései ;
- g) egyéb oly ügyek, melyeket természetöknél fogva a hivatalfőnök nem vél önállóan elintézhetni, vagy melyekre nézve a ministerium nyilatkozatra vagy véleményadásra hívta fel a statisztikai hivalt.

10. §. A ministerium határozatának fentartott ügyeket a statisztikai hivatal terjeszti elő, akár külön jelentés alakjában, akár pedig, ha a tárgy természete ezt egyáltalán engedi, rövid uton ügydarab alakjában, mely jövähagyatván és kiadatván, rendszerint a ministerium irattárában őrzendő meg.

11. §. A ministerium által a statisztikai hivatal számára ennek előterjesztése folytán nyitott hitel határain belül a statisztikai hivatal utalványozási joggal ruháztatik fel. Utalványozásának azonban, hogy az illető adópénztárak által elismertessenek és teljesíttessenek, a földművelés, ipar- és kereskedelmi ministerium kebelbeli számvévség ellenjegyzésével kell ellátva lenniök.

12. §. A megelőző §§-okban elésorolt ügyeken kívül a statisztikai hivatal önállóan, tudományos kérdésekben a statisztikai tanács véleményének alapján jár el, s ugyanezért ugy az egyes ministeriumokkal és a törvényhatóságokkal, mint saját vidéki tagjaival, más államok statisztikai hivatalaival, a nemzetközi statisztikai

tikai kongresszusok előkészítő és intéző bizottságaival, egyházi s iskolai hatóságokkal, a ministeriumok és törvényhatóságok alárendelt közegeivel, u. m. tanfelügyelőkkel, kereskedelmi és iparkamarákkal, tudományos intézetek s egyéb egyletek és társulatok igazgatóságával stb. hivatása körébe eső ügyekben közvetlenül és saját pecsétje alatt levelez.

III. Az anyag beszerzése és nyilvántartása.

13. §. Az anyag beszerzése ügyében a statisztikai hivatal az egyes ministeriumokkal, részben a statisztikai tanácsban helyt foglalt képviselőik által rövid uton, részben levelezés útján közlekedik.

14. §. Feladatának teljesíthetése végett a statisztikai hivatal az egyes ministeriumoktól átveszi feldolgozás végett azon közérdekű statisztikai adatokat, melyeket az illető hatóságok, vagy alárendelt közegek oda időnkint és rendszerint beszoigáltatnak.

15. §. Ugyan e czélből közöltetnek a statisztikai hivatallal :

- a) az egyes ministeriumok köréből nyomtatásban kiadott, vagy könyvomatilag sokszorosított munkálatok, úgyszintén
- b) az országgyűlési nyomtatványok ;
- c) a delegatiókkal közlött jelentések ;
- d) az országos enquêtéknek tett előterjesztések és ezek munkálatai.

16. §. Országos, nem külön törvény által elrendelt adat-gyűjtések azon ministerium útján indítandók meg, melynek körébe az ügy tartozik ; általános, vagy kizárólag statisztikai érdekű ügyek a földmívelés, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium útján indíttatnak meg.

17. §. Az ekkép megindított ügy minden további fejleményében a statisztikai hivatal saját ügykörén belül intézkedik ; az illető ministeriumhoz, mint magasabb forumhoz csak akkor folyamodván, ha intézkedéseit siker nem követné.

18. §. A statisztikai hivatal ügyel az évenként beszoigáltatandó adatokra nézve a törvényhatóságoknak és egyéb közegeknek, egyleteknek stb. szabott határidők pontos megtartására.

19. §. A beszoigált és beszoigáltatandó anyag megbízhatóságának megitélése végett kiküldött tisztviselő által a hely színén szerezhet a statisztikai hivatal magának meggyőződést.

20. §. Az ország általános viszonyainak, valamint helyi viszonyok pontos megismerhetése végett a hivatal főnöke, vagy az általa megbízandó tisztviselő a miniszternek előlegesen rövid uton történt bejelentés után időnkint meglátogatja az ország különböző vidékeit és közvetlenül gyűjti a megkívánt adatokat.

21. §. Hasonló czélből neveztetnek ki vidékre statisztikai kült a g o k, kik közvetlen a hivatalfőnök alatt állanak, teendőiket külön utasítás szabályozván.

22. §. Mindezekon kívül a statisztikai hivatal egyik kötelessége a rendszerint begyűlt s külön célra szerzett anyagnak olyképeni nyilvántartása, hogy nemcsak az ország bármely vidékét illető, de bármely közérdekű kérdésre vonatkozólag is lehető legrövidebb idő alatt szolgálhasson kellő felvilágosításokkal.

IV. A statisztikai hivatal kiadványai.

23. §. A beszerzett anyagot a statisztikai hivatal kiadványaiban értékesíti.

24. §. A statisztikai hivatal kiadványai:

- a) az »Évkönyv«;
- b) a »Hivatalos statisztikai közlemények«;
- c) a statisztikai tanfolyamnak szánt »Statisztikai Előadások«.
- d) rendkívüli, törvényszabta működésnek eredményeiül nyert közlemények (népszámlálási munka stb.);
- e) az elősorolt kiadványok valamelyikéhez szükséges »grafikai melléletek«

Az »Évkönyvben 1871-től« kezdve rendszeresen közöltetnek a főrovatok szerint csoportosított adatok rövid és sommás kimutatásokban.

A mely tárgy bővebb, magyarázó szöveggel ellátott közlést igényel, a »Hivatalos statisztikai közlemények«-ben talál helyet, melyek évenként időhöz nem kötött füzetekben jelennek meg.

A d) és e) alatt foglalt kiadványok megjelenését esetről esetre a szükség és körülmények határozzák meg.

25. §. Ezen, a törvényhozás, kormány és közönség használatára szánt füzetek kiadásán kívül a statisztikai hivatal további kötelességei:

a kormány, vagy egyes ministeriumok által, bármely különleges törvényhozási, közigazgatási, vagy tudományos célra kívánt alkalmoszerű kimutatásokat készíteni, szükség esetén hozzájok az anyagot is beszerezni;

az egyes ministeriumok által, bármely különleges törvényhozási, vagy közigazgatási célból megindítandó országosfelvétel eszközzésére szánt mintákat és kérdőpontokat a statisztikai tanács hozzájárulásával megvizsgálni s róluk véleményt adni;

az ily fölvétel alkalmával begyűlt anyagot az illető ministerium által közlött cél és — tudományosan indokolható — kívánsága szerint rendezni és összeállítani, mely esetekben azt saját közleményeiben a helyesnek talált alakban közzé is teheti.

26. §. Valamennyi kiadvány szerkesztéséről, nyomtatásáról és példányszámáról a hivatal maga gondoskodik és ezek az »Országos magyar királyi statisztikai hivatal« czéje alatt jelennek meg.

V. A statisztika nemzetközi és tudományos művelése.

27. §. A nemzetközi statisztika ügyében a magyar királyi statisztikai hivatal összeköttesébe és csereviszonyba lép a külföld összes statisztikai hivatalaival és a statisztikai kongresszusokon elvállalt tárgyakra nézve valamennyi külföldi hivatalból szerzi be a megfelelő adatokat, valamint a maga részéről is mindazon tárgyak iránt közli azokkal Magyarország adatait, melyekre nézve az tőle kívántatni fog.

28. §. Az országos statisztikának minden irányban és minden megfelelő eszközzel való előmozdítása képezvén a statisztikai hivatal egyik főfeladatát, arra hivatali kapcsón kívül álló s z a k f é r f i a k közreműködhetése, irodalmi munkáságuknak díjazása és önálló statisztikai munkák megjelenésének segélyezése által

is tartozik a hivatal teljes erővel törekedni, illetőleg ebbeli javaslatokat a ministerium elé terjeszteni.

29. §. A statistika tudományos mívelése végett a statistikai hivatal könyv- és térképgyűjteményt szerez be, mely gyűjteménynek a statisztikai tanács és hivatal tagjai, valamint a tisztviselők általi használata iránt külön könyvtári utasítás rendelkezik.

Van azontúl még egy intézmény, mely új ugyan, de a melynek legközelebb megindulandó működésétől üdvös eredményeket várhatni. Érttem a vidéki statistikai bizottságok intézményét.

Hogy ennek horderejét teljesen méltányoljuk, szükséges tekintettel lennünk arra, a mi ez irányban eddig létezett; de szükséges figyelembe vennünk az ország politikai szervezését is.

Az elsőt, vagyis a statistika vidéki szervezetének multját illetőleg legfeljebb szomorú tapasztalatokat jegyezhetünk fel. A hivatalos statistika kezdettől fogva az egyes ministeriumokra és alattos közegeikre, meg a törvényhatóságokra és közegeikre volt adatgyűjtésében utalva. Ha mind e közegek lelkiismeretesen teljesítik vala kötelességeiket, ez nem baj s a hivatal könnyen juthatott volna a szükséges anyagnak birtokába. De senki sem levén ily adatszolgáltatásra törvényileg kötelezve, a hivatalnak meg nem állván rendelkezésre semmiféle kényszerítő eszköz, úgyszólván fegyvertelenül állt szemben a közönyt és értelmetlenséggel, néha a roszakarattal is és gyakran csak szívós kitartásának, soha ki nem fáradó unszolásának köszönhető, hogy a bekívánt adatoknak csakugyan az egész országról jutott, bár többnyire későn, birtokába.

E bajokon akart segíteni a több évvel ezelőtt, bárcsak kísérletképen életbeléptetett statistikai kultagok intézménye. Ha Magyarországnak régóta szorult pénzügyi viszonyai megengedik s ily kultag valamennyi törvényhatóság kebelében állíttathatott volna fel, talán eredményre vezet működésök, bár ők is újra csak a törvényhatóságok közegeire szorultak volna adatgyűjtéseikben s így a központnál nagyobb eredményt nem bírnak elérni.

Csekély számuknál fogva azonban, mely szerint 4--5 meg még több megye is jutott egy-egynek kerületébe, kifejthető tevékenységek a minimumra szorult. Jelöltetett ki ugyan számukra némi munkakör, mely leginkább megyei monografiák szerkesztésére lett volna irányulandó, de ennek is vajmi csekély részők felelt meg.

Az intézmény kísérletnek maradt és eredménytelensége folytán 1874. végével be is szüntettetett.

Törvényesítettvén azonban a hivatalos statistika, arról kellett gondoskodni, hogy az ország politikai és közigazgatási szervezetébe illeszkedjék s ily formán a törvényhatóságok, nevezetesen a megyék szervezetéhez kellett simulnia.

Ezt célozza a vidéki bizottságok számára kiadott utasítás.

E szerint minden törvényhozás kebelében alakul ily statistikai vidéki bizottság, mely egyrészt megfelel a központi intézménynek, szervezetében hasonlítván a statistikai tanácshoz ; másrészt tagjaiban, főleg a benne részt vevő törvényhatósági tisztviselőkben a munkafelosztás elvét fogadja el s úgyszólván a személyes felelősségre alapítja működésök pontosságát.

Ez elvek mikénti alkalmazásáról meggyőződhetünk, ha szemügyre vesszük a szabályzat vagy utasítás szövegét.

U t a s í t á s

a törvényhatósági statistikai bizottságok szervezéséhez és működéséhez.

1. Minden törvényhatóság területén az 1874. XXV. törv. cz. értelmében statistikai bizottság alakul.

2. A törvényhatósági statistikai bizottság tagjai az 1870. XLII. t. cz. 57. §-ában említett központi tisztviselők és járási szolgabírák, a tanfelügyelő, a rendezett tanácsú városok polgármesterei és a képviselőtestület által választandó, de saját körén kívül is választható 10—15 tag.

Ez utóbbiak választásánál figyelembe veendő az illetők társadalmi állása olyformán, hogy köztük a gazdaság, ipar, kereskedés, közoktatás és egyház kiválóbb képviselői is helyet foglaljanak.

3. A statistikai bizottság elnöke a megyékben (szék, vidék stb.) az alispán, városokban a polgármester ; t i t k á r a egyik jegyző.

4. A statistikai bizottság általában tanácskozási, elnöke által pedig hivatalos végrehajtási joggal is bír, tanácskozásairól jegyzőkönyvet vezet, belkezelési ügyrendjét pedig maga állapítja meg.

5. A statistikai bizottság az egyes ministeriumok vagy az országos statistikai hivatal által elrendelt adatgyűjtésekhez szükséges nyomtatványokat, a gyűjtést megindító hatóság költségén, kellő számban megkapja ; a gyűjtés módozatait és mintáit a végrehajtás előtt helyi szempontokból tanácskozás alá veszi, netalán észrevételeit pedig legfeljebb két hét alatt felterjeszti, szükség szerint a szabott határidő meghosszabbítását is kérheti.

6. A törvényhatóság saját szükségletéből eszközözendő adatagyűjtéshez szükséges felvételi íveket saját költségén állítja ki, de a gyűjtés módozatát és mintáit végrehajtás előtt bemutatja az országos statistikai hivatalnak, hogy a statistikai tudomány szempontjából — szükség esetén a statistikai tanácsnak is meghallgatásával — megtehesse észrevételeit, melyeket szintén legfeljebb két hét alatt köteles a törvényhatósági statistikai bizottsággal közölni.

7. A statisztikai bizottság minden, akár egyes ministerium, akár az országos statisztikai hivatal által, akár saját céljából megindított statisztikai fölvételről és adatgyűjtésről nyilvántartási lajstromot vezet, melybe a gyűjtést elrendelő és az adatokat szolgáltatandó közegek, valamint a megindítás és az adatszolgáltatás határideje pontosan bejegyzendő s a begyűlt adatok, a beérkezés napja szerint, nyilvántartandók. E nyilvántartás teljessége szempontjából a statisztikai bizottság valamennyi, nem is a törvényhatóság közegei (hanem például tanfelügyelő, pénzüzetek, kereskedelmi kamra stb.) útján eszközölnendő országos fölvételről a minták megküldése által értesítendő.

8. A begyűjtött adatok teljessége s a záros határidő megtartása iránt a statisztikai bizottság erkölcsileg felelős, miért is a késedelmezőket a titkár előterjesztésére az elnök (alispán, polgármester) hivatalos minőségében idejekorán megsürgeti.

9. A teljesség akként értendő, hogy a betöltendő minták valamennyi rovata tényleg s az illető szakközeg által betöltve, vagy, adatok nem létében, ez kellő helyen kimutatva legyen. A községenkint gyűjtendő adatok iránt a szolgabírák felelősek akképen, hogy járásuk mindegyik községéből vagy ahhoz tartozó pusztaból, telepéből stb. kerüljenek be az adatok vagy azok nem létezését kitüntető üres minták.

10. Országos fölvételeknél és adatgyűjtéseknél csak helyes adatszolgáltatás kivántatván, sem a szak-közegek (orvos, mérnök stb.), sem a szolgabírák számolási és összeállítási munkával nem terhelhetők.

11. Az adatok számbeli megvizsgálása és összeállítása a törvényhatóság számvevősege által eszközölnendő, mely (megyékben járási, nagyobb városokban városrészek szerinti) sommázatokba vonja össze a részletes adatokat, ezeket (megyei és városi főösszegekben is összevonván) az összeállítással együtt átszolgáltatja a statisztikai bizottságnak.

Viszony- és arányszámok vagy százalékok kiszámításával a törvényhatósági közegek a ministeriumok vagy az országos statisztikai hivatal által nem terhelhetnek; ilyeket csakis saját céljaikból eírendelt fölvételeknél követelhetnek.

12. Az ekkép összeállított statisztikai anyag a statisztikai bizottságban érdemleges vizsgálat alá kerül akképen, hogy az teljes megnyugvást és meggyőződést szerezzen az iránt, hogy helyes és teljes, az igazságnak megfelelő s a tényleges állapotokat híven feltüntető statisztikai anyag kerül a kormányhoz, vagy a törvényhatóság rendelkezésére.

13. Az anyagbeli teljességet s a számbeli helyességet a statisztikai bizottság elnöke és titkára, valamint a törvényhatóság számvevője aláírásukkal igazolják s az anyag csak ez aláírásokkal ellátva küldethetik fel a ministeriumhoz vagy az országos statisztikai hivatalba.

14. A statisztikai bizottság az egyes ministeriumok vagy az országos statisztikai hivatal nyomtatott kiadványai egy-egy példányában részesül. Saját céljaiból megindított adatgyűjtéseinek eredményét pedig, ha az nyomtatásban vagy könyomatban megjelennek, egy-egy példányban valamennyi ministeriumnak és az országos statisztikai hivatalnak szintén köteles megküldeni.

Van végül még egy, talán a statistika szigorú körén túl is vágó, de azért rá nézve sem kevésbé fontos intézkedés s ez a főispánok által évenként benyújtandó, bizonyos egyforma terv és keret szerint szerkesztendő, évi jelentés.

Azon elvből kiindulva, hogy a legjobb törvény is irott malaszt, ha szigorúan végre nem hajtják; de ismerve népességünknek is, fájdalom, csekély törvénytiszteletét, módokról kelle gondoskodni, melyek a kormányt, mint a törvények örét azon helyzetbe hozzák, hogy megtudja, mennyiben hajtának végre a hozott törvények, mily hatást gyakorolnak s mely intézkedések szükségesek, hogy az államcél minél inkább meg legyen közelíthető.

Mindez elérhetőnek látszott az által, hogy a kormány évről évre a tényleges állapotokról, még pedig az ország minden vidékéről hűségesen értesül. De ki adhatna erről hívebb értesítést, mint maga a főispán, ki ellenőrzi nemcsak a kormányintézkedések foganatosítását, hanem — a törvény értelmében — a megyei autonomia tevékenységét is. Ez ugyan főleg politikai és közigazgatási tekintetben látszik fontosnak; de ha meggondoljuk, hogy tényleges állapotok megismertetéséről van szó, legott beláthatjuk mily hasznát veheti majd e jelentéseknek a statistika is, szem előtt tartva, hogy e jelentések bizonyos általános elvek szerint és egyöntetű keretben teendők, mik az összehasonlítást vidékről vidékre is lehetővé teszik.

Ezek után egyébiránt, könnyebben fogjuk megítélhetni magát az utasítást, mely e jelentések alakját s tartalmát megszabja.

Utasítás

a főispánok által szerkesztendő évi jelentéshez.

Tájékoztatás.

Miután az országos törvények és a kormánynak ezen értelmében tett intézkedései a haza anyagi és szellemi gyarapodását czélozzák, a kormánynak, mint a törvények végrehajtójának okvetlenül híven kell ismerni nemcsak az ország állapotát, hanem a törvények és saját intézkedési hatását is. Ismernie kell a községlet különböző viszonyai szerint a lakosság különböző rétegei között fölmerülő szükségleteket, a törvényhozás és közigazgatás hiányait és hézagait, hogy orvoslásuk, illetőleg pótlásuk iránt megtehesse a kellő lépéseket.

Ily ismereteket nyújt ugyan a hivatalos statistika, és minél tökéletesebb ez, annál tökéletesebbek honismertető adatai is; de a statistika az egész ország támogatására szorul, hogy hivatásának megfelelőhessen, az általa nagyrészt számok-

ban nyújtott képek pedig sokkal világosabbakká, tanulságai sokkal gyümölcsözőbbekké válnak, ha közvetlenül az életből merített, az ország különböző vidékeire nézve, úgyszólván, a hely színén nyert magyarázatokkal ellátva, jutnak a kormányhoz tudomására.

A főispán levén megyékben és városokban a végrehajtó hatalom képviselője, ő ellenőrzi a törvényhatósági önkormányzatot, ő örököl a törvényhatóság által közvetített állami közigazgatás érdekei felett. Mint ilyen pedig kénytelen nemcsak ismerni a felügyeletére bízott törvényhatóság állapotait, de leginkább van hivatva annak közigazgatási, közmívelődési és közgazdasági szükségéről fel is világosítani a kormányt és e minőségében támogatván a statistikát és biztosítván fűlvételei sikerét, így lesz természetes és hivatásszerű tolmácsa az illető vidék összes közérdekeinek.

Ez ismeretek birtokába a kormány a részletes statistikai felvételeken túl egy a főispánok által évenként benyújtandó jelentéssel akar jutni.

E jelentések annál becsesebbek lesznek, minél inkább képesítik a kormányt tartalmuknál és alakuknál fogva oly összehasonlításokra, melyek szerint a különféle viszonyokat különböző szempontból látván tárgyalva, összesítésök által az egész országról nyer képet és annak közérdekeit egész összességökben lesz képes áttekinteni.

Mindezeknél fogva oly tervvázlat készült, mely egyes szakaszaival és ezimeivel inkább csak a különféle jelentések alakj egyformaságát czélozza és oly keretnek tekintendő, melyen belől mindegyik főispán szabadon és leplezetlenül festheti a vezetése alatt álló törvényhatóság közérdekeit.

Valamely törvényhatóság közérdekei alatt ennek összes anyagi és szellemi érdekei s az ezeket előmozdító vagy rájuk befolyást gyakorló közigazgatási intézmények és intézkedések értetvén, az évi jelentésnek mindnyáját kell felkarolnia s így természetszerűen három részre oszlik, melyek elseje a közigazgatási, második a közgazdasági, harmadika a közmívelődési viszonyokat fogja tárgyalni.

E három főrészt megelőzheti a főispán általános nézeteinek rövid előadása, tartalmuk következő lehetne :

I. R É S Z.

A törvényhatóság közigazgatási állapota.

1. Mikép halad maga a közigazgatás, nincsenek-e a lakosságnak méltó panaszai a törvényhatósági autonóm és kormányi közigazgatási teendők végrehajtása, a törvényhatóság által hozott statutumok intézkedései ellen, ha igen, mily természetűek azok ?

2. Mekkora a törvényhatóság ügyforgalma rendőri, árvaügyi, utépítési, katonaállítási stb. ügyekben ?

3. Elégészesnek bizonyult-e a törvényhatóság tisztikara, s főleg a szakteendők ellátása olyan-e, mely a közönség igényeit minden irányban kielégíti ? folynak-e akadálytalanul és kielégítőleg a had- és honvédség kiegészítési ügyei ?

4. A népesezési mozgalom (esketés, születés, halál) nyilvántartására nézve.

- a) működik-e kellőleg közre valamennyi hitfelekezet papsága ?
- b) nem léteznek-e oly hitfelekezetek, melyek a matriculák vezetésére nem jogosítvák és ha igen,
- c) ezekre nézve miként történik a népesedési mozgalom nyilvántartása ?
- d) nem merült-e még fel komolyabb alakban a polgári népesség i l a j s t r o m o k (Civilstands-Register, registers de population) behozásának sürgetése ; s ha ilyesmi czéloztatnék,
- e) rendelkezik-e a törvényhatóság kellő számú közegekkel, kikre a nyilvántartás bizható volna, és
- f) melyek ezen közegek ?
- g) mikép áll a ki-és bevándorlás s a telepítés ügye, miként szokott ez nyilvántartatni s melyek eredményei a népesség szaporodására vagy fogyására nézve ?
5. A k ö z i n t é z e t e k fentartásában és kellő ellátásában mennyiben buzgólkodik a közönség, nevezetesen :
- a) mily állapotban van a szegényápolás tekintetében, melyek az általános intézmények, léteznek-e tapintzetek, árva- és lelencházak, bölesödék stb. s mily sikerrel működnek ?
- b) mikép kezeltetik az á r v a ü g y, mennyiben készülnek pontosan az erre vonatkozó kimutatások és hajtjatnak végre a kormány intézkedései ?
- c) vannak-e egyéb köz- és magán jó t é k o n y s á g i e g y l e t e k s i n t é z e t e k, melyek azok s működésöknek mily eredménye tapasztaltatik a közönségnél ?
6. Általános k ö z e g é s z s é g ü g y i tekintetben :
- a) milyen a lakosság állapota ?
- b) mely o r v o s i állomásokkal, gyógyszerházakkal stb. rendelkezik a megye ?
- c) mily állapotban vannak a k ö z k ó r h á z a k, ápoltatnak-e bennök s mily számban és eredménnyel tébolyultak, vakok, siketnémák. ?
- d) mely járványok mutatkoztak és
- e) mily intézkedések alkalmaztattak ellenökben s mily sikerrel ?
7. R e n d ő r i tekintetben fordíttatik-e kellő figyelem
- a) az é p í t k e z é s e k r e tűzveszélyességi, közegészségügyi s erkölcsi szempontból ?
- b) mely intézetek és intézkedések léteznek az élet-, tűz-, víz, stb. elleni b i z t o s í t á s o k r a nézve s mily mérvben vétetnek a közönség által igénybe ?
- c) mely p o l i t i k a i e g y l e t e k ?
- d) mely egyéb (nem közzgazdasági természetű) e g y l e t e k s t á r s u l a t o k léteznek, mily eredménnyel és sikerrel működnek azok ?
- e) mikép kezeltetik a t o l o n c z o z á s ügye ?
- f) kellően kezeltetik-e a m e z e i r e n d ő r s é g s mily sikerrel ?
- g) milyen a k ö z b i z t o n s á g i állapot s mely intézkedések történtek erre nézre, melyek eredményeik ?
- h) történtek-e némi intézkedések megfelelő c s e l é d r e n d kidolgozására s ha igen mily sikert mutat ez föl ?
8. A b é k e b í r ó i intézmény behozatala esetére találkoznék és vállalkoznák-e kellő számmal az intelligencia, hogy hasznos működés volna várható ?

II. RÉSZ.

A törvényhatóság közgazdasági állapota.

1. A mezőgazdaságra befolyással lévő elemi, éghajlati és időjárási viszonyok megfigyelésére történtek-e intézkedések?

a) meteorológiai állomások szervezése, szaporodásuk, fogyásuk, megfigyelések eredményei;

b) tapasztalt elemi csapások (jégverés, vizáradás, aszály) és kiterjedések;

2. A mezőgazdasági termelés megismerésére szánt hivatalos statisztikai főlvételek mikénti teljesítése körül tapasztaltak (buzgón történt-e, híven mutattattak-e ki az adatok), melyek főeredményeik?

3. Tapasztaltattak-e nagyobb mozgalmak az állattenyésztés terén?

a) a lótenyésztési bizottságok működése milyen?

b) halad-e a szarvas marha, juh- és sertésnemesítés s mely irányban?

c) a mesterséges haltenyésztés?

d) a selyemtenyésztési, méhészeti mozgalmak?

e) állati járványok és netaláni pusztítások?

4. Az erdőszét terén mutatkozik-e

a) folytonos erdőpusztítás s melyek közvetlenül tapasztalható hatásai a közgazdasági helyi viszonyokra s általában?

b) kapott-e vagy kap-e lábra okszerűbb erdőkezelés, mely mérvben s mely hatással?

c) foly-e netaláni sivár helyek befásítása s mely sikerrel?

d) az utak fákkal való szegélyzése?

e) a faiskolák (csemetekertek) ügye mikép halad? (kiterjedésök).

5. A mezőgazdaságot előmozdító szellemi tényező hatása,

a) létezik-e a területen gazdasági (erdészeti, szőlészeti, kertészeti vagy hasonló) egyesület, vagy van-e kilátás ilyennek keletkezésére s mutatkozik-e ezen téren némi mozgalom?

b) tapasztalható-e működésöknek némi sikere a törvényhatóság területén okszerűbb gazdasági módszernek tágabb körben való behozására, a gazdasági állatok okszerűbb tenyésztésére és nevelésére, helyesebb szőlőművelésre, pinczekezelésre és gyümölcsstenyésztésre nézve stb.

c) van-e, keletkezett-e vagy van-e keletkezésben újabb s mely fokú gazdasági tanintézet (állami vagy magán), mely sikere tapasztalható működésének a vidéken?

6. A földbirtokok állásában történtek-e nagyobb szerű változások:

a) tagosítás és segregatio,

b) nagyobb uradalmak parcellizozása,

c) bérbeadása,

d) okszerű bérrendszer behozása által?

e) mely nagyobb változások s mely okoknál fogva tapasztalhatók a

haszonbér nagyságában,

f) a föld értékében?

g) mikép halad a szőlődézsma-váltáság ügye?

h) nyitattak-e újabban kőszén-, kő- és kavicsbányákat, miképmíveltetnek a létezők s mily visszahatásuk tapasztalható a földbirtokra és mezőgazdasági iparra?

7. A termőföld állagában és művelési ágaiban történtek-e nagyobb változások és mily mérvben:

- a) vizek lecsapolása, gátak emelése,
- b) erdős területek irtása, rétek és legelők fölszántása,
- c) futóhomok megkötése (4. c.)
- d) előbb terméketlen terek öntözése vagy alagsövezése (drainage) által?

8. Általában mily viszonyok között van a területen a (kézmű- és gyár) ipar és kereskedelem?

9. Az ipar terén tapasztaltatott-e és mily nagyobb mozgalom:

- a) új iparágak meghonosítása,
- b) új gyárak alapítása.
- c) létezők megszüntetése által?

10. Hány iparjegy és iparendély szolgáltatott ki ez évben s mely iparágak számára, mennyiben alakultak át újabb ipartársulatokká régi cézhek, s mily hatása látszik az új ipartörvénynek?

11. Beéri-e a mezőgazdaság és a kereskedelem a létező forgalmi és közlekedési vonalakkal (vasut, közut, víziut) mely újak nyíltak meg ez évben s melyek a vidék főúthajai megnyitandó új

- a) vasuti,
- b) közuti,
- c) csatornai vonalakra nézve?

12. Milyen ez utak állapota és mi történt fentartásukra, javításukra, újaknak megnyitására nézve?

13. Miképen használtatott fel s mely sikerrel a közmunkaerő?

14. Beéri-e a vidék a létező posta- és távírdai állomásokkal, miképmelégít ki ezen közszolgálati ág, melyek az indokolt panaszok és az óhajtott orvoslási módok?

15. Rendelkezik-e a vidék, nevezetesen a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem a kellő hitel-szökökkel (bank, takarékpénztár),

- a) mely újak keletkeztek?
- b) mily sikerrel működnek a létezők?
- c) meghonosultak-e már a kisegítő- és kölcsönpenztárak s mily mérvben?

16. Milyen a törvényhatóság általános pénzügyi helyzete, tapasztalható-e

- a) általános gyarapodás és vagyonosodás?
- b) hanyatlás vagy elszegényedés?
- c) akár az egyiknek akár a másiknak, melyek feltűnőbb társadalmi okai?

17. Mily hatásúnak bizonyul az adórendszer; elbirja-e a lakosság nagyobb megfizetés és a tőke megtámadása nélkül

- a) az egyenes,
- b) a közvetett adókat?

c) mely társadalmi osztályokra súlyosodik inkább egyik vagy másik nemők ?

d) mekkora a törvényhatóság hátraléka az egyes adónemekben, mely társadalmi osztályoknál és mik e hátralékok főbb okai ; resistentia, vagy a fizető képtelenség-e az adósok, avvagy indolentia az adóbehajtó közegek részéről ?

e) hódol-e a vidék kiválóan a lottojátéknak s mely társadalmi következményei tapasztalhatók ennek ?

f) milyen az adóbehajtás módja, mily sikerrel és hatással alkalmaztatik az ?

g) mely hatása tapasztaltatott az állami monopoliumnak (só, dohány stb.) ?

h) mennyiben ért meg a közönségben az önmegadóztatás eszméje, mily sikere várható ?

i) mennyiben erős a közérkölcsliség érzete az adóbevallások őszinte, a közjót szem előtt tartó eljárása iránt ?

18. Milyen a törvényhatóságnak és egyes községeknek háztartási ügye ?

a) mekkora a községekben a tőkevagyon

b) az adóssági állapot ?

c) a községi pótlék ?

d) történnék-e s mely mérvben új szerzések vagy befektetések ?

III. R É S Z.

A törvényhatóság közművelődési érdekei.

A megelőző két fejezetben ugyan sok közművelődési tényező is megemlítettett és hatásainak előadásából némileg fog lehetni képet nyerni a törvényhatóság általános kulturális állapotáról is. Azon kívül számos közügy és annak statistikai kimutatása itt nem is kívántatott, miután a más uton s más közegek által gyűjtött adatok és ez ügyeknek más kormányzati ágnál való felügyelése által a kormány és törvényhatóság emezeknek amugy is birtokába jut.

Mindamellet sem mellőzhető a főispáni jelentésben sem ezen fejezet s habár fejtegetéseiben itt idegen térre csap át a főispán, általános jellemzésök mégis megkövetelendő ; és pedig :

1. a t ö r v é n y k e z é s t illetőleg

a) mennyiben keres és lel a közönség kellő igazságszolgáltatást ?

b) mennyire kielégítő az igazságszolgáltató közegeknek területi elosztása és mennyire van az összhangzásban a közlekedési viszonyokkal

c) mennyiben tapasztalható a törvényeknek vagy hiányaiknak hatása a társadalom közérkölcsliségére és közigazgatási viszonyaira ?

2. a k ö z o k t a t á s t illetőleg

a) mennyiben felel meg a létező tanintézeteknek (nép-, polgári-, középiskolák és magasabb tanintézeteknek) száma és területi felosztásuk a társadalmi igényeknek ?

b) milyen a tanítók és tanárok polgári és anyagi állása és műveltségi fokuk ?

c) mennyiben támogatja a közigazgatás ezt s a tanfelügyelők törvény-szabta működését ?

d) mily hatása tapasztalható a tanintézetek felekezeti jellegének a társadalomra?

e) mily hatása van e tanintézeteknek általában a törvényhatósági lakosság műveltségi fokának emelésére?

2. a társadalmi kultúrörökveket illetőleg?

a) léteznek-e és mely képzőintézetek tudományos, irodalmi vagy művészeti társulatok, muzeumok, könyvtárak, gyűjtemények stb.

b) mennyiben vesz részt fentartásukban és partolásukban a közönség és mily mérvű üdvös visszahatása tapasztalható e törekvéseknek; végül

c) mily arányban mutatkozik az általános műveltség a társadalom egyes osztályaiban?

Általános megjegyzések a jelentés szerkesztéséhez.

A kérdéseknek szerkezetéből még inkább látható az a mi az utasítás kezdetén már meg-lőn említve, hogy az egész felosztás inkább csak keretül, a kérdések inkább csak példakul szolgálnak és az illető helyek ép úgy bővíthetők rokontárgyakkal, valamint egy némely kérdés — a vidék viszonyainál fogva — válasz nélkül maradhat.

Mindenek fölött hű és világos válaszok kívánatosak és folyvást szem előtt tartandó, hogy a jelentések egy nagy országos mű egyes részleteiül szolgálván, alkotmányos államhoz illően semmiféle kémkedés és titkos tudakozás eredményei, hanem oly nyílt és tiszta jelentés várható, mely az illető vidék közviszonyait hiven tárgyalja.

A jelentés nagy része inkább leíró, mint számbeli adatokból fog ugyan állani, mindamellét ez utóbbiak a tényleges viszonyok hű tükrözőiként illusztratióul, a mennyire lehet, alkalmazandók.

Az adatokat a főispánnak a törvényhatóság statisztikai bizottságán kívül minden egyes törvényhatósági tisztviselő szolgáltatni köteles. Azonkívül felhasználhatja a főispán az egyes kormányzati ágak vagy az országos statisztikai hivatal által gyűjtött adatok főeredményeit és épügy indíthat meg a törvényhatósági statisztikai bizottság közreműködése mellett önállóan is adatgyűjtéseket, valamint a szükséges felvilágosítások és adatok szolgáltatása végett fordulhat a törvényhatóság területén székelő állami, egyházi vagy társulati közegekhez.

Az egyes viszonyok hű rajzolásához szükséges egyéni ítéletet a főispán hivatásának lelkiismeretes betöltése közben magának amugy is megszerzi; az adatok meg évközben gyűjtetvén és jegyeztetvén, nagy előmunkálatok pedig és, a czélbavett munkafelosztás mellett, egyes közegeknek túlterheltetése aligha fogván fenforogni, semmi sem áll utjában, hogy a jelentés a polgári év befejezése után egy vagy másfél hó alatt a belügyi ministerhez benyujtassék.

Az előrebocsátottak után láthatni, hogy a hivatalos statistika Magyarországon immár teljesen és összehangzólag van szervezve az ország általános politikai szervezetével.

Működését törvény szabályozza, mely mindenkit, az állam s a társadalom minden közegét egyaránt kötelezi a szükséges adatok szolgáltatására. Rendelkezik két külön közeggel, melyek egyike, a

tanács a parlament szerepét viszi, másika, a hivatal, a végrehajtó hatalmat képviseli. Bir külön közegekkel a vidéki bizottságokban s a törvényhatóságok tisztviselőiben és nem nélkülözi az ellenőrzést sem a főispáni jelentésekben. Ha mind e közeg lelkiismeretesen működik, s hogy ezt tegye, arról gondoskodik a törvény, lehetetlen, hogy rövid néhány év múlva Magyarország is el ne érje a statistikában azon színvonalat, melyre Európa legműveltebb nemzetei előttünk eljutottak.

MÁSODIK RÉSZ.

A STATISZTIKA EGYES ÁGAI.

I.

A népességi statistika.

Az államok legbecsesebb tulajdona azon intellectualis anyag s azon munkaerő, mely népességében rejlik. Az államok alapereje nem vagy csakis másodsorban a terület, ennek nagyságu termékenysége stb. Csak, ha van értelmes lakossága, mely e területet okszerűen meg tudja művelni, a földben rejlő kincseket napfényre hozni, az ipar számos ágai-ban használhatókká, az életet a tudomány s művészet által élvezhetővé tenni, csak akkor lehet nagy és hatalmas.

Mindezekből következik, hogy a föld- és terményének s az ebből fejlődő bármely rendü tevékenységnek ismerete előtt is népességének ismerete kell, hogy érdekelje az államot első sorban.

A népesség és állapotának megismeréséhez kiválóan a statistika segédelmével jutunk. Ez a statistika legszebb, legháladatosabb birodalma elannyira, hogy némelyek a statistika ezzel foglalkozó részét populationistika újabban demografia czíme alatt külön tudományágnak tekintik.

Ne menjünk egyelőre oly messze s foglalkozzunk a népességgel a statistika határain belől; így is meg fogjuk látni mily szép eredményeket tüntet az ki máris, s mily tág még a művelendő tér.

A népesség állapotának s viszonyainak megismerésével két külön fejezetben foglalkozik a statistika. Az egyik a népesség állománjának s ezzel kapcsolatos viszonyainak bizonyos adott időpontban létező állapotát tárgyalja, mely a népszámlálás által szokott megállapíttatni. A másik ugyancsak bizonyos időhatárokon belül a népesség állományának s alapviszonyainak változását kutatja, a népességnek mintegy mozgását tanulmányozza s ezért népmozgalmi statistikának neveztetik.

Tágabb értelemben a társadalom viszonyait kutató minden tanulmány a néppel foglalkozik s ez értelemben a népességi statisztikának számos a feladata ; de a melyek körül mégis inkább csak segédtudományul működik, az idevágó összes teendő a társadalmi tudomány körébe tartozván.

Beérhetjük egyébiránt a statisztikának fenmaradt s töle semmiféle tudományág által el nem vitatott azon teendőivel, melyeket a népszámlálás eszközlése és a népesedési mozgalom nyilvántartása körül kell eszközölnie. Még így is oly bő kerete marad, melyet, az újabb kor egyre szaporuló igényei mellett, alig képes helyesen betölteni.

Legelebb is a népszámlálást tekintve, könnyűnek mondhatnók a statistika teendőit, ha ez egyébből sem állana, mint hogy a társadalomnak egy államon vagy országon belől levő tagjait egyszerűen fejszám szerint megszámlálja. Ezzel beérhették talán régebben, ma ez egyszerű szám többé ki nem elégítene senkit. Ma többet követelünk, többet várhatunk is a statisztikától. Várhatunk annál inkább, mert a statisztikai tudomány mai fejlettségében sokkal több értelmi erőt hozhat működésbe, semhogy ama kezdetleges alapon működjek továbbra is.

A népszámlálás tökéletesbülését magának a statisztikai tudománynak haladásával lehet azonosítanunk s a módszer mind helyesebb alkalmazása a tudományt is fejlesztvén, minden újabb népszámlálás egy-egy új lépés e téren.

A népszámlálásnak tárgya az ember és egyes életviszonyai, összességében pedig a nép és nemzet számtalan családi, társadalmi és állami vonatkozásaival. Miután a nép különböző elemekből alakul, miután bármely ország lakossága benszüllöttekből, állandóan helybenlakó s ideiglen jelenlevő egyénekből alakul ; miután számos külföldön, vagy szülőhelye határain kívül eső városban vagy községben tartózkodó egyén honfi jogait egyrészt, másrészt községi illetékességét el nem veszti, sem állampolgári vagy községbeli kötelezettségei alól feloldva nincs, s azért az államkapsolathoz tartozik, a néphez számít s a nemzetnek tagja : ezért helyes népszámlálás alkalmával számon kívül nem maradhat. Okvetlenül szükséges tehát a nép alkatrészeinek emez ismerete s mellőzhetetlen tudnunk : a népességnek mely tulajdonságai azok, melyek a feljebb vázolt föladatok elérése végett számba veendőek.

A statisztikai tudománynak a népességgel foglalkozó része több

ily tulajdonságot állapított meg s koránsem csak faj, nem, vagy családi állapot szerint osztályozta a népeiséget; ez osztályoknak különböző elnevezéseket kölcsönzött, mely elnevezésekkel s az alattuk értett fogalmakkal tisztába kell jönnünk.

Van tényleges, jogi, helyi illetékességű, jelen- vagy távollevő, jövőmenő stb. népesség, mely mind számos összevetésnek szolgálhat alapul.

A tudományilag különfélekép osztályozott népesség közül legtöbbet foglalkozott a statistika a tényleges és jogi népességgel.

Az eddig megállapodásra jutott nézetek szerint legfőbb súly fektetendő — mint alább látni fogjuk — a tényleges népességre, a mennyiben ez leginkább megközelíti valamely ország átlagos lakosságát; ide volna még sorolható a helybenlakó vagy megtelepedett népesség (Wohnbevölkerung), mely ismét közel esik számában a jogihoz, bár idegen elemeket is számlál kebelében.

Ezen fontosságánál fogva s mert még több ízben lesz róla szó, szükséges megállapítani a különféle népesség fogalmát. E szerint tényleges népességnek (factische Bevölkerung, population de fait) mondhatjuk azon különféle rendű s nemű személyek összegét, kik bizonyos határnapon, nevezetesen a népszámlálás napján, az ország határai között tényleg jelen vannak. S a mint a rendes vagy véletlen, folytatólagos és huzamos vagy ideiglen és átmeneti jelenlét határozza meg az országban létező népességre nézve a tényleges népesség fogalmát, épeny tényleges népesség valamely megyére, városra, községre nézve az ama bizonyos határnapon területén jelenlevő népesség.

Ezzel szemben állana az ugynevezet jogi népesség (rechtliche Bevölkerung, population de droit); de melynek fogalma sem oly könnyen, sem oly tisztán meg nem határozható. A jogi népesség fogalmának megállapítása végett ugyanis vissza kell nyúlnunk a községig, a mennyiben a valamely községben illetékes, honos lakosság képezi helyben a jogi népeiséget, a községekben illetékes népességek összege pedig az egész országra nézve a jogi népeiséget. Míg tehát a tényleges lakosság fogalmának meghatározására a valóban létező, meglevő és észlelhető állapot, szóval tények szólnak, addig az illetékes népesség fogalmának meghatározására jogok, törvények szükségesek.

De a törvény nem egyforma valamennyi országra és államra nézve, s így a jogi népeiséget is nem mindenütt ugyanazon alkatrészek

képezik. Például: némely államokban községi illetékességet szab meg a törvény, másokban csupán honossági törvény létezik.

Amott, tudniillik, a hol helyi illetékesség foglaltatik a törvényben, a jogi népesség száma úgy deríthető ki, ha a tényleges népesség számából levonatnak mind a jelenlevő idegenek, még pedig külföldiek úgy mint az ország más megyéjébe, községébe valók, és hozzáadtnak az ország más községében vagy külföldön tartozkodó helybeliek. — A mely országokban nem helybeli illetékesség, hanem csak általános honossági jog létezik, a jogi népesség fogalma valamennyi honpolgárra vagy alattvalóra illik s számuknak kiderítésére csupán az idegenek leszámítása s a külföldön létező honbeliek hozzáadása szükséges. De a jogi népességnek, ily körülmények között, hely- és községenkénti kiderítése épen lehetetlen s ilyenkor jogi népesség alatt a községben állandóan lakó vagy ott megtelepedett összes lakosság (Wohnbevölkerung) értendő.

Itt azonban ismét új fogalmak meghatározásának szüksége merül fel. Mi az állandóan helyben lakó, a megtelepedett lakos? E fogalmakat szabatosan szintén csak törvény határozhatja meg, törvény hiányával pedig, mint Magyarországon tényleg nincs erre törvényünk, e meghatározás kétszerte nehéz.

Ha létező törvény nélkül a községileg illetékes népességet akarjuk megtudni, a család vagy háztartás veendő alapul s csak ennek akár jelen- akár távollévő tagjai jönnek számba. Cselédek, legények, tanulók, katonák stb., ha azon helyen nem illetékesek, számba nem veendő, mert megszámlálhatnák ott, hol vagy ők maguk vagy családjuk állandóan van megtelepedve vagyis a hova illetékesek.

Vajjon, mely népesség s mi alapon vétessék számba nevezetesen a különféleképen értelmezhető jogi népesség közül, az ki fog derülni, ha azt kutatjuk, hogy az illető népesség, mely összetevéseknek s miféle viszonyok kiténtetésének van hivatva alapul szolgálni.

Mielőtt azonban ez érdekes kutatásokra indulnánk, a lakosoknak még egy nemére illetőleg állapotára kell tekintettel lennünk, s ez jelen- vagy távollétök tartalma. Ha a tényleges népességet az összes jelenlevő (idegeneket, külföldieket is ide számítva) képezi, a jogi népességet pedig a külföldiek és idegenek kizárása mellett a jelen- és távollévő helybeliek képezik, van a jelenlétnek egy neme, mely nemzetgazdasági vagy politikai és társadalmi következtetéseknek csak kevés alapot nyújthat s ez az ideiglen jelenlét, az átutazók, vándorlók, kóborlók csoportja, melyet tán jövő-menő népességnek

(population flottante) nevezhetnénk. Itt sem kerülhető ki bizonyos önkény, a mennyiben valami határidőt az ideiglen és huzamos távol- vagy jelenlét fogalmának meghatározására okvetlenül föl kell venni, de a mely egy hét s félév közt is könnyen ingadozhatik. Általában egy hónap szokott fölvétetni az ideiglenesség vagy huzamosság megkülönböztetésére. Mennyi joggal? — azt most nem alkalmas vitatni; leginkább azon szempont lehetett döntő, hogy nem hosszab tartózkodásra: tanulási, szolgálati, katonáskodási stb. célból eredő utazások, például, ez időn belől többnyire elvégezhetők; egy hónapnál tovább terjedő távollét pedig többnyire üzleti, kereseti, elszegődési s hasonló czéllal van összekötve. Nem szándékom ez ideiglen s huzamos jelen- vagy távollét után osztályozott népességet még külön egy nuance-cal is megtoldani, melyet német szomszédaink a monarchia határain túl a »zeitweilig« szóval fejeznek ki s mely tovább folytatva aprólékosságokra vezet. A fentjelzett jövő-menő népesség száma a tényleges népesség irányában amugy is csekély s az egyhónapi idő keretébe annál inkább belefér, miután a számos jövőmenő viszont egymást fődözi is; a minek pedig a népszámlálás alapul akar szolgálni a tényleges népességgel ugy is elérjük, jövő népszámlálás alkalmával pedig a sok bajt okozott, de hasznot alig hozott megkülönböztetés, szerintem legalább, el volna hagyandó.

Nincs ország, mely fiainak egy részét külföldre nem szolgáltatja az élet és kereset számtalan viszonyai között, valamint nem létezik állam, melyben több-kevesebb külföldi nemcsak időnkint megfordul, de gyakran meg is telepedik, még többször hosszabb időn át lakik az országban a nélkül, hogy az ország fiává válnék, de elvonulván vagy elpusztulván ismét mások által pótoltatik. Így az ország népessége folytonos ingadozásban, hullámvásban van, de mely hullámvás hosszabb időn át rendszeressé válik s több elemből alkotott népességet képez ugyan, a mely népesség azonban nagyobbára egyenletesen megállapodik, fogy, vagy — a mi leggyakoribb s legrendesebb — szaporodik

Ez által bizonyos átlagos népesség képződik, melynek kifejezését a tényleges népesség leginkább megközelíti. Mindazon észleletek, melyek a népességen alapulnak, vagy, az ország népességéhez viszonyítva, különféle állapotait s változásait kitüntetni iparkodnak, voltaképen ezen átlagos népességre vonatkoznak.

A népességi statistika többnyire csak az ország határain belől előforduló ily állandó vagy változó viszonyok szambavételére törek-

szik, például, csak a valamely államban előfordult születéseket, halálozásokat, büntényeket stb. kutatja. Miután pedig azok a tényleg létező — habár időnkint változó elemekből álló — népességben fordulnak elő, általa mivelletnek vagy követtetnek el; miután csak a tényleg létező népesség fogyaszt, fizet adót, lakik stb. csakugyan a tényleges népesség alapja mindazon számműveleteknek, melyekkel a népességi statistika foglalkozik s így nem mellőzhető az állandóan vagy ideiglen megtelepedett, helybeli, idegen, vagy éppen külföldi sem.

A tényleges népesség alapul vétele mellett, a fentebbieken kívül, még könnyű és biztos számbavétele is szól, holott az ugynevezett jogi vagy illetékes népesség számbavétele, mely a távollevő helybeliket is kutatja, gyakran roppant nehezségekbe ütközik.

Valamely községileg illetékes egyén, például, kinek ama községben családjá, közel hozzátartozója nincs, igen könnyen kimarad a számításból, mert nincs a ki bemondja, nincs ki följegyezze. Az illetékességi kapcsolat közte s szülő- vagy régibb lakhelye között pedig régen meglazult, s ki tudja mely országban keresi kenyerét. Ez esetek számosabbak, mint gondolnók, s ha a hasonló viszonyok között nálunk jelenlevő külföldi valamennyire helypótló nem volna, népességi számunk tetemes hézagokat mutatna.

Míg tehát a tényleges népesség mindabban szolgál legbiztosabb támaszul, a mi az összes népesség főleg társadalmi, közigazgatási, egészségügyi állapotára, munkaviszonyaira, keresetére stb. vonatkozik; a jogi népesség leginkább a községnek az államhoz való viszonyainak kutatásánál szolgáltat némi alapot, s egyrészt például az ujonczállítátsnál, másrészt a választásoknál, általában pedig a jogviszonyok rendezésénél számba veendő tényező.

De a jogi népességnek megszámlálásánál is figyelembe véve a két feljebb említett jogi alapot, t. i. a községi illetékeséget s az országbeli honosságot, helyesnek látszik Fabricius egyik kitünő német szakférfiu véleménye, ki sem a szülőhelyet, sem a községi illetékeséget, de még az időszerinti lakást sem tekinti olyannak, mely az egyes községek s a velök érintkezésbe jött egyének között oly szoros kapcsolatokat képes teremteni, mint a minőt az önálló üzletfolytatás, kereset vagy hivatal vagy külön háztartás megalapítása céljából történt megtelepedés szokott költeni. A megtelepedés alapul vételével csakugyan oly számokat nyerhetni, melyek a köztük levő külföldiek, azaz külföldön honos lakók kizártával, az egyes lakhelyek-

nek és községeknek az államhoz való viszonyukat, a közjogi állapotok, adózás, honvédelem, vallás stb. viszonyait leginkább képesek ki-deríteni.

A számbaveendő népesség különféle osztályozása egyébiránt csak egyik föladat, melyre a népszámlálási statistikának tekintettel kell lennie; fennmarad még a megszámlálható népesség különféle tulajdonainak s viszonyainak felsorolása, melyek följegyzése a népszámlálás alkalmával eszközöltetvén, eredményül nem többé a pusztá számot, hanem a nép leírását szolgáltatja.

Természetes, hogy minden állam maga határozza meg, mely tulajdonságokat kíván a számlálás alkalmával megtudni; de a nemzetközi statistikai értekezletek annyira tárgyalták már ez ügyet, hogy haladó állam alig mellőzhet csak egyiket is a tudni kívánt tények közül.

A nemzetközi értekezletek tanácskozásaira s határozataira később térvén, itt csak röviden sorolom elő a kutató tényeket, megjegyezvén, hogy azon határig vannak tekintetbe véve, a meddig a tudomány, ugyszólván, máig haladott. Ezen megfigyelendő tények: a lakosság neve, neme, kora, vallása, családi állapota, nyelve s nemzetisége, miveltégi foka, testi s lelki fogyatkozásai, keresete s foglalkozása, honossága, jelen vagy távolléte, honvédelmi vagy katonai köteleke, s a népszámlálással együtt netelán eszközöndő egyéb, a népeségen kívül eső felvételek, mint például a házi állatok, lakhelyek, birtokviszonyok stb.

A számbaveendő tények legelsejűl kinálkozik a név. A névszerinti népszámlálás nagy haladást tüntet fel a korábban divott számszerinti összeíráshoz képest, a mennyiben sokkal nagyobb pontossággal szokott végrehajtatni, a kihagyásokat ritkábbakká, egyuttal könnyebben felismerhetővé teszi s az egyes lajstromok hibás bevezetését némileg ellenőrzi. A hol az eredeti lajstromok, illetőleg számláló lapok feldolgozása lehetséges, egyuttal a családi rokonságra s egyéb viszonyokra enged következtetni.

A nem számbavevétele annál szükségesebb, minél részletesebb statistikai kutatásoknak kell, hogy alapul szolgáljon a népszámlálás. Jelen társadalmi viszonyaink között, hol a nő például sokban még el nem foglalja a neki megfelelő vagy általa betölthető helyet, másrészt meg számtalan foglalkozás csakis a férfinak van fentartva, más meg, mint például a katonáskodás és honvédelem kötelessége, csakis a férfi által rövható le: e megkülönböztetés mellőzhetetlen; szintoly

fontos a családi viszonyokra nézve, sőt fontosabb a név följegyzésénél, mert, például, a házasság különféle mozzanatai, a születés és halál, szóval a népesedési mozgalmak beható kutatása s mintegy ellenőrzése csakis e megkülönböztetés mellett lehetséges.

A kor nagy befolyású az államnak mind honvédelmi mind közgazdasági feladatainak megoldására nézve. Számos korosztály van, melyet a jelen rovására a jövőnek nevelünk, mások, melyek csak a múltban kifejtett tevékenységökkel számolnak már be, s csak kis része a népességnek az, mely közgazdasági s politikai tényezőül szerepel, mely munka- és keresetképes s az említett korosztályok eltartási költségeit viseli. — A mily fontos ez irányban a kor számbavétele, ép oly különböző volt eddig az e számbavétel körüli eljárás a különféle államok népszámlálásánál. Legtöbb esetben csak az idő által a számlálás pillanatában betöltött korév jegyeztetett föl, míg a tapasztalás ki nem mutatta, hogy, kivált a kevésbé mévelt osztályoknál e kor maga is hamisan szokott bementatni, mi nevezetesen a kerek-számu korévek, a 20, 30, 40 évesek túlságosan magas számából tűnt ki. Ez alapon haladásnak tekinthető, hogy az újabb népszámlálások a születés évét veszik számba, mi egyttal a lakosságnak egyes korévek szerinti kimutatását teszi lehetővé, holott előbb a népszámlálásnál gyűjtött adatok feldolgozásánál csupán bizonyos korosztályok, például 1—5, 5—10, 10—20—30 stb. és 60 éven fölüliek állapítottak meg, mi különféle tudományos kutatásoknál elégtelennek bizonyul.

A népesség családi viszonyait a családi állapot számbavétele tünteti ki. Itt rendszerint háromféle állapot szokott volt tekintetni, t. i. a nőtlen, házasság, özvegy állapot. Újabb az elváltakat is kezdik kutatni, bár meg kell vallani, hogy ez nem csak nehézségekkel jár, de, méltán a család szentélyébe, legkényesebb viszonyaiba való avatkozásnak tekintethetvén, leginkább elősegíti a tagadást és titkolózást és ez alapon célra nem vezet. Noha nem tagadhatni, hogy az elválás által megszakadt családi kötelék a népesség erkölcsiségére is enged következtetni, mégis helyesebb, ha ezen kutatást is, eddigi viszonyaink közt legelőbb, a lelkészek évi kimutatásainak tartjuk fenn. Használható anyagra ugyanis csak akkor lehetne szert tenni, ha minden egyes ily viszonyt külön kutatunk, mert egész más jelentősége van például közgazdasági és szaporodási tekintetben a katolikus ágytól asztaltól való elválásnak, mely új házassági viszony megkötését lehetővé teszi, más a protestánsoknál, hol a teljes szétválás újabb házasság elé nem gördít akadályt. Szintoly kevésbé látszik helyes

mértéktartásnak, ha a családi állapot számbavétele mellett a rokon-sági köteleket is kutatják, mi a szülők és gyermekek s ennél fogva testvérek közötti viszonyon túl szintoly felesleges zaklatás, mint menthetetlen beavatkozás a magánéletbe, ha az egyes családokban a törvénytelen ágyu gyermekeket, vagy népszámlálás útján a lelenzereket kutatnók, mi némely részről szintén ajánlatotott.

A vallás, vagy helyesebben a hitfelekezeti följegyzése eddigelé kikerülhetetlen a népszámlálásoknál. Nemcsak érdekes tudni, főleg hazánkban hány és mely helyeken lakó hivek tartoznak egy-egy vallásfelekezethez, hanem érdekes és — míg teljes felekezeti jogegyenlőség létezni nem fog — fontos is tudni például a vegyes házasságok számát s a belőlük származó gyermekek hitét. Fontos már történelmi szempontból is. Egy közelebbi népszámlálás talán már nem fog e különbségre súlyt fektetni, noha a hitfelekezethez járó különféle szertartásoknál és szokásoknál fogva, főleg vidéken, a hitfelekezeti különbségtől bizonyos közigazgatási és közgazgatási, nevezetesen pedig közoktatási fontosság sem tagadható meg.

A nyelv és nemzetiség szintugy közmívelődési mint politikai szempontból egyaránt fontos tudnivaló, melyre nézve csakis a népszámlálás adhat hiteles felvilágosítást. Adhat — mondom — mert megtámadhatatlan helyességü adatokra itt is alig számolhatunk. A nemzetiség fogalma nemcsak a mivelt emberre nézve nehezen határozható meg, mert, a politikai nemzetiségnek, például, más értelme van, mint a nyelvbéli nemzetiségnek; hanem a tudatlanra a kevésbé értelmesre nézve épen alig megoldható kérdés. Ha, például, hazánkat tekintjük, nem csak a leszármazásban találunk vegyületet, melyek a tiszta nemzetiség meghatározását — ha fajnak tekintjük — nehezítik; de belevegyül a vallás is, mely a fogalmakat még inkább megzavarja. A nyelv maga — ha viszont csak egy politikai nemzetiséget fogadunk el — szintoly kevésse elegendő a nemzetiség fogalmának tisztázására, mert tudva levő, hogy számos családban a gyermekek például más nyelven nevelődnek, mint a melyet szülők beszélnek s ez alapon más nemzetiséget is vallanak. Mégis alig találkoznék más mód, mely egyuttal az igazságossággal is megegyezik, mint kinek-kinek szabadságára hagyni, hogy mondja be maga, mely nemzetiséghez tartozónak vallja magát, mire legcélszerűbbnek látszik a nyelv és nemzetiség fogalmait együttesen bizni az illetők saját elhatározására.

Magas míveltségü államokban a míveltségi fog kutatása alig eszközölhető, miután az illető kérdés nem igen terjedhetnék azon

túl, hogy az olvasni-írni tudást megállapítsa. Mindamellett épen a népszámlálás kínálkozik legalkalmasabb eszközzül arra, hogy a lakosság nagy zömének miveltségi fokát kitüntesse, mit az iskola-kötelezett gyermekeknek a tényleg iskolába járókkal való összehasonlítása a gyermekekre nézve, a katonakötelezettek besorozása alkalmával tett följegyzések a népesség bizonyos osztályaira nézve valamikép megállapít ugyan, de általában kitudni mégis alig lehet. Hazánkban pedig, közoktatási ügyünk jelen átmeneti korszakában, ez intézkedés épen igen alkalmas volt arra, hogy legalább nagyjából fogalmat nyerjünk az iránt, mily állapotban van Magyarországon a közmivéledés és igen érdekes adatokat fog nyújtani a legközelebbi népszámlálás összehasonlításokra.

A testi s lelki fogyatkozások számbavételénél szintoly tapintatos és kiméletes eljárás szükséges, mint például a családi viszonyok kutatásánál, mert egyrészt nehéz megállapítani bizonyos testi fogyatkozásokat, például a siketséget, másrészt pedig a szellemi fogyatkozás, mint örültség, hülyeség stb. a családtagok részéről többnyire titkoltni szokott s így az újabb statistikai írók csakis a vakok és siketnémák számbavételét ajánlják.

A honosságról már a számbaveendő népesség minőségénél volt említés téve, valamint volt a jelen-vagy távollét és tartózkodás módjáról, melylyel kapcsolatban legfeljebb még a szülőhelyet lehetne fölemlíteni, mint a melynek kitétele az egyes személyeknél befolyással van és lehet az illetékességi kérdés meghatározására, a megtelepedésre, s innen eredő némely közigazgatási és nemzetgazdasági kérdésekre nézve birhat fontossággal.

A honvédelmi vagy katonakötelek meghatározása a polgári népszámlálásnál azért jár nehézséggel, mert a katonaság legnagyobb része távol lévén szülő- vagy rendes tartózkodási helyétől, sőt gyakran közel rokonokkal vagy hozzátartozókkal sem birván illető helyen, igen könnyen kimarad a számításból. De a családoktól távol s a hadseregnél levő egyének följegyzése magában is elég érdekes, a mennyiben mutatja, minő foglalkozásu családok szolgáltatják nagyobbrészt a hadi illetéket, s mintegy mértéket nyújt a megítélésre, miként egyez a kimutatott hadierő a családoknál hiányzó tagok számával.

A házas katonafelek családtagjai tulajdonképen polgári osztályokba tartozván, nyugdíjazott katonatisztek, szabadságosak stb. csak nagyon laza kötelekben lévén a hadsereggel, könnyen szolgáltat-

nak kihagyásokra vagy kettős számbavételekre, minélfogva ez eljárás valamely megindítandó népszámlálásnál előre és szabatosan meghatározandó és nálunk 1869-ben akkép lón megoldva, hogy csak a tényleges hadi szolgálatban álló egyéneket számlálta meg a katonai hatóság, valamennyi többi tag a polgári számlálás alá esett. Ha a mieinkhez hasonló viszonyok között, hol a rendes sorhadon kívül, honvédsereg is létezik, följegyezhető az illető lakosok hadképessége, az állandó hadseregben netalán teljesített szolgálatai, nyert rangja stb., mindez okvetlenül becses adat.

Egyik legérdekesebb része a népszámlálási fölvételeknek a lakosság keresetének s foglalkozásának megállapítása. Ezen rovatok segélyével csoportokba szedhető az ország népességének különféle hivatása, munkaviszonya, kereseti módja az egyes termelési és iparágaknál, a személyes szolgálatok, birtok vagy vagyon után élők száma és aránya. Azon ujabbán ajánlott kutatások, melyek a főkereset vagy hivatás mellett a mellékkeresetek módját is számba akarják venni, nehézségeket okoznak ugyan népszámlálás alkalmával, mely a számbaveendő tények ugyanis egész sorát tárja fel a közreműködők előtt gyakran a pontosság és szabatosság rovására, mégis érdekes adatokat szolgáltat a népesség nagy részének időnkint változó keresetforrásaira nézve.

A felsoroltakon kívül néha más tárgyakra is szoktak a népszámlálás alkalmából megindított kutatások kiterjeszkedni; de — mint a congressusok határozataiból is látni fogjuk — jobb a népszámlálás tetemes munkáját, a népleíráshoz nem okvetlenül szükséges tények számbavételével nem terhesebbé tenni.

A birtokviszonyok, például, főleg a földbirtok kutatása, semmikép sem látszik észszerűen összeköthetőnek a népszámlálással, mely, miután maga is roppant apparatust igényel, s a ma majd minden miveltebb államban létező katasternek képezi tárgyát, itt könnyen mellőzhető.

Észszerűbben kapcsolható össze a népszámlálással a lakviszonyok kutatása. A lakás kérdése főleg nagyobb forgalmu vagy iparu városokban napról napra égetőbb kérdéssé válik s így méltán kívánhatni, hogy a népszámlálás alkalmával ezen, a nép jóllétével oly szoros kapcsolatban levő lakkérdéshez is nyeressenek adatok. De nemcsak nagy városokban, hanem vidéken is érdekesek, eltérésöknél fogva a lakviszonyok s számbavételök, habár nem oly részletességgel, mint városokban, de itt is mellőzhetetlen a fogalmak szabatos meg-

határozása, mert nyelvszokásunk szerint eddigelé még az is nehezen megállapítható: mi a ház? s a csűr, istálló stb, ha a lakházzal egy fedél alatt nincs, annak veendő-e vagy nem?

A népszámlálások ideje is fontos tényező és pedig két szempontból tekintendő. Először időszakilag a mennyiben ugyanis a népszámlálások egymásutánjában, mely időköz ajánlkozik megtartandónak; másodszer évszakilag, hogy ugyanis a végrehajtható egyes népszámlálásra az évnek mely hónapja vagy napja ajánlkozik legcélszerűbben.

Ha a népszámlálás általános közigazgatási és tudományos szempontból készül s külön cél vele összekötve nincs, mint például van az ugynevezett vám-leszámlási népesség (Zollabrechnungs-Bevölkerung) fölvételénél a német vámegeletben, a hosszabb időközök célszerűbbek. Célszerűbbek, mert ritkábban fordulván elő, részletesebbek lehetnek s a pusztaszámlálás helyett inkább népleírások lesznek, a gyűjtött anyag minél tökéletesebb földolgozására több időt engednek s így a költségesen gyűjtött adatoknak jobb felhasználását engedik meg. De költség tekintetében is előnyösebbek, mert valóban nagy különbséget tesz, vajjon a népszámlálásra fordítandó tetemes összegek három, öt vagy tíz évenként fordulnak-e újra elő az államháztartás rovataiban. Három évi időközök eddigelé csak a német vámegeletben dívának, nagyrészt azon célból, hogy a közös vámjövedelem a létező fejszám szerint, mely elosztásának alapul szolgál, pontosabban jusson a jogosult állam kezébe de ott is öt évre akarják újabban kiterjeszteni. Franciaország öt-évenként, Anglia s a legtöbb állam tíz évenként ismételteti a népszámlálás nagy és nehéz munkáját. Tíz évi időköz volna Ausztriában is megalapítva, ha ugyan Ausztria eddig hányatott viszonyai között az illető év oly akadályokat nem gördített volna a célba vett számlálás útjába, hogy azt egyre elhalasztani volt kénytelen. Magyarországon csak egyszer fordulván elő 1869/70-ben önálló népszámlálás, nálunk időközökről csak akkor szólhatunk, ha 1880-ban a számlálást ismételjük.

A mit pedig a hosszabb közök az ez idő alatt tetemesen változó népesség számának s egyéb viszonyainak becsebből levonnak, azt helyesen szervezett népmozgalmi évi följegyzések nagyrészt pótolni képesek.

Az év mely időszaka választandó a számlálás foganatosítására, arra nézve már alig létezik nézetkülönbség s majdnem általánosan van elfogadva az év utolsó napja és órája, mint oly időpont, melyhez

a népszámlálás mozzanatai, habár a számlálás a következő napokban eszközöltetik is, visszavezetendők. E nap mellett nem csak az szól, hogy akkor van legkevesebb mozgalom a nép között, hogy akkor van leginkább otthon, illetőleg szokott tartózkodási helyén a gyakran nagyon is váltakozó lakhelyű munkás stb., hanem szól mellette az is, hogy a kor csak is így vétethetik helyesen számba, a mennyiben az utolsó évben születtek csakis akkor vétethetnek betöltött évűeknek, ha a számlálás az évforduló napján eszközöltetik. Van végre az évfordulónak bizonyos ünnepélyes színezete, főleg vidéken, mely az akkor létezett állapotra, később történő följegyzéseknél is jobban enged az illetőknek visszaemlékezni s így a számlálás szabatosságát is előmozdítja.

A számlálás módszerét illetőleg, már több erre vonatkozó körülmény volt megemlítve. Így a többek közt a névszerinti számlálás némileg már a módszerhez tartozik s nagy haladást tüntet fel a csupán házsámok szerinti összeírás irányában. De a névszerinti számlálás is különféle lehet. Eszközölhető házi lajstromok által melyekbe külön e célra rendelt számlálók vezetik a lakosságot és eszközölhető háztartási lajstromok segítségével, melyekbe vagy a háztartás feje, vagy a kirendelt ügynök vezeti be a megszámlálandó népességet; eszközölhető végre egyéni számláló lajstromokkal illetőleg lapokkal, mely eljárás azonban eddig csak részben lett Budapesten, az olasz és porosz népszámlálások nyomán alkalmazva, nálunk inkább még csak a jövő feladata.

A haladás ez eljárásban, voltaképen a számláló biztosok, ügynökök és kormányhivatalnokok működése által eszközölt megszámláltatás és a lakosság részéről önmaga által végrehajtott, ugynevezett önszámlálás különbségében rejlik.

A mint tagadhatatlan, hogy a lakosság e fontos állami cselekvény iránti érdekeltségének felköltése magában is haladás, úgy tények által igazolt tapasztalat mutatja, hogy a népszámlálás annál jobban sikerül, minél inkább vesz benne részt maga a megszámlálandó népesség s így az önszámlálás megfelelő lajstromok betöltése által a legjobb módszer, melyet eddigél ismerünk, s mely mind általánosabb készülni europaszerte.

Hogy ellenmondás nélkül mindenütt még elfogadva nincs, oka az, hogy a népesség zömében s nagy többségében bizonyos műveltségi fokot tételez fel, melylyel nem minden ország dicsekedhetik. Bizonyos ugyanis, hogy a legműveltebb államokban, például még Poroszországban

sem alkalmazható mindenütt megbízható sikerrel az önszámlálás ezen neme, és tagadhatatlan, hogy faluhelyen például, hol az egyes házak lakói rendszerint egy háztartást is képeznek, alig volna a háztartási lajstrom betöltése az ily háztartás fejére bizható.

Ily helyeken aztán legtöbbször ismét a közigazgatásra bízott a számlálás keresztülvitele s ezzel együtt a legköltségesebb, noha korán sem legmegbízhatóbb eljárás lett választva. Ha ugyanis a közigazgatási uton foganatosított népszámlálásnál kellő számú művelt hivatalnok választathatnék ez ügy végrehajtásához, az eredmény talán kielégítő volna, bár a ráfordított tömérdek költséget aligha igazolná. De éppen a költség megkímélése szempontjából, a magasabb hivatalnokok egyttal magasabb napdíjainak megtakarítása végett legtöbbször csak a lehető legkevesebb igényre járó legalsó hivatalnoki fokozatok, gyakran éppen napdíjnokok bízottak meg e nagyfontosságú munka végzésével s ennek megfelelő azután többször az eredmény is.

Van azonban, még kevésbé művelt államokban is más út; illetőleg van a kevésbé általános műveltségű országok lakói közt többször elegendő számú értelmes lakos, hogy segítségükkel az önszámlálás előnyei, bár más ösvényen, szintén elérhetők. Ez út pedig, vagyis e módszer az, hogy díjtalan, az ügy iránt érdeklődő helyi vagy vidéki lakosok által alakíttatnak népszámláló bizottságok, melyek, a hol a helyi szükség megkívánja, kellő számú számláló biztosról is gondoskodnak. Ily módon a voltaképi önszámlálás a bizalmi férfiak általi megszámlálással czélszerűen összeköthető, s ez az út, melyen megfelelő eredményeket, például, hazánkban is nyertünk.

Az eredeti bejegyzés a háztartási lajstromokba — mert mint eddigelé legjobb lajstromok, bátran ezekenél maradhatunk — e szerint részint a népesség által sajátlag, részint a számláló bizalmi férfiak által eszközöltetik, a legelső felülvizsgálat s az egész ügyvezetés szintén bizalmi férfiakból alakult testületeket illet, a közigazgatási hatóságra pedig egyéb feladat sem hármlik, mint hogy e bizalmi férfiakat tekintélyével támogassa, az előmunkálatok pontos megtétele s átszolgáltatása által eljárásukban segítse, a csekélyebb műveltségű és azért a népszámlálási ügy fontosságától át nem hatott lakosság hanyagságát legyőzze, netalán ellentállását elhárítsa, szóval mindazt megtegye, mi a számlálás üdvös foganatosítását biztosíthatja.

Ez uton szokott legkönnyebben megtörni a lakosság bizalmatlansága ezen fontos statistikai fölvételek iránt. Mert a hol saját bizalmi férfait látja működni valamely ügyben, ott maga is bizalmat

nyer az ügy iránt, elhiszi, ha be sem is látja, hogy az egész eljárás nem ellenére, nem kárára van megindítva. Sokkal inkább megadja a kellő felvilágosítást, mint ha szokott közigazgatási előjárósága által szóllittatik fel a bemondásra, hol is magában e felszólításban már kényszert lát és törvényszéki inquisitiót gyanít.

Midőn a magyar népszámlálásra áttérve, az irányában megállapított intézkedéseket tanulmányozzuk, egyuttal alkalmunk nyílik végig futni az eddig mondottakon, mert csak a helyeseknek fölismert elvvel való összehasonlítás fog meggyőzni az iránt, vajjon helyesen volt-e az első magyarországi népszámlálás tervezve és végrehajtva.

Népszámlálás megindítása a legtöbb országban a belügyi ministert, mint a közigazgatás voltaképi vezetőjét illeti, habár semmi sem áll utjában annak, hogy a közigazgatási miniszterre ruháztassék — mint például rajtunk kívül Olaszországban történt. — Minthogy a hadi kötelekben levő egyének megszámlálása által a honvédelmi miniszter is érdekelve van, együttes eljárást kellett Magyarországon követni.

A népszámlálás oly ügy, mely az összes nemzet legbensőbb viszonyaival foglalkozik, azért az, rendszeres törvény nélkül nem lett volna megindítható; gondoskodva volt tehát hazánkban is arról, hogy az a törvényhozás beleegyezésével indíttassék meg.

Bármikép indíttatott volna meg egyébiránt a népszámlálás, a meggyőződés általános volt, hogy üdvös czélt a nemzet általános s minél buzgóbb részvéte nélkül lehetetlen lett volna elérni. Ezért lön felhivatva a törvény közzétételével együtt a nemzet, hogy becsületbeli kötelességének ismerje mindazt megtenni, mi a népszámlálás lehető legtökéletesebb sikerét, egyuttal a közkinctár lehető legcsekélyebb terheltetése mellett elérni engedti. Hogy miben áll a lakosság részvéte, közreműködése: azt részletes utasítások mondták, melyek egyszers-mind a népszámlálás tervezetét is ismertették.

A magyarországi népszámlálás 1869-ik évi deczember 31-dikére volt kitzúve, azaz, hogy az év utolsó napjának éjjeli órája volt határozó, s az akkor létezett állapot lett a következő napokban számba véve. Az évforduló lön tehát határnapul kitzúve s ezzel a nemzetközi kongresszusok által kimondott egyik főelvnek elég téve és elfogadva az alap, mely a kor szabatos meghatározását lehetővé teszi, a kettős feljegyzéseket és kihagyásokat a lehető minimumra szorítja.

A végrehajtás módszerére nézve is az ujabbkori vívmányokhoz

ragaszkodott a hazai népszámlálás, és elfogadván az önszámlálás módszerét, azt két irányban iparkodott valósítani. Az egész ügyvezetés ugyanis külön e célból a megyei és városi értelmiségből, a lakosság bizalmát bíró népszámláló bizottságra lett ruházva, mely megállapított terv szerint, legnagyobbbrészt a községekre bizta ugyan a számlálás tényleges végrehajtását, de a hol a község maga azt teljesíteni képtelen volt, szintén bizalmi férfiakról gondoskodott, kik számláló ügynökkül működtek.

E célból minden megye, város stb. annyi számláló kerületre lett osztva, hogy egy-egy számlálóra 5—800 léleleknél több ne essék, hogy a munka ekkép néhány nap alatt országsszerre be legyen fejezhető.

A számlálás maga háztartási lajstromokkal eszközöltetett, melyeket bejelentési iverk alakjában, nagyobb városokban — ez először ugyan csak Budapest volt erre kiszemelve — az illető család- vagy háztartás fejei maguk töltötték be, a hasonlaku és rovatu fölvételi iverket a számláló biztos tölté be a helyszinén a lakosok saját bemondása szerint. Mind a családfeők által betöltött bejelentési iverk kiosztását és beszedését, mind a fölvételi iverk betöltését ily bizalmi férfiak eszközölték. Ugyancsak bizalmi férfiak hajtották végre a felülvizsgálatot és gyűjtötték össze az öslajstromokat, melyekből később a költségi áttekintések készültek.

Ez öslajstromok közül a bejelentési iverk küllapjára rá voltak vezetve a lakviszonyokat számbaveendő rovatok, kiténtetendők vajjon a lakás pincebén, földszin, hányadik emeleten, padláson van-e; vajjon a lakást hány szoba, kamra, előszoba, konyha képezi, csupán lakásra szolgál-e, vagy üzletre is és milyenre, s e célra van-e és hány bolt, kamra, pince, felszer (szin), raktár, istálló (hány ló- vagy marhára való), akol (hodály), csúr (pajta)? Ugyanez iverk homlokzatára volt nyomva egy rövid utasítás, mely a családfeőt arra figyelmezteti, kit kelljen ez iverbe fölvennie s kit nem, itt volt nevezetesen kiténtetve a szülőhely, jelen- és távollét, a huzamos vagy ideiglenes tartózkodás módja, mely körülményekből később az illetékes és honos vagyis a jogi népesség derül ki; mert a magyar népszámlálás tervezete erre is volt tekintettel, noha általában a tényleges népesség lön a számításnál alapul véve s a nemzetközi értekezletek valamint a tudomány főkivánalmának ezzel is elég téve.

A bejelentési és fölvételi iverk, ezen legfőbb fontosságú alapkormányok szerkesztésénél azon elvből indultunk ki, hogy a megszá-

mozott fejrovatokban azon tényen kívül, mely az illető rovatokban kitüntetendő, egy kis magyarázat is foglaltassék, hogy a rovat miként töltendő be, mi a vele foglalkozónak folyton szeme előtt lebegvén, nemcsak kényelmesbbé tette reá nézve a munkát, hanem megbizhatóbbá az eredményt is.

Ezen rovatokban foglaltattak (mindenütt öszhangzatban az általunk már ismert elvekkal és tanokkal): 1) a lakók folyó száma, 2) a lakók vezeték és keresztnéve, nemesi czíme és rangja, 3) neme, 4) születési éve, 5) vallása, 6) ~~nyelve~~ vagy nemzetisége, 7) családi állapota, 8—9) hivatása meg foglalkozási viszonya, 10) szülőhelye, 11) honossága, 12—13) jelen- vagy távolléte a szerint, hogy ideiglenes-e vagy huzamos, melynek meghatározására egy hónapi időköz volt felvéve; 14) miveltségi foka, t. i. olvasni, írni tudás vagy nem tudás; végre 15) egy jegyzeti rovat, melybe bejegyzendő volt, vajjon vak, siketnéma, elmebeteg, hülye-e az illető; továbbá az illető lakosnak a katonasághoz való viszonya, a hadseregben viselt rangja; idegeneknél az ország, melyben honosak, távollevőknél tartózkodási helyök stb.

Ez iverk hátulsó lapja végre a házi állatok számbavételének volt fentartva. Az illető rovatok itt is a mennyire lehet, egyszerűek valának, mégis a lovak- és szarvasmarháknál kitüntetették a nemet is, lovaknál azonkívül vajjon nehéz- vagy könnyű fajjuk-e, mi a hadseregbeli szükségletre nézve fontos; továbbá a szarvasmarhánál magyar faj vagy svajzei (csira, riska-e) s ez osztályozást juhoknál is nemesített és közönséges czim alatt kívánta, mi viszont mezőgazdasági viszonyainkra és haladásunkra nézve nagy befolyásu tény.

A bejelentési iverk betöltését külön utasítás is szabályozta, ellátva a szükséges lajstromokkal, melyekbe a beszedett iverk voltak vezendők. Szintén külön oktatás figyelmeztette a számláló biztosokat mind arra, mire a fölvételi iverk betöltésénél figyelemmel kellett lenniök; azonkívül létezett egy általános oktatás és utasítás városok és községek számára, mely az egész eljárást és ügymenetet szabályozta.

Miután a bejelentési és fölvételi iverk csak a nyers anyagot szolgáltatják a népszámlálás eredményeinek kitüntetéséhez, gondoskodni kellett arról, hogy az említett iverken nagyrészt még szavakban foglalt anyag kezelhetően vagyis számszerint összeálltassék s ez történt az ugynevezett községi áttekintésben. — A községi áttekintés szerkesztése tehát a népszámlálás egyik legfontosabb ténye volt, fontosabb

annál inkább, mert összeállításának a községnél kellett rendszerint történni, csak kivételes esetekben gondoskodott róla a számláló bizottság, akkor ugyanis, ha a községben e munkára alkalmas egyének épen nem találkoztak. E községi áttekintések képezték továbbá a többi munkálatnak is alapját és szakképzett központon már azért sem voltak kezelhetők, mert 15.000,000-nyi lakosságunknál például, előbb minden háztartás, később minden ház külön sort kapván, körülbelül 3, illetőleg 1 millió sornak felelt volna meg. De még ily községi áttekintés is közel 5-ször 14,000 készült az országban, s azt sem lehetett, legalább nem a létezett szervezet mellett s kellő rövid idő alatt mind a központon feldolgozni. Ezért készültek a községi áttekintésekből járási, ezekből megyei áttekintések, melyek a szabad királyi városokéval együtt eredetileg kerültek azután a statisztikai hivatalba, az országos összeállítás végett.

A községi áttekintések ezen fontosságánál fogva külön utasítás is készült, mely szerkesztésökre oktatott. Ez áttekintések több része oszoltak. Az I. részben a lakosság szám, nem, vallás, állapot, tartózkodás, műveltségi fok és kor szerint van felsorolva, egy-egy sorban mindenütt egy egész ház lakosságát tüntetvén ki, úgy hogy az utolsó házsám a házak összegét, a végösszeg pedig a község összes lakosságát kitüntette.

A II. rész a hivatás vagy foglalkozás szerint osztályozott jelenlevő népességet tünteti ki. Az áttekintés eme részében nagy haladásnak van helye, mert ha lehetetlennek látszott is először, hogy a sok százféle iparág mind külön ki legyen tüntetve az áttekintésben, mi ugyanannyi fejrovatot tett volna szükségessé, melynek legnagyobb része üresen maradt volna a legtöbb községben. Ezért bizonyos csoportosításról kellett gondoskodni, mely a papokat, hivatalnokokat, tanárokat s tanulókat, az egészségügyi személyeket, ügyvédeket, művészeket, írókat külön felsorolva, külön csoportba gyűjti a föld- és erdőműveléssel, külön a halászsattal, s végre a bányászsattal s kohászsattal foglalkozókat, a voltaképi iparágakat pedig hat csoportba szedi. Jövőre bátran fog lehetni az egyes iparnemeket részletesen felsorolni, gondoskodván róla, hogy a mindenütt előforduló mesterségek elnevezése elő legyen a fejben nyomatva; mások számára pedig elég üres fejű rovat álljon rendelkezésre.

Ekkor elmaradhat azon csoportosítás, mely szerint eddig a) az építészeti s művészeti, b) a fém-, kő-, fa-, c) a vegyészeti, élelmezési, dohányzikk-termelési, d) a szövő, e) a bőr, és papír s egyéb iparral

foglalkozók, f) pedig a nem közvetlenül termelő foglalkozásuak voltak kimutatva; külön rovatban fordulván elő a kereskedők, a szállítók, a pénz- és hitelintézeteknél alkalmazottak, a háztulajdonosok, járadéktulajdonosok, a személyes szolgálatokat teljesítők, végre pedig a bizonyos foglalkozás nélküli egyének 14 éven felül meg alul. Meg fog azonban maradni jövőre is, hogy mind ezen a föld-, kéz- és gyáríparral, a kereskedéssel s szállítással foglalkozó egyének háromféleképp legyenek osztályozva: mint vállalkozók, hivatalnokok és munkások, mert az ez alapon nyert számok termelési és forgalmi viszonyaink ki-derítésére okvetlenül fontos tényezőkül bizonyultak.

A hadsereghez való viszony, melyet korábban említettem, külön III-ik áttekintésnek képezte tárgyát, valamint külön lajstromoztattak még IV-er a jelenlevő idegenek és távollevő helybeliek, külön egy V-ik községi áttekintés készülvén végre az épületekre nézve.

Ez volt tehát az anyag, melylyel a népszámlálás befejezésével rendelkezünk, ez a keret, melybe az anyag gyűlt s melynek megszerzéséhez csakugyan az egész nemzet közreműködése volt szükséges.

Az ekkép szerzett anyag bármily gondosan volt gyűjtve, feldolgozás nélkül nem lett volna használható, holt kincs, melyet életre bárhol csak a tudomány által istápoltt statisztikai hivatalok kelthetnek.

A községi áttekintések járások szerint, megyei áttekintésekbe foglalva, s a városokéval együtt beküldetvén a statisztikai hivatalba, az országos áttekintés könnyen volt összeállítható s mint előleges eredmény könnyen közzé is volt tehető. Ez első közlemény egyébiránt csak nyers adatokat nyújtott a közönségnek, bár e nyers adatok az általános ismertetésre legalkalmasabbak, legáltalánosabb érdekük valának.

A tulajdonképeni tudományos feldolgozás csak ezután kezdődött a nyers anyag tökéletes kihasználása csak azontul indulhatott meg, miután a hivatal az előleges közlés által a köztársadalomnak egy időre eleget tevén, több nyugalommal fordulhatott további teendőihez a népesség statisztikája körül.

Csak akkor lehetett például hozzáfogni az egyes országok, megyék, székcek stb. viszonylagos népességének kiszámításához; nem elég pedig tudni, egyáltalában hány lélek esik egy négyszög mértföldre, hanem hány és, legalább csoportok szerint, milyen koru férfiu, hány és milyen koru nőlakos; az általános népességből ki kellett számítani mily arányban áll például a katonasághoz s hogy oszlik el

így viszonylag stb., ha végül a viszonylagos népességi számot közgazdasági intézkedések alapjául akarjuk használni, külön kellett a lakottabb városokat és népességi viszonyait kihatítani, külön pedig a vidéki lakosságot a gazdaságilag használható területtel összevetni.

Ekkor indult meg csak a százaléki számítás a különféle arányok kitüntetése végett. Például az összes lakosság mily része, %-ban kifejezve, katolikus, protestáns stb. mily arányokat tüntetnek ki az egyes korosztályok, mikép csoportosulnak a kereset s foglalkozás szerint összeállított néposztályok stb.

Ily nagy költséggel megindított népszámlálási munkának egyáltalában nem elég csupán megyei összegekben lépni a közönség elé, s miután 14,000 község külön viszonyait kitüntetni talán túlságos részletezés lett volna, legalább is a járási áttekintéseket kellett bekövetelni a központba s a közlemények súlyát is a járásokba fektetni, melyek a külön sommázatu városokkal együtt egy megyei összegbe voltak foglalhatók.

A feldolgozandó munkálatnak egyik legnehezebb részét képezte továbbá a lakhelyektől távol levő honfiak számbavétele. Eddigi népszámlálások tapasztalata azt mutatja, hogy rendszerint sokkal több idegen (akár más község-, megye- vagy országbeli) mutattatik ki jelenlevőnek az illető helyeken, mint valamennyi községben távollevőül van kitüntetve. És ez természetes is és a tényleges népesség fontosságának beismerésére is vezetett. Mert nemcsak könnyebben felejtjük el azt, ki szemünk előtt nincs, még ha különben a családhoz is tartoznék, csak hosszabban tartott légyen távolléte, de még számos, külföldön élő hazánkfia van, kinek egyáltalán nincsen senkic az országban, ki a számláláskor bemondja.

E kettős oknál fogva több hiányos följegyzés nem volt kideríthető még később sem, habár a magyar-osztrák követségek, consulatusok stb. is igénybe vették. Mégis, jobbnak hiányával ez eljárást kellett követni, noha ez az utólagos munkát tetemesen megszorította.

Hasonlólag hosszas tárgyalásokat okozott a polgári és katonai számításnak — mely csak kétfelé volt végrehajtva, — összeegyeztetése; roppant dolgot adott pedig az ily általános, országos fölvételnél ki nem kerülhető hiányok pótlása és hibák helyreigazítása, s azért helyesnek bizonyult amaz eljárás, mely először behatóbb bírálat nélkül közlé csupán a sommázatokot, minden további feldolgozást és combinációt pedig az egész anyagnak lehetőleg kiigazított alakban való beküldése utánra hagyta.

És hogy a munka ezen része, a mennyire lehet, legcsekélyebbre szorított, és hogy az eredetileg gyűjtött anyag országszerte minél megbízhatóbb legyen, azért volt szükséges, hogy a helyi vizsgáló és ellenőrködő bizottsági tagok minél lelkiismeretesebben járjanak el feladatukban. A kormány e célból a hazai közönséghez fordult, felhívá őt nemcsak szenvedőleges közreműködésre, hogy ugyanis eltilkolás és tagadás által e fontos műnek létrejöttét ne akadályoztassa; hanem föl hívá őt tevőleges részvételre is, tényleges közreműködésre főleg az ország értelmiségét, azokat, kik az ügy fontosságát felfogni képesek levén, érte buzogni is tudnak.

Bármily munkájába került légyen egyébiránt az országnak általában, a statisztikai hivatalnak s a kik működésében támogatták, különösen a népszámlálás: a gondolat, hogy először hajt végre az ország saját akaratából, felelős önálló kormány vezetése alatt, önmaga oly műveletet, melylyel a haladott külföld évről évre nagyobb eredményeket arat, melynek tökéletesítéseért a tudós világ szakférfiai évtizedek óta ernyedetlenül fáradoznak; a gondolat, hogy minden egyes honpolgárra háramlik, ha kötelességét teljesíti, egy rész azon dicsőségből, mely az országot az által éri, hogy közügyei talapzatát, a mai tudomány színvonalán, ő is kiegészítette s oly népszámlálást eszközölt, melynél jobbal másutt sem igen dicselkedhetnek; mindez összevéve erőt és kitartást öntött mindnyájunkba s a kik önként sorakoztak a statisztika művelésére s a kikre számított a haza e nagy munkánál, készségesen járultak végrehajtásához, azon jutalmazó öntudatot vivén magukkal, hogy híven teljesítették kötelességüket.

Az eredmény pedig immár több éven át közkézen forog s valamint sok tekintetben alapját képezte számos kormányintézkedésnek, úgy tetemesen járult a külföldön is oda, hogy elmaradottnak tekintett nemzetünket immár a legcivilizáltabb népek közé sorozzák.

A népszámlálással, valamint általában a népességi statistika kérdéseivel a nemzetközi statisztikai kongresszusok minden ülészakukban is bőven foglalkoztak. Szabályokat is állítottak fel, melyeknek ismerete nemcsak érdekes, de, miután az egyes államok által nagyrészt el is fogadtattak, majdnem nélkülözhetlen volna, ha a legutóbbi tanácskozmányok és megállapodások ez alól föl nem mentének.

Noha ugyanis a londoni kongresszus 1860-ban e kérdéssel kiválóan foglalkozott, a berlini számos üdvös határozatot fogadott

el, a florenczi részletesen hatolt be ez ügybe, mégis, úgyszólván, valamennyiét ismerjük meg, ha a szt.-pétervári, ez idő szerint legutóbbinak szemléljük idevágó tárgyalásait.

Az ezen kongressust megelőző bizottsági tárgyalások ugyanis tekintettel voltak minden előbbi munkálatokra és behatóan foglalkoztak feladatukkal, mert azon nézetből indultak ki, hogy a népesség szabatos ismerete, különböző osztályaik szerinti megszámlálása és összevetése egyforma módszer szerint, kiindulási pontja és lényeges alapja jó nemzetközi statistikának. Ha a földgömb egyes országai között szabatos és való összehasonlításokat akarunk tenni mindarra nézve, a mi az embert illeti és természeti, gazdasági s értelmi létezésének föltételeit képezi, szükséges, hogy megszámlálásuk és osztályzásuk körül általában egyforma eljárást kövessünk oly világos és egyszerű, pontos és határozott szabályok szerint, melyeknek mindamellert elég általánosoknak kell lenni, hogy mindenütt alkalmaztathassanak.

E tekintetben pedig a kongressusok csakugyan nagy szolgálatoakat tettek az ügynek. Befolyásuk meg világosan ki is tünt abban, a mint az utóbbi népszámlálások elrendeltettek, szerveztettek és fogantatosítottak. Ugyanez alkalommal azontúl számos tapasztalatokat is szereztek az egyes országokban, úgy, hogy jelenleg mindössze néhány nem annyira homályos, mindinkább határozatlan pontnak megszabása, fölöslegeseeknek vagy haszontalanoknak kiküszöbölése és némely oly határozatnak megállapítása marad fen, melyeket a század haladása, a tudomány fejlődése, leginkább pedig a statistikai módszernek tökéletesbülése követel, s inkább csak annak megszabása szükséges, mi való mellőzhetetlenül a nemzetközi statistikába, mi bizható az egyes államok külön művelésére.

E szempontokból indulva a kongressus elfogadta a következő határozatokat, melyek ez idő szerint nemesak legújabbak s legkimerítőbbek, de egyúttal legtökéletesebbek is, a mennyiben legnagyobb részök vagy mindenütt, vagy legalább egyes államokban tényleg életbe is lépttetett; fontosok és megfigyelendők végül azért is, mert itt-ott magyarázatokat is foglalnak magukban, melyek ily számos fogalmat megállapító és szabatos formulázást igénylő eljárásnál mellőzhetetlenek.

A szt.-pétervári kongressusnak, óhajkép kimondott határozatai im ezek :

1. A roszul értelmezhető és kettős számlálás kikerülése végett megkülönböztetendő :

- a) A tényleges vagy jelenlevő népesség,
- b) a szokott tartózkodású vagy telepített népesség a tartózkodási (telepítés) szokott értelmében,
- c) a jogi népesség.

Tényleges vagy jelenlevő népesség (Ortsanwesende Bevölkerung) alatt értendő a számlálás idejében, a számlálás helyén jelenlevő személyek összege.

Rendes tartózkodású vagy telepített népesség (Wohnbevölkerung) alatt értendő, jelen- vagy távollétüktől függetlenül mindazon egyének összege, kik a számlálás helyén rendszeresen laknak, vagyis a tényleges népesség, hozzászámítván a pillanatnyilag (momentanément) távollévőket; de leszámítván azokat, kik csak pillanatnyilag vannak jelen a számlálás percében.

Jogi népesség (Wohnsitz- oder heimathberechtigte Bevölkerung) alatt azon egyéneket értjük összességükben, kik a számlálás helyén illetékes tartózkodásuk, s a kik ott be vannak jegyezve vagy lajstromozva (immatriculés) a mennyiben törvényszerű lajstromozás létezik.

2. Az általános számlálásnak névszerintinek kell lenni, s a tényleges népességre vonatkoznia.

3. A mi a nemzetközi megállapodásokat illeti, tekintve a rendes tartózkodású és jogi népesség számbavételét, ezt ezúttal mellőzik, látva a lehetetlenséget egyforma szabványok megállapítására nézve az egyes államok és korszakok törvényhozásának különbségét tekintve.

4. A számlálások legalább egyszer eszkozlendők tíz évenként, azon években, melyek száma 0-val végződik. Időközi számlálások eszkozlése az illető kormányok belátására van hagyva.

5. A számlálásoknak, a mennyire lehetséges, egy napon kell végezteni, vagy legalább egy határozott napra és órára kell vonatkozniok.

6. A számlálás szervezése és ellenőrzése minden egyes államra bízatik és annak külön viszonyai szerint eszkozlendők; mindamellett igen óhajtható, hogy a végrehajtás és ellenőrzés külön ügynökökre bízassék, és hogy a népesség önmaga működjék közre a számlálásban.

7. A tényleges népesség, mely a megszámlálás tárgya, egyéni lapok (bulletins individuels) által állapíttassék meg, ha a népesség míveltségi állapota s az ország külön viszonyai ezt megengedik; ellenkező esetben a háztartási lajstromok rendszere fogadandó el. Ha a számlálás egyéni lapok által eszkozlöttetik, ezek oly lajstromokkal

bővitendők, melyek a háztartási lajstromokat pótolják és minden egyénre nézve a család vagy háztartás fejével való rokonságot vagy hozzá való viszonyát kimutatják.

Az egyéni lapokban a közvetlen kérdés, vagyis a megszámlálható egyénhez intézett kérdés alakja, minden egyénnél előnyösebb.

8. A számbaveendő tények valamennyi államra nézve **lényegesek** (essentiels) vagy **föltételesek** (facultatifs.)

A számbaveendő lényeges tények következők :

a) a vezeték- és keresztnév; b) a nem; c) a kor; d) a család vagy háztartás fejéhez való viszony; e) a polgári vagy családi állapot; f) a kereset vagy foglalkozás; g) a hitfelekezet; h) a beszélt nyelv (langue parlée); i) az olvasni-írni tudás; j) a származás, születési hely és nemzetiség; k) a rendes lakhely és a tartózkodás jellege a számlálás helyén; l) a vakság, siketnémaság, hülyeség (idiotisme, cretinisme) és az elme kórság.

Valamennyi többi tény, mely érdeket kelthetne, az illető állam választásától függ.

9. Mindenütt, hol a népesség műveltségi foka megengedi, főképp a nagy városokban, a kor a születés éve és hónapja szerint bemondandó. A hol a kor az évek száma szerint mondatik be, a teljesen betöltött évek jönnek számba; az egy éven alóli gyermekek kora hónapok szerint bemondandó.

10. A család vagy háztartás fejéhez való viszony vagy a rokonság foka vagy a háztartásban elfoglalt állás szerint (tanító, nevelő, szolga, munkás, tanonc, lakó, vendég stb.) mondanodó be.

11. A családi állapot bemondása csak a törvényes házasságokra vagy a törvényesen kimondott elválási esetekre vonatkozik.

12. Kereset és foglalkozás alatt az értendő, melyből a megszámlálható egyén főkeresetforrását kapja, vagy melynek tevékenysége fő-részét szenteli. A mely személyek két vagy több foglalkozást űznek, mindnyáját kötelesek bemondani, kijelölván azt, melyet legfőbbnek tartanak, szükséges azontul a társadalmi állást is bemondani, a mennyiben ugyanis az illető egyén, foglalkozásában mester, segéd vagy munkás. Végül, ha egyéni lapok útján foly a számlálás, azon egyénekre nézve, kik külön vagy független foglalkozás nélkül élnek valamely családban, a családfő foglalkozását kell bemondani.

13. A hitfelekezet rovatában az egyén azon vallása foglalandó, melyben az felnőtt, vagy később választván azt, melyben jelenleg van,

vagyis általában azon hitfelekezet, melyhez a számlálándó egyén tartozik.

14. Az olvasni-írni tudásra nézve egyszerűen megmondandó, tud-e, az illető egyikét vagy másikat a nélkül, hogy jól vagy tökéletlenül tudja-e.

15. A születési hely bemondása csak azon egyénekre vonatkozik, kik a számlálás helyén kívül születtek. Itt bemondandó, ha lehet, a község és legalább a legnagyobb területi beosztás, melyben a születési hely fekszik (megye, kerület stb.); idegenekre nézve az állam nevezendő meg, melyből származnak.

16. A rendes lakhely, a szokott tartózkodás, átmenet stb. bemondása az illető állam határozataitól függnek.

Ha — mint valószínű is — a szt.-pétervári határozatokat fogadjuk el, melyeket egyébiránt más kongressusok is régebben hangoztattak, csakis tiz évről tiz évre ismerhetjük népességünk állományát.

Már pedig a népességi töke — mint a fejezet kezdetén is említve vala — sokkal nagyobb kincs, semhogy változása folyvást s legalább évről-évre ne érdekelne. Számba is vesszük egyébiránt, mert e célra szolgál a népe s e d é s i m o z g a l o m statisztikája.

A statisztikának ezen ága a népességi lajstromokból szedi anyagát, mely lajstromok vezetésére a külföld számos országaiban külön hatóságok léteznek, nálunk ez anyagot az egyházi anyakönyvek (matriculák) nyújtják.

Alapja e statisztikának az évenként előforduló születések és halálozások számának ismerete, melyekhez, miután keresztyén államokban a házasság képezi a család alapját, s így a törvényes születéseknek is ez a megelőzője : a házasság följegyzése is járul.

A népesség családi állapotának és számbeli változásának e három nembeli följegyzések azonban csak egyik, bár tagadhatlanul legfontosabb s legnagyobb részét nyújtják. Hogy a népességi mozgalomnak képe teljes legyen, okvetlenül számba volna még veendő a ki- és bevándorlottak, az időnkint itt tartózkodó vagy megtelepedetteknek számbavétele. Nálunk erre nézve, úgyszólván, semmi följegyzési forrás sem létezik, hacsak azon csekély számú esetet nem tekintjük annak, amikor valamely külföldről bevándorlott i n d i g e n a t u s t kér, vagy külföldre távozó e l b o c s á t t a t á s á t kéri a magyar állampolgári kötelékből.

Azon sokkal számosabb eset, midőn valaki kivándorol s ott évekig ellakik vagy végleg megtelepszik, valamint a mikor hozzánk bejő-

ve, s megizlelve életmódunkat, állandóan a mienk marad számosabb külföldi : az már sehonnan ki nem derül ; nem kevésbbé mindazon évről évre szaporodó esetek, midőn időnkinti egy-két-három évi tartózkodás végett hazát cserélnek.

Vigasztallhatnók egyébiránt magunkat akár a külföld példájával, hol e mozgalom sokkal nagyobbserű (csak az Amerikába, Ausztráliába telepedést kell tekintenünk) s a hol sokkal nagyobb iparkodást fejtettek ki e számok följegyzésére, a nélkül, hogy eleddig ezélt érték volna. A szabad költözködés korában ez egyébiránt nem is lehet más-kép, s bármily szigorú rendőri szabályokat alkossanak, mindig fognak találkozni, kik ezeket kijátszák. S ha már a betelepődőket lakásfoglaláskor lehet is valahogy számbavenni, a távozókat feljegyezni nem sikerül, mert e tekintetben semmi ellenörködés sem gyakorolható, ha csak a nemzetközi följegyzés nem segít a bajon, a mikor ugyanis az illető állam a betelepédéskor adja tudomásul azt azon államnak, honnan a bevándorló került, mit egy és ugyanazon állam különböző hatóságai az országon belől való vándorláskor is megtehetnek.

Másik vigasztaló azontúl az ily vándorlási eseteknek nem absolute, de relative csekélyebb számuk. Hazánkban például a jelenlevő idegeneknek száma mint az utolsó számláláskor kitűnt, az összes népességnek csak 0.54 %^o-át, a távollevő helybeliek épen csak 0.36 %^o-át képezték, melynek tulajdonképen csak különbözete nyom, a kettőnek egyenlő száma különben fedezvén egymást.

Mindamellettt e tényekre is visszatérünk még, a mikor ugyanis be fogom mutatni, mily intézmények léteznek, melyeket czéloznak külföldön a népesség számon tartására, mely tárgy annál fontosabb, mert közvetlen kapcsolatban áll a polgári házasság egyre terjedő intézményével, melynek behozatalával nem maradhat többé a polgári lajstromok vezetése a papok kezében.

Legelőször is Magyarország ebbeli viszonyait tekintve, fájdalommal kell konstatálni, hogy 1850-nél tovább visszafelé eső évre nézve semmiféle adatokkal nem bírunk. Ezek beszerzését is az akkor Magyarország fölött is teljhatalommal uralkodó osztrák kormány rendelte el s a mint absolutistice kormányzott államban könnyebb keresztül vinni, pontosan be is kerültek. Az adatgyűjtés elég részletes is vala, kiterjedt az az eseteknél a házasságkötés idejére s a házassulók korára s válására, mi által a vegyes házasságok is kiderültek ; a születéseknél a szülés hónapjára a szülöttek nemének kitüntetésével együtt. Hasonló-

kép ki voltak mutatandók a többes szülések és törvénytelen ágyuak; a halálozásnál a halottak kora volt kitüntetendő s a haláleset idején kívül a halálozás oka is be volt mondandó.

Ebből látni való, hogy az akkor Bécsben székelt statistika elég anyaggal rendelkezett a népességi mozgalomnak kitüntetésére. Meg is jelentek az erről szóló közlemények eléggé részletesen feldolgozva 1860-ig. Az ekkor megindult nemzeti mozgalom s ideiglenes alkotmányos felszabadulás, sokhelyt megszüntette Magyarországon az adat-szolgáltatást, melyet az akkori magyar kormányközeg, t. i. a helytartóság valami különös erélyvel nem is sürgetett, mert Bécsbe szállítani az adatokat senki sem törekedett, hazai közeg pedig feldolgozásukra nem létezett.

A rövid alkotmányos korszak elmúltával újabban sürgették Bécsből az adatokat s azok 1860—63 híjával újra bekerültek s föl is dolgoztattak, sőt 1865-ig inclusive, meg is jelentek a bécsi stat. bizottság által kiadott »Közleményekben.« A következő évben már senki sem törődött az adatok beszerzésével s így a magyar felelős kormányra maradt az akaratán kívül keletkezett hégzag betöltéséről gondoskodni.

A nemzetközi kongressusok megállapodásainak szemmeltartásával készült minták szét is küldettek az országban a stat. hivatal által, de eredményök vajmi csekély volt. Az első adatgyűjtés oly hégzagokat tüntetett fel s oly hiányos volt, hogy eredményei össze sem állíthatattak. Újabb s lehető legerélyesebb intézkedésekre, egyúttal azonban a minták lehető egyszerűsítésére volt szükség, hogy czélt érjünk s kitöltve a hégzagot 1866-tól 1870-ig, azt a hivatalos statistikai évkönyv második folyamában közzé is lehetett tenni. Ezt követte az 1871-től 1873 végéig terjedő adat-cyklus, mely ugyanezen évkönyv harmadik folyamában látott napvilágot.

Ez adatok, fájdalom, nem emelkedhettek a tudomány méltányos követeléseinek mai színvonalára. Sem a házassulandók kora, sem a születések ideje hónapok szerint, sem a halálozások oka s a halottak kora e kimutatásokban nem találtatik. E részletekről le kellett mondani, hogy legalább a helyes számoknak jussunk birtokába.

De így is, a mint az anyag bekerült, tekintve sok évi hiányát, végtelenül becsesnek mondható az. Tekintve, hogy az egyes vallásfelekezetek papjai szolgáltatták, már ezzel magával ki lón tüntetve a népmozgalom mindhárom mozzanatának hitfelekezet szerinti megkülönböztetése. A gyűjtő-minták végtelen egyszerűsítése mellett is, sikerült azokba mégis betenni a házasságoknál a v e g y e s e k e t, a szüle-

2. A népesedési mozgalom főtenyei hónapok és évszakok szerint csoportosítandók.

3. Mindazon részletek, melyek a halálozási táblázatokra vonatkozólag az első följegyzésekből meríthetők, a kor szerinti halálozás táblázataiba is beveendők.

4. A táblázatoknak magukban kell foglalniok a halottak foglalkozási adatait is a számlálásra nézve elfogadott osztályozás szerint.

5. A házassulóknak kor szerinti osztályozására nézve egyforma csoportok fogadandók el, és pedig : évenkénti a 25-dik évig és 5 évenkénti a 100 éves korig.

Ugyancsak a népességi statistika körébe tartozik a mit a népességi lajstromokra nézve megállapítottak Szt.-pétervárott.

E szerint :

1. A kongressus ajánlja az egyes országok kormányainak, hogy különleges lajstromok és nyilvántartási regiszterek helyett általános népességi lajstromokat hozzanak be;

2. E népességi lajstromok vezetése a községi hatóságokra bízandó azon államokban, melyek helyes egyforma községi szervezettel bírnak. A mely államokban a városok a többi területtől különvált testeket alkotnak, a lajstromok vezetése vagy a vidéki hatóságokra vagy a rendőrségre bízandó.

Minden esetben óhajtandó, hogy a lajstromozás egyforma szabályok szerint történjék s a körök határai a közigazgatási területek s a polgári lajstrom határaival összeessenek.

3. A népességi lajstromokban minden háztartás külön lapot kap. A két nembeli külön lakó egyének mint háztartást képezők tekintendők. A szolgák és munkások, mint a háztartás tagjai vezetletők be; de a hol a szolgák és munkások gyakran váltakoznak, főleg nagy városokban : előnyösebb külön lajstromokat vezetni a jövő-menő népesség (population flottante) számára s minden egyénnek külön lapot nyitni.

4. A népességi lajstromnak mindazon rovatokkal kell bírnia, melyek a számlálás által szerzett adatoknak megfelelnek; azonkívül külön rovatokat kell tartalmaznia a későbbi változások följegyzésére. Az első bejegyzésre ennélfogva a következő adatokhoz szükségesek rovatok : 1. vezeték- és keresztnév; 2. nem; 3. születési hely és idő; 4. kor; 5. családi állapot; 6. betegségek; 7. vallás; 8. kereset és foglalkozás. — Az eredeti följegyzésekben előfordult változások ugyan-e rovatokban jegyezhetők fel; a lajstromok statistikai feldolgozásának

könnyebbségére azonban óhajtandó, hogy a családi állapotban törté-
 nendő változásokra külön rovatok nyitassanak. Azonkívül kell két
 rovat a halálozási esetekre és okaikra. A halálozásoknál a nap beiran-
 dó. A halálozási okokra nézve mellőzhetetlen, hogy a kongressusok
 által elfogadott osztályozás szerint történjék bejegyzésök. A változá-
 sokra nézve következő rovatok szükségesek : 1. a beiratás címe (lak-
 hely, letelepedés, időnkinti jelenlét) az egyes országokban létező tör-
 vények szerint; 2. a községbe érkezés s a beiratás napja; 3. a hely s
 ház bemondása, a hol az illető lakik; 4. a községből távozás napja és
 a jövőre tartózkodási hely megnevezése; 5. adatok az időnkinti tá-
 vollétre nézve. (A közigazgatási kerület határain belől való helyválto-
 zások a 3-dik rovatban jegyezhetők fel.) Az időnkint távollévőkre
 nézve óhajtandó, hogy csak akkor irassanak be, ha távollétök két hetet
 meghalad.

5. A népességi lajstromokban a közigazgatásra nézve szükséges
 adatok számára is nyitnak rovatok, minden esetre pedig egy, hogy
 a vonatkozásnak külön és különös célra vezetett lajstromokra helye
 legyen.

6. A lajstromvezetés részleteire, valamint a bevezetés helyessé-
 gét ellenőrző közigazgatási intézkedésekre a kongressus ki nem tér, de
 helyesnek látja felhívni a kormányok figyelmét a Belgiumban és Hol-
 landban elfogadott módszerekre és ezeket, mint legegyszerűbbeket és
 legvilágosabbakat ajánlani.

II.

A mezőgazdasági statistika.

Ha az állam hatalmi tényezőinek elfogadjuk a területet és
 népességet, a terület összes viszonyai közül, minők : a terület
 nagysága, földrajzi fekvése, határai, föld- és vízrajzi viszonyai stb. ok-
 vetlenül azon tulajdonai nyomulnak föl első sorba, melyeknél fogva a
 mezőgazdaságra, földművelésre és állattenyésztésre többé vagy kevésbé
 alkalmas.

A föld eme tulajdonaival ismerttet meg, a területnek e szempont-
 ból való megismertetésére vezet : a mezőgazdasági statistika.

Miután a föld emberi s állati, sőt újabban gépi munkaerő nélkül meg nem művelhető, természetes, hogy a mezőgazdasági statistika tanulmányozása közben ezekre is ki kell térnünk.

Legtágabb értelemben ugyan az erdőszet sőt a szőlőszet is a föld műveléséhez tartoznak, mindamelllett az erdők tenyésztése s gondozása valamint jövedelmök természete, nemkülönbén a némileg már az iparhoz hasonló szőlőszet és borászat is elannyira elütök a mezőgazdaságtól, hogy ezek statistikájának külön tért kell szentelnünk. S így a mezőgazdasági statistika tanulmányozása alkalmával csak a szorosan vett földművelést, vele kapcsolatban azonban az állattenyésztést, sőt üzését tekintve a szellemi s anyagi munkaerőt is fogjuk szemle alá venni.

Nemcsak az egyes országok kormányai, a nemzetközi kongressusok is mind nagyobb figyelmet fordítanak a mezőgazdasági statistikára. E gondozás pedig igazolva van, ismét nemcsak a mezőgazdaságnak nagy termelő fontosságánál fogva, melylyel az jelenleg még a legtöbb európai államban bír; hanem igazolva azon nehézségek által is, melyekkel létrehozásának még mindenütt küzdenie kell.

Főlöszlegesen egyelőre említenem az egyes nemzetközi kongressusoknak ez ügyben folytatott tárgyalásait, melyekre még különben is ki fog kelleni térnem. Elég ráutalnom azon többé-kevésbbé sikerült kísérletekre, melyekkel egyes államok foglalkoztak a mezőgazdasági viszonyok fölismerése végett.

Mellözve a rómaiak törekvéseit az ókorban, V. Károlyét a középkorban, vagy a lombardi kataster-munkálatokat a XVII. század vége felé, a francia nemzetgyűlés határozatait a múlt század lejártával, melyeknek az 1806-ban megindult, de csak 1852-ben befejezett francia kataster lön eredménye; mellözve, mondom, mind e régibb kísérleteket s törekvéseket, elég a néhány évtized óta e téren támadt mozgalomra tekintenünk, elég a szemünk láttára, saját hazánkban e tárgy fölött megeredt törvényhozói mozgalmat szemlélnünk, hogy felismerjük a mezőgazdasági statistika fontosságát. Itt pedig megemlíthetjük, hogy az egész katasteri munkálat sem egyéb, mint egy-egy nagyobb szerű művelet ugyancsak a mezőgazdasági statistika köréből, habár a pénzügy szolgálatában.

Hogy az elért eredmények mindekkoráig nem állanak talán arányban a munkára fordított fáradsággal és költséggel, az ne riaszson vissza. Különbén is kérdés még, nem állanak-e arányban s nem követelűük-e például részletesség és pontosság tekintetében többet az

agrar-statistikától, mint a mennyit ez, a tényezőket tekintve, melyekkel működnie kell, egyáltalán nyújtani képes.

A mezőgazdasági statistikától ugyanis ma többé nemcsak azt követeljük, hogy mutassa ki a földbirtokok terjedelmét, művelését, termelését; ma nem érjük be többé azzal, hogy megtudjuk e statistika által mily munkaerővel működik a mezőgazdaság, miként fizeti a tulajdonosokat, mily fejlődésnek indul, mely irányban értékesíti termékeit stb.? Ma már a termelés föltételeit s tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit is a mezőgazdasági statistika által akarjuk megtudni.

És e követelés méltányos is. Mert el kell ismernünk a fölvételek minél nagyobb részletezésének szükségét az egyes államokra nézve; meg kell követelnünk, hogy a kormányok költséget és fáradságot ne kíméljenek a végett, hogy a fentebbi kérdések mindnyájára minél pontosabb, kimerítőbb és szabatosabb választ nyerjenek, miután nemcsak a földművelési, az egész közgazdasági politikának és okszerű törvényhozásnak ez ismeretek képezik egyik fő alapját.

És itt ki kell térnünk mint más kérdéseknél is tenni fogjuk, mind a nemzetközi kongressusokra, mind a statistikai munkákra és irodalmi megbíráltatásukra. Amazok működésének beható szemlélése, emezeknek gondos tanulmányozása által nemcsak azt fogjuk megtanulni, mért kell illy statistikát megszerezni, de azt is, hogyan kell ilyet készíteni.

Legelőbb is, nem szabad méltánylat nélkül hagynom a beható, a statistika egyes ágaival szakavatottan foglalkozó bírálatokat. A megjelent statistikai munkálatokra terjedő beható kritika, nemcsak az összes szakbavágó irodalmat ismerteti meg velünk, hanem kijelölvén hibáit, azt is mondja milyennek kívánná az illető szakirodalmat. Ez uton tehát a statistikának — az ismert felkapott szójárás szerint — fogyasztóival és szükségleteikkel ismerkedünk meg.

Áttanulmányozva az eddig megjelent európai aratási statistikák legnagyobb részét újra láthatjuk, hogy bármely hivatalos statistikai műben, megköveteli a közönség és méltán, hogy meg legyenek nevezve a források, melyekből merített s az út és módszer, melyen ez adatokat gyűjtötte; de láthatjuk továbbá azon másik követelést is, hogy mindenütt egyenes adatgyűjtés szolgáltatassa be az anyagot a hivatalos statistikának, becslések teljes és szigorú kizárása mellett.

E második pontra nézve, mely perhorrescálja a becslést, mindenütt csak közvetlen adatgyűjtést parancsolván, kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ez elméletileg bármennyire lássék is helyesnek, gyakor-

Miután a föld emberi s állati, sőt újabban gépi munkaerő nélkül meg nem művelhető, természetes, hogy a mezőgazdasági statistika tanulmányozása közben ezekre is ki kell térnünk.

Legtágabb értelemben ugyan az erdőszet sőt a szőlőszet is a föld műveléséhez tartoznak, mindamellett az erdők tenyésztése s gondozása valamint jövedelmök természete, nemkülönben a némileg már az iparhoz hasonló szőlőszet és borászat is elannyira elütök a mezőgazdaságtól, hogy ezek statistikájának külön tért kell szentelnünk. S így a mezőgazdasági statistika tanulmányozása alkalomával csak a szorosán vett földművelést, vele kapcsolatban azonban az állattenyésztést, sőt üzését tekintve a szellemi s anyagi munkaerőt is fogjuk szemle alá venni.

Nemcsak az egyes országok kormányai, a nemzetközi kongressusok is mind nagyobb figyelmet fordítanak a mezőgazdasági statistikára. E gondozás pedig igazolva van, ismét nemcsak a mezőgazdaságnak nagy termelő fontosságánál fogva, melylyel az jelenleg még a legtöbb európai államban bír; hanem igazolva azon nehézségek által is, melyekkel létrehozásának még mindenütt küzdenie kell.

Főlöszlegesen egyelőre emlitenem az egyes nemzetközi kongressusoknak ez ügyben folytatott tárgyalásait, melyekre még különben is ki fog kelleni térnem. Elég ráutalnom azon többé-kevésbbé sikerült kísérletekre, melyekkel egyes államok foglalkoztak a mezőgazdasági viszonyok fölismerése végett.

Mellőzve a rómaiak törekvéseit az ókorban, V. Károlyét a középkorban, vagy a lombardi kataster munkálatokat a XVII. század vége felé, a francia nemzetgyűlés határozatait a múlt század lejártával, melyeknek az 1806-ban megindult, de csak 1852-ben befejezett francia kataster lön eredménye; mellőzve, mondom, mind e régibb kísérleteket s törekvéseket, elég a néhány évtized óta e téren támadt mozgalomra tekintenünk, elég a szemünk láttára, saját hazánkban e tárgy fölött megeredt törvényhozói mozgalmat szemlelnünk, hogy felismerjük a mezőgazdasági statistika fontosságát. Itt pedig megemlíthetjük, hogy az egész katasteri munkálat sem egyéb, mint egy-egy nagyobszerű művelet ugyancsak a mezőgazdasági statistika köréből, habár a pénzügy szolgálatában.

Hogy az elért eredmények mindekkoráig nem állanak talán arányban a munkára fordított fáradsággal és költséggel, az ne riaszson vissza. Különben is kérdés még, nem állanak-e arányban s nem követelünk-e például részletesség és pontosság tekintetében többet az

agrar-statistikától, mint a mennyit ez, a tényezőket tekintve, melyekkel működni kell, egyáltalán nyújtani képes.

A mezőgazdasági statistikától ugyanis ma többé nemcsak azt követeljük, hogy mutassa ki a földbirtokok terjedelmét, mivelését, termelését; ma nem érjük be többé azzal, hogy megtudjuk e statistika által mily munkaerővel működik a mezőgazdaság, miként fizeti a tulajdonosokat, mily fejlődésnek indul, mely irányban értékesíti termékeit stb.? Ma már a termelés föltételeit s tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit is a mezőgazdasági statistika által akarjuk megtudni.

És e követelés méltányos is. Mert el kell ismernünk a fölvételek minél nagyobb részletezésének szükségét az egyes államokra nézve; meg kell követelnünk, hogy a kormányok költséget és fáradságot ne kíméljenek a végett, hogy a fentebbi kérdések mindnyájára minél pontosabb, kimerítőbb és szabatosabb választ nyerjenek, miután nemcsak a földművelési, az egész közgazdasági politikának és egyszerű törvényhozásnak ez ismeretek képezik egyik fő alapját.

És itt ki kell térnünk mint más kérdéseknél is tenni fogjuk, mind a nemzetközi kongressusokra, mind a statistikai munkákra és irodalmi megbíráltatásukra. Amazok működésének beható szemlélése, emezeknek gondos tanulmányozása által nemcsak azt fogjuk megtanulni, mért kell illy statistikát megszerezni, de azt is, hogyan kell ilyet készíteni.

Legelőbb is, nem szabad méltánylat nélkül hagynom a beható, a statistika egyes ágaival szakavatottan foglalkozó bírálatokat. A megjelent statistikai munkálatokra terjedő beható kritika, nemcsak az összes szakbavágó irodalmat ismerteti meg velünk, hanem kijelölvén hibáit, azt is mondja milyenek kívánná az illető szakirodalmat. Ez uton tehát a statistikának — az ismert felkapott szójárás szerint — fogyasztóival és szükségleteikkel ismerkedünk meg.

Áttanulmányozva az eddig megjelent európai aratási statistikák legnagyobb részét újra láthatjuk, hogy bármely hivatalos statistikai műben, megköveteli a közönség és méltán, hogy meg legyenek nevezve a források, melyekből merített s az út és módszer, melyen ez adatokat gyűjtötte; de láthatjuk továbbá azon másik követelést is, hogy mindenütt egyenes adatgyűjtés szolgáltatassa be az anyagot a hivatalos statistikának, becslések teljes és szigorú kizárása mellett.

E második pontra nézve, mely perhorrescálja a becslést, mindenütt csak közvetlen adatgyűjtést parancsolván, kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ez elméletileg bármennyire lássék is helyesnek, gyakor-

latilag számos esetben ki nem vihető. Legalább nem vihető ki az adatgyűjtésnél jobb, vagy csak általában is eredmény kilátása mellett.

In theoria mindenki elfogadja a közvetlen adatgyűjtést. Számos statisztikai szaknál ez csakugyan helyes, sőt az egyedül helyes eljárás. De miután itt a mezőgazdasági s annak legfontosabb részéről az aratási statistikáról van szó, másképp áll a dolog. Itt ugyanis azt tapasztaltam, hogy ha valamelyik kritikus a pusztán negatív teréről le s a pozitív javaslatokéra lép, azt akarván kimutatni, mikép kellene hát az ily statistikát létesíteni, kisebb-nagyobb csavarás és kanyarodás után, maga is csak a becslésnél állapodik meg.

És ez a természetes is. A művelt és bevetett föld területe oly hosszabb ideig állandó valami tárgy, melyet — ha a kellően iskolázott közegekkel rendelkezünk — az utolsó holdig pontosan felvehetünk. A bevetett terület tehát, mint az aratási statistika első és alapszáma, adatgyűjtés útján megtudható. De maga a termés, még ha egy népszámlálás teljes gépezetét is működtetnők, soha nem lesz közvetlen adatgyűjtés útján megszerezhető. Hiába járattánók udvarról udvarra ügynököket, megtudandók az illető földműves termését. Nem fogják megtudni, mert az illető, sok esetben maga sem tudja pontosan. Annyiféle a kepe, kéve, kalangya, kereszt stb., hogy még ha számukat tudnók is, sem a szalma mennyiségét még kevésbbé pedig a magét ki nem hoznók. Itt is csak becslésre szorulnánk s a becslés kivette mértékkel való szorzásra, hogy a mérőszámot megközelítőleg kikapjuk. De föltéve, hogy nem sajnáljuk a költséget s tanyáról-tanyára járva, vétetjük fel a termést hozzáértő ügynökök által, vajjon hány helyen miféle állapotban találnók ezt? A kisebb birtokos már elnyomtatta vagy kicsépelte, lehet, sőt valószínűleg már el is adta egy részét, míg a nagyobb birtokosnál még szalmában áll az félszerben vagy asztagban. És ennek tartalmát vajjon nem kellene-e újra csak megbecsülni, vagy ezt könnyebben eszközölnök-e? Tehát még az idő se szabható ki a fölvételre, mert legalább is félévre vagy tovább kellene terjednie, hogy minden gabona szemben álljon; azt meg talán csak senki sem fogná javasolni, hogy addig szüneteltessünk minden eladást, míg a termés mennyisége hivatalosan feljegyezve nincs. Hova jutna ezzel jobb termés és ár esetében épen Magyarország, melynek egyik fölönye csakis a gyors piacrajutásban van, egyedül így tudván megelőzni Nyugat-Európában Déloroszországot meg Amerikát.

Csak becslésre szorulunk itt tehát, még pedig a holdankinti ter-

més becslésére. És ez nemcsak nálunk van így, így kénytelen ezt eszközölni bármely állam.

A francia rendszer, például, nem pusztán statisztikai fölvétel hanem enquete alakjában kiter a mezőgazdaságnak, ugyszólván, összes állapotaira. Alakulási és működési szervezete újabban 1866-ban, még a császárság idejében állapítottván meg, nagyobb, a császár által kinevezett bizottságból állt, mely egész Franciaországot 25 kerületre osztá, mindegyik 3—4 departement-t foglalván magában. Több mint 160 kérdésből álló kérdőívet (questionnaire-t) szerkesztettek, melyre vonatkozólag csak a szóbeli nyilatkozatok száma 3.500—4000-re rúgott; ugyanannyi nyilatkozatot vettek át írásban. És e nagy apparatus mellett nem kerülhették ki a kérdést: mennyi terem átlag hectarconként közepes évben? A többi aztán számítás dolga.

Hasonlólag működtek Angliában, melynek egyébiránt ma sincs teljes agrarstatistikája. Az 1866-ban megindított kísérlet csak annyiban mondható sikerülő félben levőnek, a mennyiben az egyes földbirtokosok, miután a fölvétel nem kötelező, kezdenek iránta érdeklődni.

A német kisebb államok könnyebben bánhatván el csekély területekkel s mérsékelt számú községeikkel, nem járhattak el különben, s a holdankinti termés képezi Poroszországban is az összes agrarstatistikai eredményeknek egyik főtényezőjét, sőt haladást is jelez a mennyiben régenté csak a középtermésből való eltérés százalékát kutatták, nem ismervén magát az alapszámot, melynél fogva az eltérés nagysága is meg lett volna ítélhető. Pedig nem mondhatni, hogy ott derekasán nem működtek, tekintve Meizen azon három kötetű jeles munkáját, mely e tárgyról, hivatalos adatok nyomán megjelent.

Ausztria talán legtovább haladt agrarstatistikai munkálataiban. Teljeset mindamelllett az sem nyújthat. A általa elrendelt s Lorenz által Felső-Ausztria két területén végrehajtott kísérleti munka remek ugyan a maga nemében, de a becsléseket és próbaszámokból való következtetést az sem mellőzhette. Nemkülönbén járt Csehország, melyben társadalmi úton, számosak közreműködése mellett teremtettek az utóbbi években kitünő aratási statistikát.

Ugyan így működünk magunk is és az 1868. óta Magyarországról megjelenő, kezdetben csakis a kenyérterményekre kiterjesztett, aratási statistika napról-napra inkább indul fejlődésnek.

De, ha kétségbevonhatlan is, hogy a holdankinti termés alapján számítandó összes aratás, ez idő szerint, az egyetlen követhető út, az

nincs kizárva, hogy ezen is mind emelkedő becsű eredményeket ne lehessen elérnünk. Minél pontosabb lesz az egyes holdak terméskimutatása, minél inkább alapul az tényleges cséplő-kísérleteken, minél több e kísérlet s minél kisebb körökre nézve állapítjuk meg a szorzót, annál tökéletesebb s a valóságnak inkább megfelelő lesz az eredmény is.

E téren közvetlen hazai tapasztalataink vannak. Az első adatgyűjtés alkalmából, 1868-ban, a termés minőségét az országos és vidéki gazdasági egyesületek közbenjárása mellett, egyes termelő gazdaktól kaptuk holdankinti kimutatásban. Itt helyesek és pontosak lehetnek a számok, de sokkal nagyobb körökre, sokkal kevésbé egyenletes termésviszonyu vidékekre terjedtek, semhogy az eredmény kielégítő lehetett volna. Ma többféle kísérlet után oda jutottunk, hogy községenként mondatjuk be, de a község bevetett holdszámával is szorozzuk a holdankinti termés mennyiségét. Itt megtörténhetik, hogy a kisebb birtokosok és falusi gazdák gyanakvó természetével mellett némileg kisebbre esik ki a szorzó; de viszont a számbavehető legkisebb egységig, a községig szállván le a kutatással, azonkívül a nagyobb és rendezettebb gazdaságú birtokosok adataival is helylyel-közzel rendelkezvén és corrective-ul használva a nyilvánosság ellenőrzése alatt álló hírlapi adatokat is, lehető közel jutunk az igazsághoz, okvetlenül pedig eléggé arra nézve, hogy az ország termésének összképét nyerjük évről-évre mind tökéletesebb alakban.

Vajjon elég-e az ily kép s megfelel-e vele a statistika hivatásának, e kérdésre megtaláljuk a választ, ha faladatait általában, nevezetesen pedig a mezőgazdaság tekintetében vizsgáljuk.

Helyesen állították, hogy a statistika, a nemzetek és országok könyvezése. Igenis az, de nem azon értelemben, hogy az utolsó fillérig a pénztár állapotát is kimutassa. Eerre külön egyes könyvezések szükségesegek. A statistika nem is matematikai biztossága a részletekre nézve, de azzá válik nagy számaiban, Lelkiismeretes pontosságra kell törekednie ez eredeti adatgyűjtésben és összeállításokban, de az emberi gyarlóság okozta eltérések a részletekben, ugyan ez alapon megtalálják helyreigazításukat épen nagy összezéseiben. Viszony-számokat kifejező százalékokban pontosság kedvéért a decimalokat is főlemlítjük, nagy vonásu összehasonlításoknál elhallgatjuk az ezresek s a százezrek is, csak mint a kimondott milliók tizedesei jelenkeznek. Hegyek magasságáról az ezer lábak említése nyujt elegendőleg világos képet, vasutaknál a hüvelknyi emelkedést is számba

vesszük. Országokat vagy világrészeket ábrázoló áttekintésű térkép-nél beérjük, ha az országok határai, a főbb városok helyei vannak kijelölve, specialis térképeken fel akarjuk lelni a járási határokat, az egyes falut, tanyát, patakot és gyalog ösvényt is. Tengerek területét négyszög mértföldekben, folyamok szélességét öleekben fejezzük ki; az egyes vízcsöppet pedig görcsövel szemléljük és így számítjuk meg myriad lakosait.

A pontosság és helyesség tehát nem abszolút követelmény, hanem mindenkor csak viszonylagos a tárgy feladatához képest.

Feladatához mérten állapítván meg követeléseinket a statistika iránt is, nem fogunk tulságokba esni s az országokra szóló felvételeknél oly minutiositást követelni, melynek a statistika meg nem felelhet.

Mert ugyanis mi a célja a mezőgazdasági termelési statistikának? Természetesen nem más, mint az, hogy lássuk, kontinensünk mekkora területe van a gabona s egyéb mezőgazdasági termelésnek szánva, melyik állam mit és mennyit termel, mikép jelenik meg a világpiaczon, mint szállító-e vagy csupán mint fogyasztó, mennyiben képes Európa önmagát ellátni s mennyiben szorul a tengerentuli országok gabonabevitelére. Vannak ezzel még kapcsolatban más, általánosan mellékes, de egyes országokra nézve talán épen első rendű fontossággal bíró kérdések, melyekre azonban még rátérünk. Már a mondottakból is világos, hogy a teljes feleletet a fenebbi kérdésekre csak a mezőgazdasági statistikán kívül került más, részint ismert, részint megszerzendő számok segítségével nyerhetjük. Ilyenek: az illető népszám, a fejenkinti fogyasztás, az állatok létszáma és fogyasztásuk, a kereskedelmi forgalom stb.

Tekintetbe veendő ugyanis, hogy gabonát nemcsak az emberek fogyasztanak, hanem az állatok is, azonfelül, a mi egyéb ipari célokra felhasználtatik. Hasonlóképen nemcsak gabonát fogyaszt az ember, hanem számos egyéb mezőgazdasági terményt is. Ha tehát kombinatióba akarjuk venni a nemzetek ellátását, a mi a végcél, világos, hogy ezt csak akkor érjük el tökéletesen, ha figyelmünket kiterjesztjük valamennyi terményre.

Hogy e téren tovább mozoghassunk, meg kell állapítanunk, melyek a mezőgazdasági statistika által megszerzendő eredeti adatok.

Szem előtt tartva azon követeléseket, melyeket feljebb a mezőgazdasági statistika irányában felállítottak, hogy ugyanis »a termelés föltételeit és tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának

s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit» is általa akarjuk megtudni, az eredeti adatgyűjtésnek elég tág térre kell terjedni.

A termelés a la p föltétele maga a föld. A hol ez nincs meg, s nincs meg termelőképes vagy azzá tehető állapotban, ott mezőgazdaságról nem is lehet szó. A földön vagyis a mezőgazdasági területen kívül a többi mind csak többé-kevésbé hathatós tényező.

Íde sorolhatjuk a föld meredek vagy lejtős, vagy éppen vízszintes fekvését. Minél inkább közeledik ez utóbbi alakzathoz, annál előnyösebb éppen a földművelésre. Mint tényezők jönnek számba a vízrajzi viszonyok is. Ugyan ide számítható az éghajlat, még pedig nemcsak a hőmérséklet (hideg s meleg) hanem a nyirkosság és évi csapadék (eső, hó) mennyiségének tekintetében is. Minél kedvezőbbek e viszonyok egyenként és összehatásukban, annál hatalmasb tényezőkül tekintendők, annál inkább fokozzák a mezőgazdaság fejlődési képességét. Ez utóbbinak azonban, valamint a termelés fokozásának és folytonosságának főtéyzői mindenkor a munkaerő, még pedig szellemi s anyagi tekintetben egyaránt.

Szellemi munkaerőt csak az ember fejthetvén ki, e rovat alá kell soroznunk mindazt, mi az okszerű megmíveltetéssel áll kapcsolatban. Pusztán szellemi az a mennyiben a helyes vetésforgás alkalmazásában nyilvánul s a tudomány összes vívmányait alkalmazza a mezőgazdaságra. Karöltve az anyagi munkaerővel jelenkezik, ha az állatok alkalmazásának, a gépek használatának, a gazdasági eszközök működtetésének kellő aránya jön szóba.

Minél inkább megfelel a helyi viszonyoknak, a föld tulajdonságának a fogyasztási szükségletnek s a kereskedelem követeléseinek a gazdaság, minél összhangzóbban működik egyívé valamennyi tényező, annál fejlődőképesebb, annál biztosítottabb folytonosságú a mezőgazdasági ipar és gyarapodása. Mindezt megtudni s az állapot megítélésére az anyagot szolgáltatni a mezőgazdasági statistika dolga.

Miután minden egyes gazdaságnak leírását a statistika nem nyújthatja, nyújtania kell azon alapadatokat, melyeknek sommás összeállításából anyagot nyerünk az összes mezőgazdasági állapotok megítéléséhez.

E célra szükséges ismernünk :

- a) A mezőgazdasági terület nagyságát ;
- b) tagozását művelési ágak szerint ;
- c) a szántóföld vetési viszonyait ;
- d) a művelés módjait ;

- e) az alkalmazott emberi-, állati- és géperőt;
- f) a befektetett tőkéket;
- g) az emberek s állatok élelmezését;
- h) a szokásos vetésforgást;
- i) a termést minden részleteivel;
- k) a földbirtok jogviszonyait;
- l) a földbirtok tagozását;
- m) a föld javítására célzó intézkedéseket;
- n) a földművelő nép állapotát;
- o) a mezőgazdaságot előmozdító szellemi s erkölcsi eszközöket;
- p) a forgalmi viszonyokat.

Ha ezeken kívül még tekintettel vagyunk a mezei rendőrségre, a mezőgazdasági iparágakra és mellékkeresetekre s minderről megbízható adatoknak jutottunk birtokába, bizonyos, hogy jó mezőgazdasági statistikát alkothatunk,

De vajjon megszerezhető-e mindez adat?

Absolut lehetetlenség erre nézve nem létezik s tudományos műben mindez föl is dolgozható. De ne ámítsuk magunkat azzal, hogy mindezt közvetlen adatgyűjtés útján szerezhették be.

Ne is búsuljunk; más, haladottabb államok sem bírják mindezt hivatalos statistikájukban, de bírja ezt kisebb-nagyobb részletességgel bíró műben egynémely állam, s ha nálunk ma fogna hozzá valaki ily mű megírásához, kellő körültekintéssel aligha szenvedne hiányt az anyagban.

Itt azonban a mezőgazdasági statistika létrehozásához szükséges hivatalos anyagról s annak beszerzéséről van szó, s e szempontból csakugyan szűkebbre kell követeléseinket szorítanunk. Semmiféle adatgyűjtésnél, még kevésbé pedig a műveletlenebb földnépnél kopogtató gazdasági statistikánál nem szabad olyat kérdezni, mire a közvetlen választ meg nem kaphatjuk, s így a kérdések köre is megszűnik.

Tekintsük meg mindazonáltal, mit nyerhetünk s mivel bírnak, vagy mire törekedtek más államok.

A mezőgazdasági statistika alapja — mint mondám — a terület, mely a legtöbb civilizált országban ismeretes. Ugyancsak ismeretes, ezen belől, a művelési ágak szerinti tagozása, vagyis annak tudása: hány hold a szántóföld, rét, kert, szőlő, legelő, nádas, erdő s mennyi a műveletlen. Ez adatokat a kataster nyújtja s ha elavultak, jobbakat ismét csak a kataster revisiója szolgáltathat, mert megszer-

zésök sokkal nagyobb munkával és költséggel jár, semhogy az évenként volna eszközölhető.

A szántóföld vetési viszonyait évről évre kell begyűjteni épúgy mint a termés eredményét.

A művelés módjait, a szokásos vetésforgást az alkalmazott emberi és állati munkaerőt, valamint a gépeket elég hosszabb időközökben, például tíz-tíz évben egyszer kutatni s adataikat följegyezni.

A földbirtok jogviszonyait inkább történelmileg kell kutatni s megállapítván jelen helyzetöket — mely kevés kivétellel a teljes szabadság és jogegyenlőség — elég az abban időnkint netalán előforduló változásokat följegyezni.

Mind az említett utóvégre megszerezhető s noha becses anyagot nyújt már ez is, ha egy-egy országból, még becsesebbet, ha nemzetközileg van gyűjtve, még nem elegendő arra, hogy a fentjelzett követeléseknek, minden irányban eleget tegyen. De még e pontokon belül is van a részletek megszerzésében elég nehézség, melyek elosztatásával régebb időn foglalkoztak a nemzetközi kongressusok is, a melyekkel idevágó határozataik vizsgálataival különben is meg fogunk ismerkedni, sőt az ismertetésen túl e határozatok némi birálatába is bocsátkozhatunk.

Előbb azonban meg kell tekintenünk mi czélja, mi közvetlen haszna van a nemzetközi mezőgazdasági statistikának?

Közvetlen és világos haszna lesz a mezőgazdasági s főleg az aratási statistikának, ha először képes kimutatni: az egyes államok mily arányban hasznosítják területöket, mennyiben kiválóan gabona-termelők, állattenyésztők, vagy ugynevezett kereskedelmi növények művelői.

Fokozódni fog a használhatóság, ha az aratási statistika adatainak évenkénti közlése alkalmával egyúttal képesek leszünk kimutatni, mennyi fordítottatik az évi termésből vetőmagra, emberi és állati élelemre, vagy ipari czélokra, s mi marad fölöslegül, vagy mekkora hiány lesz behozatal által fedezendő.

Ez adatok megszerzése pedig korán sem kíván évenkénti terjedelmes adatgyűjtést. Egyszer megszerezve, bátran hagyhatnók időnkénti helyreigazításukat a tíz évenkénti — lehetőleg minden államban egyidőben — ezközlendő részletes fölvételekre. Ugyancsak 10 évenként fogván eszközöltetni, s valószínűleg hasonlóképp egy időben, a nép- és állatszámolások: a fogyasztási mennyiségek kiszámítására is a legjobb adatokkal rendelkezniük. Ellenőrizve pedig a szabad forga-

lomra maradt fölösleget a nemzetközi kereskedelem adatai által, meg tudnók itélni, még pedig államról-államra, mennyire helyesek a gyűjtött adatok, mi okvetlenül tökéletesbülésökre vezetne.

Pontosan gyűjtve és nemzetközi megállapodások szerint minél egyszerűbb alakban, de idejekorán közölve ez adatokat, megmérhetetlen becsü szolgálatot tenne a statistika a nemzetközi kereskedésnek, megbecsülhetetlen szolgálatot az élelmezendő osztályoknak.

Jelenleg a kereskedelem által mozgásba hozott és hozandó termények ismeretlen száma kockázottá teszi az üzletet, mely kockázatot a magas árakban majdnem kivétel nélkül a fogyasztók fizetnek meg. Idejekorán megismerve a rendelkezhető készletet országok szerint, a kereskedelmi konjunkturák megbízható alapot nyernének, melynek előnye a könnyebben kiegyenlíthető árak stabilitásánál fogva nagyrészt a fogyasztóknak, tehát a nagy többségnek esnek javára.

Az európai közlekedési hálózat fejlettségénél fogva a már is ritkának tekinthető éhség, a fölösleg és hiány könnyű kiegyenlíthetése mellett, épen a lehetetlenségek közé volna sorozható. Hasonló számvetést egyébiránt a nagy nemzetközi kereskedés most is tesz, csakhogy az alapnak hiányában többnyire nagyon is csalékony becslések, hozzávetések után. Hogy az első évi készlet e kombinációkban nagy zavart okozna, alig állítható, tény ellenben, hogy ép a kettős összevetés segélyével évről-évre volna jövőben a készlet is evidentiában tartható.

A legnagyobb nehézséget ezen kimutatásoknál az ember és állatok fogyasztásának megismerése okoz. Csakhogy ez sem leküzdhetetlen. Tudjuk ugyanis, hogy ily számításokat, buzára redukálva, egyes országokban már is eszközöltek, bár tagadhatlanul nagyon is hozzávetőleg. Azért van pedig ezen fölvétel az aratási statistikával összekötve, mert ez alkalommal száll le a becsületes gyűjtő a községen belől magához a föld művelőjéhez. Itt szerezheth tapasztalást az egyes vidékek szerint az illetők életmódjáról, az állatok takarmányozásáról. A község kis körén belől állapítván meg pedig ezt, alig fog tetemes vagy oly hibát elkövetni, mely a célba vett nagy számokra lényeges befolyással volna. Azontul meg nem is szükséges semmiféle reduktióhoz nyulnia, mert hiszen az egyes termények fogyasztását akarjuk megtudni, végtelenül érdekes adatokat nyervén ez uton a különböző országok, vidékek és néposztályok élelmezésére nézve.

Szintén nagyobb nehézséget okoz a városi lakosság élelmezésének megtudása, mely közvetlen fölvétel s beható tanulmányozás nélkül alig megállapítható. Csakhogy a fogyasztás itt viszont sokkal egyen-

letesebb, nem épen a tápanyagok mennyiségére, de minőségére nézve. A nagyobb városoknak főleg gyári népessége sokkal egyformább, mert behozott élelemmel tartja el magát, a gazdagabb fogyasztó finomabb étkezése pedig a kitűzött irányban alig esik latba.

A mezőgazdasági statistika szempontjának elég lesz téve, ha mindaz említett fölvételek pontosan eszközöltetnek. Ezekből ki fog természetesen tűnni a gabonatermelésnek a többi termelési ágakhoz való viszonya is.

Évek hosszú során át az aratási mennyiségnek netaláni apadásából a gabonát kivívó országoknál, a talaj elszegényedésére is lehet következtetni, s így az úgynevezett rablógazdaságról szóló, ismert Liebig-féle elméletre nézve is világosabban fogunk látni. Csakhogy ez adatoknál sokkal több mellékkörülmény, egyéb befolyás, égalji és időjárás viszonyok működnek közre az aratás mennyiségének meghatározására, sokkal nagyobb befolyása van a mezőgazdaság technikai tökéletesbülésének a termésre is, semhogy a pusztán mennyiségi adatokból valami megbízható következtetéshez lehetne jutni.

Az évenkénti aratási kimutatások igenis becses anyaggal fognak járulni ez irányban is mezőgazdasági viszonyaink megismertetéséhez; de tudományos tanulmányozásuk leginkább csakis az ismételtlen pártolt 10 évi enquêtéknek lesz feladata. De még az évi adatoknak is folytonos birtokában épen megbecsülhetetlen eredményekhez juthatunk, itt levén mód és alkalom nyujtva, hogy a részletes kérdések a meteorológiai s klimatológiai jegyzetekkel együtt kimerítő, teljes képpé domborodjanak.

A talaj kimerültségét vagy kimerülését csak egyes beható kutatásokból fog lehetni konstatálni. Liebig elmélete különben, bármily becses figyelemzeterő és utbaigazító a gazdasági vegyészetre nézve, túlhajtásai által sokat vesztett, legalább nemzetgazdaságilag, tekintélyéből. Valameddig parlagon hever a föld kerektségén még annyi szűz talaj és valameddig a tudományilag fejlesztett gazdálkodás elannyira képes fokozni a földmívelő terméseit: mindaddig ép oly kevéssé kell tartanunk attól, hogy az emberiség éhen vész Liebig elmélete alapján, mint nem vesztett el az annak idejében oly sok vitát okozott Malthus-féle theoria értelmében.

A működő statistikus folyvást két irányban köteles haladni. Fejlesztenie kell tudományát az által, hogy a legkisebb részlet se kerülje ki figyelmét, melyre kutatásait irányozván, valamely új vonatkozást, természeti törvényt vagy társadalmi viszonyt remél kiderít-

hetni. Azontúl kötelessége szem előtt tartani a gyakorlati hasznot, melyet az államnak és társadalomnak nyújtani tartozik már azért is, hogy szolgálja meg ama nagy gépezet költségeit és fáradságát, melyet munkálkodásai közepett működtetni kénytelen.

Nevezetesen a hivatalos statisztikus előtt ez utóbbi nézetnek kell legelső sorban irányadónak lenni s mint ilyennek törekednie kell arra, miként volnának az általa szükségesnek tartott adatok az adatszolgáltatók lehető legesekélyebb terheltetésével, legpontosabban és czélszerűebben egyuttal olykép gyűjthetők, hogy a nemzetgazdaság és közigazgatás igényeinek is megfeleljenek?

A nemzetgazdaság és közigazgatás igényeinek épen általt felelünk meg leginkább, ha az összes mezőgazdasági terményekre terjesztvén ki az adatgyűjtést, mind a vetőmagbeli, mind az emberi és állati fogyasztás, mind az ipari czélokra való elhasználás mennyiségére vagyunk tekintettel s így mind a közigazgatási férfinak állama élelmezése iránt, mind a közgazdának a kereskedelmi conjuncturákra nézve lényegileg megkönnyítjük itéletét s netaláni intézkedéseit.

Az adatszolgáltatók lehető legesekélyebb terheltetése azzal lesz elérhető, hogy más uton megszerezhető vagy ismert adatokat nem gyűjtetünk általuk. Leginkább lesz azontúl a terheltetés minimuma elérhető, ha minél több munkást működtetünk s minél kisebbre szoritjuk az egyes ügynök adatgyűjtési körét. Lehatván a községig s azon belül az egyes termelőt inkább csak felvilágosító, ellenőrző biztosítékot nyújtó közegül tüntetvén fel, nemcsak az állam szervezési alapjáig nyultunk le; hanem a kis gyűjtőkörök kijelölése által az adatok pontosságát is telhetőleg biztosítottuk.

Az államok statistikai hivatalainak vagy hasonló közigazgatási közegeinek lesz azután feladatuk összesíteni a részletadatokat s megtoldani azokat a szükséges kombinációkkal. De ez összevetésekhez is bátran használhatók — új felvételek helyett — az utolsó nép- és állatszámolás alkalmával kitüntetett vagy, a hol történni szokott, a népmozgalmi adatokkal megtöltött népszám.

Előadván részletesen a mezőgazdasági statistika kellekeit, szükséges még szemle alá venni a kongressusoknak e tárgyban hozott eddigi határozatait.

Itt mindenekelőtt konstatálni kell, hogy az eddigi kongressusok nemcsak behatóan és ismételve foglalkoztak a tárggyal, hanem számos oly üdvös határozatot is mondtak ki, melyre nézve csak azt kell sajnálnunk, hogy legnagyobb részük még nem foganatosít-

tatott. Nem lehet azonban elhallgatni azon, önként fölmerülő észrevételt sem, hogy a határvonalat a nemzetközi és országos statistika között a kongressusok nem tartották mindig egyaránt szem előtt.

Már a legelső kongressus is, t. i. a brüsseli 1853-ban elismerte, hogy a mezőgazdasági statistika nehéz és komplikált művelet, mely csak úgy sikerülhet, ha a kik reá vállalkoznak, kiváló figyelemmel vannak a szabályokra, melyeket a gyakorlatban követniök kell.

Helyesen indult meg e gyülekezet a teendők kiszabásában is és ugyancsak nemzetközi alapon áll, midőn a mezőgazdasági fölvételek időpontját fejtegetvén, szükségesnek látja, hogy a mezőgazdasági statistika valamennyi országban oly módon készüljön, hogy összehasonlítható eredményeket konstatáljon. Érthetetlennek kell azonban tartanunk, hogy ugyan e fölvételeket egy és ugyanazon évre akarja visszavezetni — a mi magában véve helyes volna — de ezt nem feltétlenül kívánja, fenhagyván a másik lehetőséget, hogy ugyanis oly közepes évre is vonatkoztathassanak, mely rendes állapotot fejez ki.

Nemcsak a nemzetközi, hanem általában a statistika mai álláspontján aligha fogadhatnók el a priori az ily gondolomra kiszemelt közepes évet (année moyenne), melyet épen csak számos és ismételt fölvételekből lehet idővel, hogy úgy mondjam, konstruálni.

Helyes eszmének kell azonban tartanunk, hogy ugyanezen kongressus az adatgyűjtések időszakonkénti ismétlését mondja ki. És valamint természetesnek kell találnunk, hogy a kongressus ez időszakokat maga nem akarja megszabni, azon nézetével ismét nem érthetünk egyet, hogy az ismétlést akként ajánlja eszközöltetni az egyes országokban, a mint a gazdasági haladás gyors és változó, vagy inkább stationär.

Vajjon ki fogja ezt — ismét a priori — meghatározni, s ha igazán eredményeket várunk a mezőgazdasági statistikától, nem-e épen ennek lesz egyik legfőbb feladata, egyik leglényegesebb célja e haladások minőségét, gyors vagy lassu menetét a posteriori konstatálni?

Helyesnek kell végül azt tekintenünk, hogy a brüsseli kongressus az eljárás módozatát teljesen az illető országok elhatározására hagyta. De a feladatok utolsó pontját sokkal jobban formulázta, semhogy abból ne épen a nemzetközi végrehajtás lehetetlenségét kelljen levonnunk. A fölvételek keretéről szólván ugyanis, ekkép nyilatkozik: » . . . a mezőgazdasági felvételek arra szánvák, hogy valamely ország mezőgazdaságának föltételeiről, menetéről és eredményeiről valamely meghatározott időben teljes ismeretet nyujtsanak.« Igenis

ez feladata a mezőgazdasági statistikának. De hogy ily teljes ismerethez jussunk, sokkal behatóbb, részletesebb s az illető ország természetes viszonyainál fogva, sokkal különbözőbb kutatások, felvételek és tanulmányozások szükségesek, semhogy eredményök nemzetközileg összehasonlítható, de még csak fel is dolgozható lenne.

Még behatóbban, még részletesebben, mint a brüsseli kongressusnál tapasztaltuk, foglalkozott e kérdéssel a párisi 1855-ben. Csakhogy a mit a brüsseli okszerű önmegtadadással az egyes országok belátására bízott, a párisi ezt is nemzetközi határozatnak tette tárgyává. Így az eljárási módozatra nézve határozottan a »bizottsággá alakult magánzókat« nevezí ki adatgyűjtőknek, vagy a hol ez nem volna eszközölhető, megengedi helyettesítésöket külön fizetett ügynök által. Fősulyt azontul a katasterre fektet, az állatszámilálást igen helyesen egy és ugyanazon időben akarja végrehajtatni valamennyi országban, s a fölvételeket természetök szerint két részre osztván, egynémelyeket évenként, másokat tíz-tíz évenként kívánja eszközölni.

Az évi felvételek legnagyobb részét el kell fogadnunk helyeskül. A kongressus maga is minimumnak mondja. De ha el is fogadjuk, még a fának kora s holdankinti (hectare) köb tartalma szerinti adás-vevésének, a méhészet terményeinek s a termelt selyemgubó számának kutatását, okvetlenül túl ment a kongressus, — nézetem szerint — határain, midőn a nemzetközi agrar-statistika évenként gyűjtendő adatai közé fölvesz az öntözésre, lecsapolásokra, a drainage haladására, a gépek alkalmazására s hasonló mezőgazdasági tényekre vonatkozó kérdéseket.

Vajjon hová jutnánk a kongressus azon kívánalmával, hogy készítették a sem hajózható sem tutajozható folyóvizek statistikája az öntözés szempontjából, a vizek gazdasági használatának pontos kimutatásával; s hogy hasontermészetű statistika készüljön az alag-esővezés érdekeben.

De ha azt mondtam, a kongressus ezzel tulesap határain, komolyan óhajtom, hogy megértessem. Nem kutatásai határain csap túl a kongressus, hanem az országok által a nemzetközi statistika érdekeben szolgáltatandó adatok keretén.

Hiszen a kongressusok egyik legfőbb, bár nyíltan soha nem hirdetett fő előnyét épen abban kell találnunk, hogy az államok közmívelődési és közgazdasági leglényegesebb kérdéseivel szakemberek behatóan foglalkozván, ráirányozzák a kormányok s a közönség figyelmét arra, miként volnának e kérdések tanulmányozandók, mily

vitalis érdekek függenek e kérdések megoldásától, mely szempontok jönnek itt tekintetbe stb. Országos szempontból a legnagyobb hálaival kell tartoznunk a kérdőpontok ily részletes kitűzéseért, mely alapon az egyes országok statisztikai műveletei a leghelyesebb irányt nyerik. Nevezetesen hazai szempontból mely hálaadatos munka lenne s mennyi hasznát venné mezőgazdaságunk és iparunk, ha az apróbb vizek ily statisztikáját bírnók. Birálatom a kongressusok irányában csak is arra terjed, hogy mindezt s még többet — mert hiszen a párisi megállapodásoknak a tíz évi fölvételekre vonatkozó részéről még említést se tevék, — hogy mindezt, a n e m z e t k ö z i statisztika számára óhajtják, mi a valóban összehasonlítható nemzetközi statisztikának létrejöttét majdnem a lehetetlenségig elodázza.

A londoni kongressus 1860-ban némileg jobb utra tért, a párisival ellenkezőleg azt határozván, hogy az enquête eljárásai módoszatai az egyes országok szerint változhatnak. A főbb termények kimutatását ezen kongressus is évről-évre óhajtja; de ismét lehetetlenséget kíván — nemzetközi szempontból — midőn a háziállatok megszámláltatását szintén évenként akarja eszközöltetni vagy legfeljebb öt évenként ismételtetni.

Ennél többet egyébiránt a londoni kongressus e kérdésre vonatkozólag nem is határoz, csak annyit vetvén még, nagy helyesen megállapodásai végéhez, hogy a termelők gyanakodását és zokonevéését föl ne költjük haszontalan kérdések által.

A florenczi kongressusnak 1867-dik évben hozott határozatai két irányt követnek. Az egyik az állatszámolás részleteit határozza meg szabatosabban, ezzel itt nem kell foglalkoznunk. A másik a terület tiszta jövedelmének megállapítását kívánja szabályozni. Itt némileg kitér a katasterre is, s egyik külön sectiojában e kérdést alaposan tárgyalja s kitűnő javaslatot készít. Egyáltalában számos kiválóan fontos közigazgatási, nemzetgazdasági és társadalmi politikájú kérdésekkel foglalkoztak a kongressusok több ízben, melyekről sajnos, hogy tágabb körben, nevezetesen a törvényhozás és törvényelőkészítés köreiben nem is ismerik. Így például nálunk épen a kataster igazítása és földadó kérdése levén napirenden, erre nézve megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat a florenczi kongressus. Szerintem pedig semmi sem tájékoztat valamely törvényhozási kérdésben inkább, mint az illető tárgynak vagy létező statisztikája, vagy a kiválóbb férfiak körében folyt vita statisztikájának miként készítéséről. Itt nem maradhat semmi fontosabb szempont tekinteten kívül és a

statistikai kongresszusoknak gyakorlati haszna, tárgyalásaik tanulmányozásakor fényes elismerést nyerne.

Bennünket jelenleg csak a tiszta föld jövedelem megbeszélése iránti határozatok érdekelnek. Ki kell azonban kerekén mondanom, hogy ezt se tartom a nemzetközi statistika tárgyának, mert a föld-jövedelem mekkorasága s ennek mikénti kitüntetése stb. merőben belső házi dolga az illető országnak, nem mint a nyers termény, mely a nemzetek élelmezésében játszik fontos szerepet. Mindenekelőtt a föld nyers terményeit kutatni a flórenczi kongresszus is első feladatnak állítja oda, de a további kérdések formulázásánál oly fontos szempontokat állít fel s oly becses részletekre irányozza a figyelmet, hogy országos mezőgazdasági statistikák létesítésénél okvetlenül tekintetbe veendők.

Egy pontot azontul nem szabad többé figyelmen kívül hagyni mely egyuttal hazánkra nézve is főfontosságú. Ez az, hogy ezentul számba vétessenek a veszteségek, melyeket bizonyos okok befolyása gyakorol. Ilyenek például: a szárazság, a túl sok eső, a jégverés, a fagy, az áradások és hasonló események. Ez ugynevezett elemi csapások valamint a járványok okozta munkavesztés stb., hol — mint nálunk is — egész országrészeket sújtanak, nemcsak befolyással vannak a termésre, hanem egészen is tönkre tehetik s a termés holdankénti kimutatásában az illető mérő- vagy mázsaszámban nem nyerneek kellő, legalább nem önként érthető kifejezést.

Szt-Pétervárott e kérdés 1872-ben meg sem pendítettett és csak a Bécsben 1873. nyarán ülésezett állandó bizottság karolta föl ezt újra, az előbbi kongresszusoktól átörökölt kérdések egyikéül, mely alapon azután Magyarország képviselője részéről készült egy emlékirat.

Bármennyit foglalkozott légyen egyébiránt a kongresszus a mezőgazdasági statistika kérdésével, végleg az megoldva ma sincs. Egnémely országnak van ugyan kisebb-nagyobb tőkélyü ily statistikája, de összehasonlító nemzetközi agrarstatistika még nem létezik.

Ennek elkészítésével a hágai kongresszuson történt munkafelozslás alkalmából Franciaország bizatott meg s ez — többféle politikai változások folytán — csak 1873-ban jutott hozzá, hogy programját megállapítsa s a kérdőívet (questionnaire) e célból elkészítse.

Ez kepezven a nemzetközi mezőgazdasági statistikának ez idő szerint alapját, méltó, hogy a munkálattal közelebbről megismerkedjünk.

Első pillanatra látszik, hogy a szakba vágó kongressusi határozatokat nemcsak tanulmányozták a francia statisztikai hivatalban, de kritikai méltatással iparkodtak azokat kellő mértékökre is redukálni. Az élelmezés kérdése, a mezőgazdaságnak magának is, (nemzetközi szempontból s nem az egyes termelőiből tekintve) főcélja, úgy látszik a questionnaire szerkesztője előtt is lebegett. Legalább erre mutat nemcsak a gazdasági munkásállatoknak, hanem a termelt húsnak, nemcsak a gabonaneműeknek, de a zöldségnek, gyümölcsnek stb. is számbavétele.

A kérdőív négy részből áll. Az első a mivelten és miveletlen területet kérdi; a második a különféle mivelési ágak terményeit kutatja viszonyítva a területhez; a harmadik az állatokat veszi számba, melyek egyszerre termékei is, eszközei is a munkának; a negyedik végül a mivelés módjait, a gazdálkodás rendszereit és a mezőgazdasági felszerelést kutatja.

Az első két pont teljesen összevág azon követelésekkel, melyeket magunk is a mezőgazdasági statistika irányában emeltünk, ehhez alig fér megjegyzés. S ha mindamellett kissé tágnak tartom keretöket, az csak azért van, mert mezőgazdasági termények közé a kerti terményeket is keveri s egyaránt tudakolja a zöldség, főzelékek, diunye, spárga, articsóka, saláta stb. termesztését, mire Francia-, Német- meg Olaszország egy részéből talán meg lesznek szereshetők az adatok, de nemzetközileg alig. Ámde kutassuk. Az elv ellen már azért sem lehet kifogásunk, mert helylyel-közzel fontos szerepet játszanak bizonyos osztályok élelmezésében.

Az állatok számbavételére vonatkozó harmadik pontot még a gazdasági állatoknál is kissé túlrészletesnek kell tekintenem, miután a lovaknál, például, a tenyészmén és más ménlovak között is kíván különbséget tétetni, mi vidéken aligha lesz kivihető. Ugyancsak soknak tartjuk, hogy a nem kimutatása a juhokon kívül még a sertéseknél, sőt kecskéknél is kívántatik. De semmikép se tartjuk a szigoruan vett mezőgazdasági statistikába valónak, bár élelmezési fontosságát igenis elismerjük, hogy a questionnaire a vágómarha közepes hússzolgáltatását is követeli s a mészárszékbe évenként került állatoknak nemcsak számát keresi bika és ökör, tehén, borju, ürü és birka, bárány, disznó, kecske és gida szerinti alosztályozással, hanem ugyanez állatok élő súlyát (poids brut) és holt súlyát (poids net) is fel akarja jegyeztetni.

Itt világos, hogy tisztán új felvétel eszközléséről van szó, melytől

el sem marad a magyarázat, jegyzetben említettén, hogy ez adatokat a népességi centrumokban a vágóhidak igazgatóságaitól, mindenütt másutt maguktól a mézárásoktól kell beszerezni. Ama könnyítés, hogy voltaképen csak a hizlalt állatokról van szó, alig enyhít sokat, mert tartok tőle, ez adatok a vágóhidakéin kívül semmikép se lesznek teljesen beszerezhetőek.

Ugyan ez állítást kell kockáztatnom azon kérdésekre nézve, melyek az állati termelvények, habár csak megközelítő évi mennyiségét kívánják konstatálni. Nem tagadható ugyan, hogy igen érdekes volna tudni, mennyi valamely ország s így egész Európa évi termelése fagygyuban, viaszban, mézben, gyapjában, tejben, tojásban; de hogy e megközelítő becslést — számlálásról itt természetesen szó sem lehetvén — mi alapon eszközöljük, erre részve a questionnaire sem szolgál felvilágosítással.

A negyedik részt, ha az általam felállított elvhez akarok ragaszkodni, okvetlenül az országos statisztikák ressortejába kellene utalnom; noha tagadhatatlan hogy számos érdekes kérdést foglal magában, melyre hű választ nyerni nemzetközileg is érdekes volna. Ilyen a mivelést illető megkülönböztetés, vajjon a tulajdonos maga mivel-e földjét, avagy hasznobérbe vagy épen felibe van-e az adva. Csakhogy mindezen megkülönböztetést, az egyes gazdaságok száma és hectareokban kifejezett területe szerint, vajjon meg bírjuk-e kapni europa-szerte, az még nagy kérdés.

A birtokok nagyság szerinti különbözősége 7 fokban egy hectare-on alutól 100 hectare-on felülig, ép oly érdekes összehasonlításokra fogna vezetni az egyes országok között, mint a gazdasági felszerelés, de mindenesetre nagyon korlátolt osztályozás, tekintve, hogy nálunk, például, a 100 hectare-on felüli birtok az összes birtoknak több mint egy harmadát képezi. Meg fog lehetni azontul mondani, mely vetésforgás van valamely országban leginkább elterjedve. Ez egyébként még nem biztosít az iránt, hogy az illető ország gazdálkodásának hű képét is nyerjük. Határozottan kell azonban a trágya alkalmazására vonatkozó részletes kérdések mellőzését javasolnom, mert azt még Francziországban is alig fogja a kisebb gazdák csak kis része is mázsákban évről évre bemondatni.

Ha a korábban fejtegetett, a kongressusokon is elfogadott elvet helyeseljük, hogy a mezőgazdasági statistika csak azt kérdezze, a mire biztos választ kaphat, úgy e különben nagybecsű francia munkálattól is ki kell maradni még néhány részletnek.

De a mezőgazdasági statistika nemzetközi ügye ezzel sincs befejezve. Nem tudni hány és melyik országból kapták meg a francziák kérdéseikre a választ; tény, hogy Magyarország a kérdések legnagyobb részére meg tudott felelni s ez érdekes fokmérő arra nézve, mennyire haladt e téren saját statistikánk is.

Tény azontúl, hogy más államok, nevezetesen Austria nem kíván még a válasz megadásába bocsátkozni, hanem új tanácskozásokat lát egyelőre még szükségesnek.

E tanácskozások pedig meg is fognak indulni a kongressuson Budapesten, melyre nézve hazánk képviselője van megbízva jelentés (rapport) készítésével, mihez T i s s e r a n d, Franciaország képviselője fog emlékiratot szolgáltatni.

Hogy a Budapesten-hozandó határozatok, Magyarország részéről legalább, fogantatosíttatni fognak, az kérdést sem szenvedhet, sőt valószínű, hogy a többi európai országok nagy része is a hozandó határozatok végrehajtásához fog járulni s így alapos reményünk lehet, hogy egy-két év múlva birni fogjuk Europa összehasonlítható mezőgazdasági statistikáját.

III.

A szőlőszeti statistika.

Ha vannak is magánmunkálatok, melyek egyik-másik ország szőlőszetének és borászatának állapotáról felvilágosítást adni képesek, a szó szoros értelmében vett statistika e téren eddigelé még nem létezett.

Franciaországban, például, évenkiint jelen meg kimutatás, mely a szőlők területét, hectareonkinti termésüket s a kiszámított átlagtermést feltünteti, de több adat nem áll rendelkezésre; Magyarországról is léteznek magánmunkák, melyek az ország szőlőszetének meglehetősen kimerítő leírását magukban foglalják, nevezetesen S c h a m s é ezen század második évtizedéből; sőt félhivatalos munkák is jelentek meg, melyek a francziához hasonló kimutatásokat tartalmaznak; de minden irányban kimerítő szőlőszeti statistika csak az imént készült.

A nemzetközi statistikai kongressusok sem foglalkoztak eddigelé

ez ügygyel s az csak H á g á b a n merült fel legelőször, a nemzetközi statistikának a munkafelosztás elvén alapuló tervezésekor.

A nemzetközi szőlőszeti statistika elkészítése Magyarországnak jutván ekkor feladatául, természetes, hogy itt foglalkoztunk ezzel legkimerítőbben. Miként kell eljárni valamely külön termelési ág statistikájának elkészítésekor, az kiviláglik az im kivonatilag közlött programmból, mely e czélből szerkesztetvén, a szt.-pétervári kongresszuson egyhangulag elfogadtatott s a nemzetközi munkálat alapjául szolgál.

Mindenek előtt tisztába kellett jönni a szőlők vidékek szerinti fekvése, magassága, talaja s a vidék éghajlata iránt. Miután pedig a szakirodalom ezen kérdésekre majdnem kivétel nélkül felvilágosítást nyújt, legelőbb ez volt behatólag tanulmányozandó azok által, kik az összes adatok összeállításával és a kiadandó mű szerkesztésével lőnek bizva.

A szőlővidék fekvésének leírásánál a geographiai viszonyokon kívül különösen azon viszonyok veendőek tekintetbe, melyek a szőlőszetre kiváló befolyást gyakorolnak, így például : vajjon fekvésénél fogva az éjszaki hideg szelektől ment-e? közelfekvő hegyláncolat által védve van-e? stb. A szőlővidék tengerszine feletti fekvésének magassága, a hegyes szőlővidékeknél ki volt puhatolható, de a lapályban fekvő szőlővidékeknél az irodalom erre nem nyújthatott választ; itt tehát az adatok külön gyűjtése volt elrendelendő. A magasság alatt pedig nem a hegység csúcsainak magassága volt értendő, hanem azon magassági pont, melyen a szőlők kezdődnek, s azon legmagasabb pontok, melyeken túl szőlő nem található. Az emelkedés foka szintén meg volt határozandó, szóval minden esetre ki volt teendő, vajjon a vidék jellege hegyes, lapályos, meredek, hullámos, dombos-e, s így tovább.

A talaj meghatározása felette nagy fotossággal bir, miután tudjuk, az éghajlati befolyáson kívül kiválólag a talaj minőségétől függ a boré is, mely rajta terem. Földtani intézetünk s a bécsi hasonló intézet kiadványaiban sok becses idevágó anyag volt található, a mutatkozott hézagok azonban ugy mint a fentebbiek pótlandók valának.

A vidék éghajlata itt épúgy, mint a mezőgazdasági statistikában általán a legfontosabb tényezők egyike. Franciaország egyes híres szőlő- és bortermelő vidékei nagyszerű felvirágzásukat majdnem kizárólag a tenger kigőzölgése által mérsékelt éghajlatnak köszönhetik.

Minden egyes bortermelő vidék éghajlatára vonatkozó adatok a mennyire lehetett gyűjtettek, s a rendszeresen gyűjtött légtüneti észleletek megszerestettek és felhasználtattak. A vidéken átvonuló folyamok, tavak, heglánczok, erdőségek, melyek mind megannyi az éghajlatra befolyást gyakorló tényezők, pontosan és részletesen voltak leirandók.

A szőlők területének kipuhatólására, a kataster óta történt változások felismerése végett, csak egy mód kínálkozott, tudniillik a szőlő-birtokosnál eszközöndő közvetlen felvétel, egy e célra szerkesztett mintával, mely a törvényhatóságok útján küldetett meg az illető községeknak.

A mívelés módjai nagy befolyást gyakorolnak mind a szőlő, mind a bor minősége- és mennyiségére; habár minden egyes szőlő- és bortermelő vidéken a mívelés módjai egyformák szoktak lenni, olyanok kivételével, melyek valamely más ország határát érintvén, az ott divó mívelési módot és a hazait is magukban foglalják. Így minden vidék mívelési módjai nagyobb vonásokkal voltak esetelendők, rovatok nyittatván a felvételi táblázatokban, hogy a begyűlő adatok alapján tökéletesen tájékozhatassuk magunkat.

A mívelés módjainak és költségeinek leírására a legkitünőbb szakemberek és szőlőbirtokosok voltak közreműködésre fölkérve, hogy írják le az illető borvidéken divó mívelés módjait és ezeknek költségeit egy katastralis holdra viszonyítva. A mívelés módjainál meg volt említendő, vajjon a trágyázás általában el van-e terjedve? mily eredménnyel? avagy szükségfelettinek tartatik-e, végre pedig vajjon nem előitéletből nem alkalmaztatik-e?

A szüret idejének és költségeinek kimutatására a felvételi táblázatban rovatok nyittattak, s a begyűlő adatok alapján lett kiszámítva, hogy holdanként meg akónként a szüret költségei mennyire emelkednek.

Azon kérdésre, vajjon hány akó termett bizonyos évben, minden szőlőgazda képes válaszolni; ezen kérdőpont tehát a felvételi táblázatba soroztatott; a 10—20 évi termés mennyiségének (szőlőben és borban) és értékének kimutatására pedig egy külön minta szerkesztetett — abban 1860-tól fogva 1872-ig bezárólag minden évnek rovatok nyittattak, ezen minták teljes betöltése után lehetővén csak 12 évi termés eredményeit kimutatni s végre megközelítő átlagot kiszámítani.

A mennyiben a nyers szőlő kivitele külföldre újabban lendületet nyert, meg nagy mérveket öltött; ezen okok és körülmények (mint p. o. egy vasutvonal megnyitása által való könnyebbitett közlekedés stb.) tüzetesen le voltak irandók.

A szőlő-sajtolás (másolás) módja, csak úgy volt értelmezhető, hogy mily rendszerű prések használtaknak, mi ismét annyiban bír érdekekkel, a mennyiben egyik vagy másik rendszerű prés jobb, czélszerűbb, olcsóbb stb. mint a másik. Ezen kérdés tehát oly módon volt megfejtendő, hogy a minden szőlő-vidéken használatban levő borsajtó-rendszerek le voltak irandók; valamint azon fontos körülmény is meg volt említendő, hogy szőlőprések nem alkalmaztatnak, hanem a szőlő csak lábbal tapostatik.

A szőlőpréssel közvetlen és szoros összefüggésben állván a must kezelése, melynek helyességétől függ a leendő bor jósága, tartóssága és bece; ezen körülményt tehát figyelmen kívül hagyni nem lehetett. A mustkezelés borvidékek szerint tüzetesen volt leirandó — figyelembe vétetvén, hogy vannak-e czélszerű épületek és elegendő számú edények.

A pinczekezelés (a pinczék építési alakja, átlagos mélysége, hőmérséke) és költségei ezimű kérdőpontban két különböző dolog foglaltatik, úgy mint a pinczekezelés és a pinczék; ez utóbbiak nagyságának kipuhatólására a felvételi táblázatban rovatok nyitattak. Nagy fontosság lón tulajdonítva azon körülménynek is, vajjon a pincze távol avagy közel van-e a szőlőtulajdonos lakásához? Meg lehetünk ugyanis győződve, hogy ezen körülménytől függ, vajjon a termelő a pinczekezelésre több vagy kevesebb gondot fordít-e. Tudjuk, hogy jelenleg — néhány borkereskedő kivételével — az ész- és czélszerű pinczekezelés nálunk nem igen divik, mivel pinczéink künm a szőlő-kertben oly távolságra vannak, hogy rendesen szekéren kell oda utazni. A felvételi mintába tehát ezen kérdőpont: mily távolságra van a pincze a helységtől (lakástól) hasonlóképen felvétellett.

Nem feleslegesnek, hanem lehetetlennek látszott azonban a pinczekezelés költségeit is külön felvételni, mert alig volt hihető, hogy a borkereskedőkön kívül sok bortermelő képes legyen a pinczekezelés költségeit külön kimutatni; elég volt tehát, hogy a szőlő-kertre tett összes költségeket a szüretig, a szüret költségeit s végre a szőlőgazdaságra tett összes évi kiadások kimutatására rovatok nyitattak.

A pinczék hőmérsékének ismerete csak a borkereskedők s intelligensebb bortermelőktől levén várható, ennél fogva

ezen, valamint a pinczekezelésre vonatkozó kérdések ezekhez intézettek.

Semmi sem változik aanyira, mint az évről-évre termelt a s s z ú b o r mennyisége — miután az ősz kedvező voltától és a termelő kénye-kedvétől függ, s elvégre is csak oly borvidéken állíthatatik elő, mely nehéz, czukros, erős borokat terem. Az asszúbor, az évben termelt bormennyiségnek igen csekély részét képezi. Ennek kipubátolására legzélszerűbbnek látszott a kérdést egyenesen a termelőkhöz intézni. Felette érdekes lett volna még megtudni, hogy mennyi asszúbor fogyasztatik el helyben, s mennyi vitetik külföldre, az utóbbi kérdésre azonban csak kerülő úton lehetne honi borkereskedőinktől talán választ nyerni.

Mesterséges bor alatt hazánkban a pezsgőt és azon surrogatumokat lehet érteni, melyek borok gyanánt jönnek forgalomba; tudjuk, hogy mindkettő létezik. Pezsgőnk ugyan legtöbbszörre idegen vignette — etiquette — alatt adatik el, de ezen körülmény minőségén semmit sem változtat. Szükséges lett volna tehát, mind a pezsgőborgyarak, mind pedig a mesterséges borgyarak számát, székhelyét megtudni, hogy a gyártott borok név, minőség, mennyiség szerint, valamint az eladási irányok kimutatása, tőlük megszerezhető legyen. A válasz ezen kérdőpontokra azonban nem volt kielégítő.

Boraink név és színnek szerinti osztályozása nehézségekre nem igen akadt, alkatrészeik azonban vegytanilag nem igen elemeztettek, s ha igen, csak egyes borfajoknál, ha tehát teljes adatok birtokába kívántunk jutni, mindennek előtt az illető borfajok vegyszeti adatai voltak megszerzendők.

A bor értéke, illetőleg eladási árát illető pontra magának a termelőnek kellett válaszolni. Ezen kívül borvidék szerint minden egyes bornemnek megnevezésével azok értékéről kimerítő jelentés volt készítendő.

Nyomoztattak továbbá az eladási viszonyok, (ország, vidék,) valamint a szállítási költség (mérőföld s adóként) vizen, szárazon, mire nézve a szállítási vállalatok (vasutak, gőzhajózási társulatok) árszabályai kellő felvilágosítást nyújtottak. A szekéren való szállítás mérföldenként való költségei minden termelő előtt ismeretesek lévén, ezen kérdés a felvételi mintába foglaltatott.

Egyik legérdekesebb tárgy lett volna a szőlőműveléssel foglalkozó néposztályok viszonyai.

A szőlőműveléssel foglalkozó néposztályok két főcsoportra oszt-

hatók, u. m. : olyanokra, kik kizárólag a szőlőművelésből élnek, olyanokra, kik a szőlőszetet és borászatot mellesleg üzik. Az első csoportba tartozók viszonyai beható tanulmányozást érdemelnek; a második csoportnál oly sok mellékes körülményt kellett volna tekintetbe venni, mely bennünket a kitézött céltól inkább elvonna, semhogy közelebb hozna. Mind az 1-ső, mind pedig a 2-dik csoporthoz tartozó egyének számszerinti kimutatására a felvételi mintában rovatok nyitattak. A kizárólag szőlőműveléssel foglalkozó néposztály egyéb viszonyainak, mint értelmiségi fok, vagyoni állapot, szorgalom stb. iránt az illető szőlővidéken jártas egyének nyújthattak volna talán felvilágosítást, de ez irányban kevés adatot nyertünk.

A felvételi minta oly módon szerkesztetett, hogy habár a felvétel községenként történik, a csoportosítás, végösszeállítás akár szőlővidékenként akár megyénként legyen eszközölhető. Igyekezünk mindazon kérdőpontokat ezen mintába felvenni, melyek kimerítő szőlőszeti és borászati stat. adatok birtokába juttatták az országot. Tapasztalásból tudván, hogy az »Utasítás«-t, mely ilyen táblázatokon szokott lenni, az illetők nem igen szeretik elolvasni, törekedni kellett a kérdéseket lehető legvilágosabban feltenni, s az »Utasítás«-t egyszerűsíteni.

Nem állíthatni ugyan, hogy az említett kérdések valamennyiére egyformán kielégítő válasz érkezett volna; mégis tagadhatatlan, hogy annyi sok és becses anyag gyűlt, hogy ha a magyar statisztikai hivatal Európa többi államai részéről is hasonló anyagnak jut vala birtokába: a nemzetközi szőlőszeti statistika épügy elkészül, mint elkészült más van nyomtatás alatt Magyarország kimerítő, részletes s gazdag szőlőszeti statistikája.

IV.

Az erdőszeti statistika.

Legtágabb értelemben a mezőgazdasághoz vagy földműveléshez lehetne ugyan számítani, a mennyiben a föld őseréjének terményeit szolgáltatja, az erdőszetet is, mégis elannyira eltérő természetű ez, hogy a statistikában okvetlenül külön szakaszban tárgyalandó.

Ha egyebet sem tekintünk, mint azon különbséget, mely a mezőgazdaságban általában s az erdőüzletben növelt plánták érési és hasznosíthatási ideje közt létezik, elég ez egy is, hogy a két gazdasági ágának merőben eltérő szempontokból való megítélését igazolja.

Mégis az erdőszeti statistika eleddig vajmi csekély művelésben részesült általában, holott viszont az államok kezén levő nagy erdőkomplexusok, már csak az üzlet helyes ellenőrzése végett, a lehető leg-tökéletesebb statistikai anyagot szolgáltatták nagy tömegben az erdő viszonyainak megítéléséhez, felismeréséhez.

Mindekkoráig az erdőszeti statistika többnyire a mezőgazdasággal együtt tárgyaltatott, alig mutattatván ki több, mint a terület, legfeljebb a birtokosok szerinti különbség vétetvén még számba.

Pedig csak a legegyszerűbb erdőszeti statistikához is szükséges volna a területen kívül ismerni azt is : szállas erdő-e s ez megint miként oszlik meg lomb- és tüleves erdő közé. Ismerni kellene a cserjék és bokrosok területét s növényzetök minőségét. Egyik legfontosabb tudnivaló lenne az erdők megközelítő fatartalma különféle minőségek szerint. A fatermelésen kívül szükséges volna ismerni a művelési költségeket, a faárakat, a faszállítás árait és — ha nemzetközi tekintetben is akarnánk ismeretekkel bírni — a forgalmi és kereskedelmi adatokat.

A statistikai kongresszusok mindekkoráig elhanyagolták az erdőszeti statistikát, mindössze a párisi (1855-ben) foglalkozván vele behatóbban, pedig ez sem igen ment túl az előbb közlöttem kívánalmakon.

Annál inkább a lényegire iparkodott tapintani a mezőgazdák és erdészek az 1873-diki közkiállítás alkalmával Bécsben ülésezett kongressusa, mely, határozott vonatkoztatással a statistikai kongresszusok állandó bizottságának közreműködésére, következő, leginkább mégis csak a mezőgazdaságot illető kívánalmakat fejezett ki :

»A mezőgazdák és erdészek kongressusa azon meggyőződését fejezi ki, hogy a mezőgazdaság és erdőszet jelen fejlődésében, állapotára és haladására vonatkozó szabatos, statistikailag összehasonlítható adatokat a különböző kulturállamokban többé nem nélkülözhet; de hogy a nemzetközi statistika ezidei törekvései a szükségnek meg nem felelnek, a mennyiben az igényelt összehasonlítható eredmények csakis oly szakbeli nyomozásoktól várhatók, melyeknek tárgyait az egyes államok kormányai egyezkedés útján, egyforma szempontokból indulva, tárgyilag és fogalmilag meghatározván, lehető rendszeres kivitelüket és kölesönös közlésüket egymásnak biztosítják. Ezért a nemzetközi kon-

gressus megkéri a cs. és kir. osztrák-magyar kormányt : »tegyen lépéseket az egyes államoknál, ily mezőgazdasági és erdőszeti statistika megalkotására szükséges nemzetközi egyetértésnek létrehozására.«

E czélból javasol a kongressus a népszámlálásokkal egyidőbeli a tizedes éveken ismétlődő enquétet, melynek valamennyi államban magában kellene foglalni : a földnek általános gazdasági és erdőszeti kihasználásának területi viszonyait a lehető legkisebb közigazgatási kerületek s a legfontosabb természetes gazdasági területek szerint ; a legfontosabb terménynemek vetését és lehető hosszú évfolyamok alapján kiszámított átlagaratásnak mennyiségét a szokásos gazdasági rendszerek feltüntetése mellett ; továbbá a különböző erdőnemek területét és faállományukat ; a marhaállomány létszámát, terményeit és hasznosítását ; az egyes gazdaságok és a gazdasági lakosságnak megközelítő számát ; végre a fogyasztás közelítő nagyságát.

Ajánlja továbbá, hogy az államok egyezkedése a következő, összehasonlíthatólag és áttekinthetőleg kimutatandó tárgyakra is terjedjen : a) a mezőgazdasági és erdőszeti termények piaczi- és börzeárai s létesített forgalmuk, mely tények lehető gyorsan, a döntő időszakokban talán hetenkint közöltetnének ; az évi aratás nagysága, és pedig az átlagos aratás százalékaiban, a koránérőkre nézve september végeig, a többiek számára legfeljebb november végeig ; azontúl abszolút számokban az egységi és összes mennyiség kitüntetése mellett lehetőleg gyorsan a termelési év lejárta után ; c) a szállítási költségek mázsa-s mértföldenkint vas-, közönséges- és víziúton, a munkások napszámhátré, a hitel költségei, az önkéntes és kényszerült eladások folytán létesült jószágforgalom, a vétel- és bérárak, a mennyiben e tények hivatalosan ismeretesek vagy a létező intézmények szerint biztosan megszerelhetők, évi áttekintésekben.

Bár mennyire van itt tekintet az erdőszeti statistikára is, mégis azt látjuk, hogy lényegileg ezt csak kevésbé mozdítaná elő, mert tény, hogy ismét nem igen követel többet, sőt részben kevesebbet is az említett francia pontozatoknál.

Tudjuk, hogy az erdőüzletben termelt növények fél- sőt egész századot is vesznek igénybe teljes megérésökig, vagyis hogy a fa (neme szerint) 60—80 egész 100 évig nő, míg vághatóvá lesz. A különböző korban levő erdőket tehát csakis becslés után lehet fatartalmuk, s lehető jövedelmök iránt megítélni. Ismét egy új igazolása azon állításoknak, hogy több statistikai ágban a becslés ki nem kerülhető és

csak módjától függ, hogy a közvetlen adatgyűjtéssel egyenértékű anyagot szolgáltatasson.

Mind az erre szükséges adatokkal, okszerűen kezelő erdőszemélyzet, szokott is rendelkezni s a helyes erdőgazdálkodás úgyszólván nem is nélkülözheti, ha üzletét jól akarja berendezni és vezetni.

Ezért nem igen értékesek a nagyon is általánosán tartott becslési adatok, hanem ép az erdőszeti statistikában oly részletekig kell menniök, melyeket csakis erdőszeti technikusok szolgáltatathatnak.

Meitzen, ki az erdőszeti statistika ügyében a kongresszusok állandó bizottságában emlékirat *) szerkesztésével bízott meg s feladatának meg is felelt, azt követeli az erdőszeti statistikától, hogy az az erdőgazdaságnak is hasznára legyen; e tekintetben pedig következőket kíván: Az első a pontos területi kimutatás. Az erdőkhöz számított földterületek különbségek szerint kitüntetendők, mint fával borított vagy az erdőszetnek szánt terület, valamint különben természetesen használt földek és végül terméketlen, mint sziklák, mocsarak stb.

Kitüntetendők a fatermésnek szánt földek, továbbá birtokviszonyaik szerint, mint állami, koronai, községi, magán-erdők stb.; helyök szerint, tehát a föld minősége, a hegység neme, lejtősége és magassága; állományok szerint, tekintettel a különböző fajokra, az állomány zárottsága s jósága szerint; forgam szerint t. i. különféle üzletmódok, mint magas-közép vagy cserjeerdő forgam, korosztályok; végül a fentartás szükségége szerint, például, mint véderdő. Azontúl szükséges a nagyobb változásokat az évek folytában kitüntetni.

Az erdőnek ime leírásán kívül követeli Meitzen, hogy az erdőszeti statistika a gazdálkodás tagozatával, az erdő őrizetével és kezelésével is foglalkozzék. Figyelemmel kell lennie az idegen jogokra (faizás stb.) valamint az erdői kihágások és elemi csapások (tűz, áradás, hó, szél, állatok) által történt károokra. Azonkívül az anyagjövédelmet, a faárakat, a famunkások bérét, végül az erdőkezelés bevételeit és kiadásait, valamint az összes gazdálkodási eredményt kell számba vennie.

Nem különben helyes lesz, ha az erdőszeti statistika az erdőszeti tudományra és szakoktatásra is lesz figyelemmel s

*) Gutachten über die Bearbeitung der Forst-Statistik erstattet etc. von Dr. August Meitzen, geh. Reg.-rath. Berlin 1874.

ezt a fatermények forgalmára és fogyasztására is kiterjeszti. Az egésznek áttekinthető képpé való alakítása végett azontul a meteorologiai és klimatologiai viszonyokra is tekintet fordítandó.

Az e tárgyakkal foglalkozó valamennyi kérdésekre legtöbb esetben bő és kimerítő választ fog lehetni adni a kulturállamokban azon erdőkre nézve, melyek az állam vagy korona birtokában, ritkább esetben, sőt néhol épen nem azokra nézve, melyek községi vagy magán kezekben vannak.

Ez utóbbiakra nézve elmaradhatatlan lesz a specialis nyomozás vagy adatgyűjtés, még pedig, miután itt külön szakismeretet igénylő tárgyakról van szó, külön szakférfiak által is.

Ilyenck valószínűleg hazánkban is kellő számmal fognak találni, tekintve, hogy egy negyed századdal ezelőtt, vagyis a földadó provisorium készítésekor is talált az akkori kormány e fölvételeknek megfelelő szakférfiakat.

Teljes, főkép nemzetközi erdészeti statistika ez idő szerint, mint láttuk, még nem készült. Van bármennyi becses anyag, mely a legtöbb államban az állami gazdálkodásnak szolgál ugyan egyik-másik tekintetben, a nyilvánosságra nézve azonban vagy teljesen hozzáférhetlen, vagy csak a magánirodalomban lón hasznosítva.

Legtöbb történt e téren Németországban, melynek szakbavágó irodalma is egyúttal leggazdagabb. S épen itt látjuk az első komoly lépéseket téve minden izében megfelelő erdészeti statistika létesítésére.

A német egység helyreállítása óta e statistikailag különben is legjobban ismert állam — becsülni tudván szolgálatait — hihetetlen erőfeszítéseket tön, hogy a statistika legkülönbözőbb ágaiban lehetőleg hű adatokhoz jusson. Ebbeli előmunkálatát meg fogjuk ismerni az ipar-statistikában, látjuk jelenleg az erdős z e t i b e n.

Német erdészek 1872 szeptemberben Braunschweigban ülészvéen, először pendíték meg közös német erdészeti statistika szükségét s a német szövetségi tanács azonnal fogott valóításának előkészítéséhez. Külön bizottságot hívott össze erdészeti és statistikai szakférfiakból állót, kik az 1874. év februártól májusig tartó 20 ülésben feladatuknak megfelelővén, oly kimerítő, minden irányban részletes s a kellő mintákkal felszerelt operatumot készítettek, mely, Németországban legalább, azonal életbe volna léptethető.

A nemzetközi erdőszeti statistika kérdése a budapesti kongresszuson fogván eldöntetni, valószínűleg egyik főalapja lesz a tárgyalásnak a német, ez idő szerint létező legjobb ebbeli munkálat. Egy okkal több, hogy legalább nagyjából megismerkedjünk vele.

Tekintetbe veendő, hogy Németországban külön alakítandó fölvételi kerületek szerint, külön alkalmazandó adat-gyűjtő tisztviselők által fog az eredeti fölvétel eszközöltetni, a kerületi adatok sommás összeállítása pedig egyes erdőszeti igazgatóságoknál, az országra nézve a birodalmi statistikai hivatalban eszközöltetni.

E részletekbe természetesen nem boesátkozván, itt csak azt közöljük, mik fognak az erdőszeti statistika megalkotása czéljából számba vétetni. Ezek következők:

1. Az összes terület, felosztva az egyes főmvelési ágak szerint;
2. Az erdőföldek területe, megkülönböztetve fiatalaj, mellékfalaj és terméketlen, valamint a birtokállomány szerint;
3. A fatermésre szánt erdei földek (erdők) és pedig:
 - a) területek, felsorolva birtok, fekvés, állab és üzem, valamint gazdasági vagy véderdő szerinti megkülönböztetésekkel;
 - b) az erdőterület nagyobb változásai;
4. A kezelés és őrzés
 - a) tekintettel az összes erdőterületre;
 - b) tekintettel tagozatokra s az állami erdőkezelés hatóságaira és tisztviselőire;
5. Erdei szolgálmányok az állami erdőkben és pedig:
 - a) létező erdei szolgálmányok;
 - b) szolgálmányok megváltása;
6. Gazdasági veszteségek:
 - a) erdei kihágások;
 - b) erdei károk által;
7. Anyagjövedék, árak és bérek az állami erdőkben;
8. Az állami erdőkezelés bevételei és kiadásai;
9. Erdőszeti tudomány és oktatás.

Az itt említett tárgyak közül, különféle hatóságok vagy külön alkalmazandó tisztviselők által nyomozandó, 10 évenként az, a mi a területre és szolgálmányokra vonatkozik, a többi évenként jön számba.

Ezen csak nagyjából felsorolt nyomozási tényekhez, melyek mikénti fölvétele s kimutatása 34 §-ban foglaltatik, hozzá néhány iv

magyarázat járván, XXVIII. minta van mellékelve, melyek részint az eredeti adatgyűjtők (erdészeti technikusok) részint erdészeti igazgatóságok s hatóságok által kitöltendők.

Ha Magyarország hozzájárul az erdészeti nemzetközi statistika létesítéséhez, e minták csak egynémelyikének is betöltése által, üdvös ismeretbővítést nyerünk, általunk eddig, úgyszólván, ismeretlen erdőgazdaságunkról.

V.

A bányászat és kohászat statistikája.

Az őstermelés egész birodalmában egyedül a bányászat és kohászat az, mely eléggé fejlett statistikával dicsekedhetik.

Segíté erre pedig nem csak a bányászat régi volta, mely kontinensünkön, sőt hazánkban is még a rómaiak korából eredő bányákat képes felmutatni; hanem fejleszté statistikáját az is, hogy a bányamívelés nagy része mindenkor és mindenütt az állam kezén volt és még a hol a magánipar művelt is bányákat vagy épített kohókat, ott is államfelügyelet alatt állanak azok s az általa gyakorolt felügyelet s az e révén követelt kimutatások még akkor is megteremtették volna ez ősiparág statistikáját, ha a legrégebb időktől fogva is nem a legfontosabb termelésnek tekintik vala.

E nagyfontosság pedig el nem vitázható a bányászattól még napjainkban sem, noha — hazánkban legalább — ez mértéken túl el van hanyagolva, mi egyébiránt részben a bányászat állami kezeléséből is magyarázható.

Ha csak azt tekintjük, hogy a legtöbb s legfontosabb iparágaknak a bányászat és kohászat szolgáltatja főanyagát, el kell ismerünk, hogy nagyfontosságú nemzetgazdasági tényezővel van dolgunk s ha hanyatlani engedjük hazánkban, az oly hön óhajtott ipart fejlődési gyökerétől fosztjuk meg.

Hogy a fém bányászat hanyatlik, azon utóvégre se csudálkozhatunk, tekintve az óriás versenyt, melyet az újvilág, Amerika és Ausztrália szűz bányái nevezetesen pedig California e téren kifejtenek.

Az ott nyert termeléssel Európa nagyrészt kimerült vagy gyéren termő bányái természetesen nem szállhatnak síkra.

De siessünk hozzátenni, nem is a fém még kevésbé a nemes fém: arany és ezüst főkincsei ma a bányászatnak. Ezredévek gyűjtötte arany és ezüst tömördek kincsei forognak részint a civilizált világ nemzetei között, részint el-eltettettek időre a kelet műveltebb lakói által, kik nagyrésztben fogyasztói az Európába hozott újvilági fémkincseknek. De ha mától fogva se arany se ezüst nem termeltetnék több, sőt ha az Indiákba Angolország útján kivitt s ott terméketlenné vált millióknyi fémpénz egy darabja sem kerülne többé vissza, gazdasági és ipari viszonyainkra az alig gyakorolna nagyobb szerű befolyást. Hanem az iparos XIX. század más bányászati terméket nem nélkülözhet, a bányászat és kohászat nagyfoutosságát ez mutatja, mivelésöket és termelésöket ez teszi nélkülözhetlenné s ez a k ö s z é n és a v a s.

Bármennyire jönnek egyébiránt tekintetbe nemzetgazdasági és háztartási szempontból a bányászat eme kiváló termelvényei, a többiek se mellözhetők; a kimerítő bányászati statistikának pedig mindnyájára, de még termelőikre is kell tekintettel lenni.

Statistikai szempontból tehát legelőbb is figyelembe jön a t é r, melyen a bányamivelés foly. Ritkábban a föld színén, többnyire méhében és gyomrában találtatván az ásványok, érczek és fémek, e hollétezésöket kutatni kell.

E kutatások eszközöltetése gyakran idegen területen lévén szükséges, azok megindítási módjáról, terjedelmökről és folyhatásuk idejéről külön állami szabványok gondoskodnak, melyek specialis bányatörvényen alapulnak.

Közvetlen engedélyt úgynevezett szabadkutatásra a megfelelő illeték lofizetése mellett a létező bányahatóságok (nálunk bányakapitányságok) adnak. Területök egy 224 öl átmérőjü sugárral bíró kör. A kutatás eredménye esetén magát a tért kell birtokba venni, mely ugyancsak a bányahatóság által adományoztatik. Az ekként mivelendő tér lehet azután vájnatélek (Grubenmass) vagy kültelek (Tagmass). Amazokat kutalakú aknák vagy alagútféle vájnak segélyével mivelik; emezeknél csak a földszínén vagy felületén gyűjtik vagy ássák a bányaterméket. E területeknek térmértöke is meg van határozva s a vájnateleknél 12.544 □ öl a felszínen, a mélységbe le pedig határozatlan; a külteleké lehet bármekkora csak ne nagyobb

32,000 □ ölnél a fölszínen, lefelé azonban csak a szálban levő kőzetig hatolhat, se vájnat, se bányát nem nyithatván.

A bányamivelés nagyságának s haladásának vagy fogyatkozásának megítéléséhez tehát első statistikai adat az egyáltalában létező és az évről-évre engedélyezett szabad kutatások és kutatók száma. Minél inkább szaporodik ez, annál inkább lehet a bányászat iránti érdeklődésre, s a honnan ez ered, jövedelmezőségére is következtetni. E számok évenkénti hanyatlása természetesen az ellenkezőt mutatja.

Hasonló értéke van az a dományozott vájna és kültelkek abszolút és évenkénti számának. Ez ad képet a bányamivelés terjedtségéről.

Hogy a bányászat és kohászat termelését méltóan meg lehessen ítélni, szükséges számba venni a készülékeket, melyek ott alkalmazva vannak a munkaerőt, mely a termelést eszközli. Ez természetes kétféle a mennyiben t. i. természeti vagy emberi erő által van képviselve.

A természeti erőkhöz tartozik a bányászatnál oly nélkülözhetlen, de hegyes vidéken többnyire meg is levő erő a víz, mely vagy közvetlenül hajtja a gépeket vagy a gőznek kifejlésére szolgál.

Az emberi erő a bánya- és kohóművek szellemi vezetésén kívül a munkásokban nyilvánul.

Itt statistikailag természetesen számba jön a nemi és korbeli különbség vajjon t. i. férfiak, nők vagy gyermekek vannak-e alkalmazva, kutatandó a bér s a munka eredménye.

Számba jön itt azonban még egy fontos társadalmi intézmény is, és ez a társpénztár vagy bányatársulások (Bruderslade), mely intézmény századok óta fenállván ez ősrégi iparágban, eleven például szolgálhatna sok, immár égetővé vált társadalmi kérdés a munkások közötti megoldásának.

Igaz, hogy a bányászati munkásság sok veszedelemmel jár sőt a vele foglalkozóknak majdnem matematikai biztossággal rövidebb életet helyez kilátásba. E körülmény csakhamar rávezetett, hogy akár a bennlőttá válандó munkás magáról, akár hátra hagyandó özvegyeiről és gyermekeiről idejekorán gondoskodjék. És ez történik, a társulások által, minden bánya- vagy kohómunkás keresetének egy csekély részét hétről-hétre a közös pénztárba befizetvén melyből szerencsétlenség esetén ő maga vagy családja gyámolítást nyer.

Ugyancsak a bányászat veszélyesebb volta kötelezi a statistikát

hogy szemmel tartsa az előforduló baleseteket és sérüléseket; melyek minden fejlettebb bányászati statistikában a szerint vajjon halálosak, nehezebbek vagy könnyebbek-e hiven is ben foglaltatnak.

Mindezek egyébiránt, ha fontosak is, csak mellékérdekű kérdések, a bányászati statistikára nézve főmozzanatott képező termelés tekintetében.

A termelés kimutatásának a bányászat és kohászat valamennyi terményeire kell terjedni, kimutatva nemcsak azt mennyi termeltetett, mire a nemes fémeknél: aranynál s ezüstnél az ércfont valamennyi egyéb terménynél a mázsa szolgál egységül; hanem ki kell mutatni az egységarakat is (font vagy mázsa szerint) s ez alapon az összes bányatermelés egész értékét.

Miután Magyarországon az Európában létező bányatermékek legnagyobb része szintén előfordul, némi képét adja a tárgyaknak, melyek előteremtésével a bányászat foglalkozik s a mire a megfelelő statistikának is ki kell térni, ha a hazai bányatermékeket itt legalább névszerint felsoroljuk. Ezek pedig:

arany,	rézércz ezüsttel és higanytar-
ezüst,	talommal,
réz,	rézércz arany- és ezüsttar-
rézgálicz,	talommal,
horgany,	ólomércz és mara,
ólom,	higanyércz,
ólomház,	dárdanyércz,
szinitendő nyers vas,	vasércz,
öntött nyers vas,	timsópala,
higany,	barnakő,
nyers dárdány és dárdányfém	timsó,
kénkő,	ásványfesték,
chromércz,	fekete kőszén,
vaskéneg,	barna kőszén,
álany és kéklény,	kőszurok és ásvány-olaj,
kénkovand,	kőszéntégla,
aranygelét,	timkő,
arany-, ezüst- és zúzércz,	olajos foszlókő,
aranyos mara	pir-kőszén,
ezüstös mara	kénércz,
rézércz,	rezes mara.

A bányatermékek és értékek kimutatásánál különbség teendő azontúl a szerint a mint az állami kezelés vagy a magánipar eredménye.

Magyarországon ez kétszerte fontos, mert az összes bányatermékesnek körülbelül 32%-a esik a kincstári kezelésre.

Még külön tekintet alá esik statisztikai szempontból a sótermelés is, mely hazai viszonyaink között, állami egyedáruság tárgya, és a kincstár által ugyan, de szintén bányailag műveltetik. A sótermelésre nézve évenként jelennek meg, nevezetesen az állami költségvetés tárgyalása alkalmával, részletes kimutatások, melyek szintén a statisztikai számbavétel tárgyát képezik.

Általában a bányászatot illetőleg nemcsak európaszerte általában, de hazánkban is kimerítő statisztikával bírnak. S bárha az elkülönítés a szoros értelemben vett bányászat és kohászat között — mint az nemzetgazdaságilag óhajtandó lett volna — nem is volt eszközölhető, a nemzetközi statisztikának e téren alig maradtak teljesületlen óhajai.

A szentpétervári kongresszus foglalkozott ugyan e tárgygyal újabbban is s az állandó bizottságnak rá következő ülésén a bányászati nemzetközi statisztikát is a Budapesten tartandó kongresszus egyik tárgyául akarták volna kitűzni; de ráutalván a statisztika ezen ágának jelen nagy fejlettségére s az összehasonlításnak máris lehetőségére, sikerült Magyarország képviselőjének elhatároztatni, hogy a kongresszus beéri a statisztika ezen ágának jelen állapotával és fejlesztő munkásságát inkább más, eddig kevésbé művelt ágak felé fordítja.

VI.

Az iparstatistika.

Az összes statisztikának egyik legfontosabb, okvetlenül legmesterkétebb, egyúttal legnehezebben végrehajtható szaka az iparstatistika.

Egész országra terjedő, jó iparstatistika ez időszerint még nem létezik. A legtökéletesebbet e téren P á r i s szolgáltatta, melynek iparés kereskedelmi kamrája az 50-es években 200,000 forintot kívánt e célra

fordítani, felét maga szolgáltatta, felét az akkori kormánytól, III. Napoleontól nyerte segélyképen s ez összeggel az ez idő szerint legjobb, legbehatóbb, legrészletesebb iparstatistikát készítette. De bármily jó e munka s bármily fontos része Franciaországnak Páris, mégis csak egy város- és korán sem az egész országnak birjuk ez uton iparstatistikáját. Újabb ismétlés mindekkoráig nem sikerült s az egész Franciaországra kiterjesztett iparstatistikai nyomozások oly eredményre vezettek hogy az 1871-ben megkezdett publicatio mindössze 1860-diki adatokat birt napfényre hozni. Ha tehát a munka maga csakugyan a legtökéletesebb lett volna, clavult anyagánál fogva, nagybecsü dolgozatnak többé nem tekinthető.

Angliában az egyes iparos foglalkozók minél részletesebb lajstromozásán kívül egyéb iparstatistikai anyag nem áll rendelkezésre. Éjszaka-Amerika becses kutatásokat indított meg, de az 500 dollárnál kevesebbet termelő ipartelepekig le nem nyúlt s így kimerítő iparstatistikát nem nyújthatott, sőt a termelők tömege, hanem is a tömeges termelés számon kívül maradt.

Ausztria, mely az 1857-ben, Bécsben tartott nemzetközi statistikai kongressuson maga pendítette meg ez ügyet s a hol elég használható iparstatistikai terv dolgoztatott ki, bele sem fogott a munkába.

Mindössze annyi eredménye volt tervének, hogy egynémely iparkamrája e terv alapján állítá össze többé-kevésbé kimerítő adatait.

Belgium, mely — nem tudni mily terv szerint, de valószínűleg francia minták nyomán — indított meg iparstatistikai adatgyűjtéseket, ezek befejeztével kénytelen volt kinyilatkoztatni, hogy a begyűlt anyag annyira hézagoss és hibás, hogy azt feldolgozásra és közlésre érdemesnek nem ítélheti s ettől el is áll.

Hasonlóképen járt Magyarország, mely még 1871-ben indított meg — majdnem teljesen az 1857-diki nemzetközileg elfogadott tervhez ragaszkodva — fölvételeket s a begyűlt anyagot, összevetve ezt az 1869-70-diki népszámlálással oly hézagossnak, hamisnak és hasznavelhetetlennek volt kénytelen kinyilatkoztatni, hogy a statistikai hivatal évkönyvében belőle alig közölhetett valamit. Újabbban az országos magyar iparegyesület indít meg fevételeket, melyeknek sem mintáit, sem eszközlése útját nem ismerem; hallván azonban, hogy ez is a törvényhatóságok útján hajtatik végre, bizalmam sikeréhez nem túlnagy és bármennyire óhajtom, hogy teljes legyen, ítéletet ez időszertint nem mondhatok.

Csak az egy Németország az ismét, hol az iparstatistika, nem hogy létesítve volna, ámbár 1861-ben némileg hasznavehető anyagot ez irányban is gyűjtöttek volt; hanem a hol szokott erélylyel, kellő készséggel és német alapossággal fogtak legalább az előmunkálatokhoz. Ha e téren csakugyan sikert aratnak — min, ismerve a német intézményeket, kétkednünk is alig szabad — ez lesz kiindulója a többi hatalmasságokra nézve, hogy ugyan ez uton haladva megteremtsék az iparstatistikát oly alapon, melyen maholnap nemzetközi iparstatistika lesz megalakítható.

Ez előzmények után méltán kérdezhetjük, mi az oka az iparstatistikai fölvételek nehézségének és sikertelenségének?

A válasz rá könnyebben akad, mint a nehézség és sikertelenség eloszlatásának javaslata.

A főnehézség az illető adatszolgáltatóknak, itt az iparosoknak (kiknek üzletök és gazdálkodásuk legmélyébe kénytelen pillantani a nyomozó és kutató államhatóság) gyanakvó természetén kívül, az ipar tág mezejére, számos ága, közvetlen kapcsolata valamennyi kereseti ággal és ennél fogva nehezen körülhatárolható birodalma.

Maga a név, az ipar szó oly tág, hogy külön megsabáshoz kell folyamodnunk, ha szigoruan meg akarjuk határozni, mi tartozik voltaképen az iparhoz.

Legtágabb értelemben s úgy a hogy népszámlálásnál az egyes kereseti ágak szerinti osztályozás történni szokott, voltaképen minden termelő, vagy szellemileg közvetítő foglalkozás az iparhoz számítandó. Ez értelemben épúgy ide vehetjük a mezőgazdasági ipart, mint a művészetet, az orvos, az ügyvéd foglalkozását stb.

Bármennyire sorozzuk az őstermelés közé például a bányászatot, a kohászattal való közel kapcsolatánál, de sajátos eljárásánál fogva is, csak az iparhoz tartozik az.

Hogyan vonjuk továbbá a válaszfalat az ipar és kereskedés megforgalom között, mikor ez utóbbival foglalkozik az ipar is, a forgalom meg amant közvetíti.

Azontúl meg hogyan húzzuk meg a kis és nagy a kézmű- és gyáripar közötti határvonalat, melyek, bármennyire összeolvadnak egyes ágaikban, mégis annyira eltérők másokban, hogy külön felvételt, külön adatgyűjtést, külön kezelést igényelnek.

Ide járul továbbá, hogy az ipari foglalkozás mellett roppant szerepe jut a munka kérdésének. Jut pedig mind a munkát végző, mind az azt előmozdító emberekben, állatokban, gépekben s eszközökben.

De a g ő z n e k az iparban való alkalmazásában való roppant fel-forgató befolyásán kívül, melylyel ez mint m o z g a t ó s így mint munkaerőt képviselő tényező bír; a m e c h a n i k a nagyszerű haladásánál fogva a végtelenig szaporodott munkagépek és eszközök számbavételén kívül, ott van maga az emberi munkaerő: a m u n k á s o s z t á l y, társadalmi állapotánál s viszonyainál fogva, mely az iparstatistikában mind helyet kell hogy találjon.

Ime csak egy pillantás e birodalomba és meggyőződünk rögtön, hogy kiváló szakismeret, alapos tanulmány, nagy munkaerő, sok pénz és idő kell arra, hogy e tág tér tekervényes utain csak valamire is menjünk.

Mindenek előtt tehát tájékoztatásra van szükségünk; bírálgatva kell körültekintenünk, hogy meg tudjuk ítélni mit kell, mit lehet megfelelő iparstatistika megalkotása végett beszerezniünk.

Ez úton pedig világitó mécsül szolgálunk a német birodalom területén tett előmunkálatok.

Ha a szó szorosabb értelmében vett iparstatistikát akarunk készíteni, a fentebb használt tágabb értelemről azonnal távoznunk kell. Mert a népszámlálásoknál alkalmazott foglalkozási osztályozás, úgyszólván, valamennyi keresetre irányul s itt nem alkalmazható. Bátan elfogadhatjuk az Engel által felállított hármas felosztást, mely szerint a kereseti statistika súlypontja az egyénben, a voltaképi iparstatistikáé az egyes ipari telepeken, az árú statistika az előbbieken termelésében, forgalmában meg fogyasztásában rejlik.

Csak a második osztályban foglalt tevékenység és eredményei lehetnek tehát a tulajdonképeni iparstatistikának tárgyai.

Az első vagyis a kereseti statistika — mint említém — a népszámlálás alkalmával a népesség összes osztályainak számbavételére terjed ki, de a foglalkozásnál egyebet nem kutathat, az önálló vállalkozó és munkás- vagy segédkötelékben létezők megkülönböztetésén túl nem nyújt semmit. Ez mindössze abszolút szám, melynek legfeljebb ellenőrzésül vehetjük hasznát az iparstatistikában.

A harmadik vagyis a forgalmi iparstatistikája meglehetősen képet ad a termelésről és forgalomról, a mennyiben az illető ország határain túl terjed. A belfogyasztásról és belforgalomról alig bírunk még bármely országban csak megközelítő adatokat is.

Marad tehát a valódi iparos termelésnek kutatása azon statistikában, mely az ipartelepét választja nyomozásai szín-

helyeül, mely ott a vállalkozót (munkaadót) kérdezi termelési módszere, mennyisége, felhasznált anyaga, alkalmazott munkásai, igénybe vett gépei, eszközei s létesített forgalma stb. iránt.

A mennyiben azonban az ipari termelés nagyrészt oly terményeket szolgáltat, melyek — a mennyiben nem külföldi behozatal eredményei — a bel- és külforgalomban s a fogyasztásban is előfordulnak, természetes, hogy létesülésekor épügy tekintettel kell lennie az áruforgalom osztályozásaira, mint a hogy ipartelepeivel csatlakoznia kell a kereseti statistika hasonló csoportokat feltüntető osztályozásához.

Ebből látni, hogy a helyes osztályozás egyik főkélléke épügy az ipari mint a kereskedelmi statistikának.

Foglalkoztak is e kérdéssel többet mint a mennyit első pillanatra hinnénk s végleg eldöntve az, a hágai kongressus kezdeménye óta ma sincs; noha a szt-pétervári, vele tüzetesen foglalkozván, hosszú lajstromát állapította meg az árúknak, mely a bécsi közkiállítás nemzetközi juryja által volt megbírálandó. A munkálat későn kerülvén a nemzetközi statistikai kongressusnak 1874 nyarán Stockholmban ülésezett állandó bizottsága elé, végeldöntés végett a budapesti kongressusra marad.

De hogy összhang hozandó mind az ipari keresetek és terményei, mind az árúk lajstromozásába, illetőleg csoportozásába és osztályozásába, arra nézve az iparstatistika harczosai épügy egyetértenek, mint a kereskedelmi statistika bajnokai.

A mi a kongressusok erre vonatkozó határozatait illeti, kiemelhető, hogy már az első kongressus Brüsselen mind a kereseti mind az ipartelepi és árú statistikával foglalkozott.

Az elsőre néve megállapította, hogy számlálás alkalmával valamennyi lakos hivatása és foglalkozása is megállapítandó, de osztályozásukra nézve nem határozott. Az iparstatistikára nézve a mezőgazdaságin és kereskedelmin vagy forgalmin kívül a bányászatra is állapított meg külön osztályozást, az ipart magát két külön részben kívánta tárgyalatni, melyeknek egyikét a textil industria, másikat valamennyi más iparág képezni.

Magával a kongressus osztályozásával itt ép oly kevésbé foglalkozunk mint a bécsiével, melyeket a német birodalmi munkálatok már meghaladtak. Megjegyendő ugyanis, hogy a bécsi nem csak a tényleges termelést, hanem a termelőképeséget is kívánta számba venni, ez által pedig képtelen volt a mesterek, munkagépek és

munkások számán és nemén kívül a felhasznált anyagok vagy félgyártmányok mennyiségét, valamint a termelés nemét, mennyiségét és értékét tudakolni, mire az iparosok gyanakvó természeténél s az tüzetek szokásos titkolozásánál fogva választ nem nyerhetett.

Igy lett, hogy összehasonlító európai iparstatistikát készíteni ma lehetetlen. »Ha itt-ott — mond Engel igen helyesen — mégis erre vonatkozó számokat közölnek, úgy ezek részben monografiákból valók, részben semmi pozitív alapjuk nincs, hanem vagy üres sejtelmek vagy többé-kevésbé kockázatos becslések. Ha ily számok fölmerülnek, kezdetben kissé gyanakodólag fogadjuk azokat, utóbb megszokjuk s végül tudósok is használják, kik tudhatnák, legalább tudniok kellene, hogy csak ködképek azok, melyeket bizonyítékul idéznek.«

Mit Hermann, a bajor statisztikai hivatal nagynevű egykori igazgatója az iparkiallitásokra vonatkozólag mondott, az közvetve az iparstatistikára is nagyrészt alkalmazható, hogy ugyanis tárgyai három szempontból ítélendők meg. Az első kérdés szerint. Mit nyújtanak az ipar tárgyai az életnek és szükségleteinek? szolgáltatnak-e s több élvezetet, védelmet, biztosságot, a létnek nagyobb könnyűséget és felvidítást? mutatkoznak-e újabb készítmények, melyek a javak összegét szaporítják s az életet gazdagabbá teszik? A másik kérdés azon segédeszközökre vonatkozik, melyek által a technika ama célokat el akarja érni: a munka derekaságára, az eljárás javítására, új módszerek, új eszközök, gépek és anyagok alkalmazására. A harmadik kérdés gazdasági. »Bármily értékesek legyenek erre nézve — mond Hermann — a termelők megbízható adatai gyári és részlet árakra vonatkozólag, még sem szabad nekik túlságos nagy súlyt tulajdonítani. Az ítélet biztosságára nézve sokkal több anyagot nyújt az elkelés és forgalom nagysága.«

Az iparstatistika is csak úgy felel meg hivatásának, ha e három szempontból tett kérdésekre megadhatja a választ.

Nem szabad ugyanis a statistikát semmi ágában sem fenyűzősi czikknek tekintenünk. A statistikától közvetlen s minél nagyobb hasznot várunk, bármely ággal foglalkozzék. S valamint azt egész általánossággal az összes statistikára nézve már megmondtuk volt, úgy az iparstatistikára nézve is megkövetelhetjük, legyen olyan, hogy a közigazgatásnak, a közgazdaságnak s talán a technológiá-

nak vagy magának az iparüzésnek és vállalkozóinak a lehető legnagyobb hasznot hajtsa.

E hasznot az iparstatistika csak úgy hajthatja, ha okszerűen van megállapítva mit kell kimutatnia. A válasz erre pedig az, hogy ki kell tüntetnie mindazt, miből az iparágak és ipartelemek földrajzi, közgazdasági, technikai és társadalmi állapota megtudható.

A német iparstatistikát előkészítő bizottság ebbeli munkálatában Engel ezt akkép magyarázza, hogy az egyes iparok részletes leírása lehetetlen levén, de különben még csoportosítva is azokat, bizonyos határokon túl menni nem lehetvén, a területi közösségek (Raumgemeinschaften) hivatási közösségek (Berufsgemeinschaften) és leírandó tárgyak (Schilderungsobjecte) tekintetében bizonyos gazdálkodást kell törvényre emelni.

Más szóval magyarázva ez annyit tesz, hogy megállapodván az ország közigazgatási tagozata mellett: a községek járásokká, ezek megyékké, ezek (ha lehet) országrészekké s végül állammá alakulnak össze. Ép úgy lehet a hivatásoknál, és foglalkozásoknál vagy az ipar-nemeknél a speciéseket renddé, a rendeket osztálylyá, az osztályokat csoporttá s még e csoportokat is főcsoportokká vonni össze. Nem különben az üzleti viszonyok, az üzleti alakok, az üzleti személyzet, az üzlet terjedelme és berendezése, főleg az erő- és munkagépek alkalmazása természetes osztályokat, szakaszokat, fejezeteket és pontokat adnak.

Minél lejjebb szállanak az országos tagozatban, tehát például a községig, annál kevésbbé lehet részletes az iparstatistikai leírás maga és legfeljebb csoportokig szállhat le.

E nézetnek hódolt a német iparstatistikai bizottság is, midőn jelentésében kimondja, hogy ilyenek megalkotására különben is közreműködnek: a népszámlálás a kereseti ágak megállapítása, és a forgalmi statistika az árúk lajstromozása által.

A főcsoportok, melyeket, valamennyi létező osztályozás tanulmányozása után a bizottság felállít, s a melyek egyúttal a leendő statistika tartalmát kimutatják, a következők:

I. Üzleti és személyzeti viszonyok,

II. Gépek és készülékek:

A) erőforrások és erőgépek;

B) munkagépek és készülékek;

I. csoport. kövek és földek,

- II. és III. csoport. fémek, gépek, eszközök, szerszámok, műszerek, készülékek stb.
- IV. és V. csoport. vegyészeti ipar, fűtési és világító szerek.
- VI. csoport. textil (szövő-fonó) ipar.
- VII. csoport. papír, bőr és gummi.
- VIII. csoport. fa- és egyéb faragási anyag.
- IX. csoport. ételmezési és élvezeti szerek.
- X. csoport. ruházati és tisztító ipar.
- XI. csoport. építészeti ipar.
- XII. csoport. rajzoló (polygraffiai) ipar.
- XIII. csoport. művészeti üzletek iparos czélokra.
- XIV. csoport. kereskedelmi ipar.
- XV. csoport. biztosítás.
- XVI. csoport. forgalmi ipar.
- XVII. csoport. házalás.

Mind ez iparágaknál nyomozandó: az üzleti alak és a benne foglalkozó és tevékeny személyi és gépi munkaerő. Óhajtandó ezentúl a munkások javára létező intézmények ismerete és azon összegek, melyekkel évente munkabérek, illetőleg bér munka által a nemzeti vagyoni gyarapodik.

Becsés anyagot szolgáltatnának e tekintetben az iparstatistikához, általánosabb szempontból pedig az ország közgazdasági állapotának megítéléséhez, az ipar- és kereskedelmi kamrák időszaki jelentései is.

De nemcsak hogy ezek sincsenek eleddig összhangzásban az iparnemek, árúk és kereseti ágak csoportosítására nézve; hanem, s ez a főbaj, feledésbe mennek mielőtt kihasználtattak volna. mert úgy-szólván mindenütt hiányzott ekkoráig azon központi közeg, mely a különféle kamrák jelentéseit összefoglalva, oly művé dolgozná fel, mely az állam közgazdasági állapotát és mozgalmait szemlélhetővé tenné.

De az iparstatistikai adatgyűjtésnek kellő megszorítására nézve is jó példát nyújt az említett német e nemű tervezet, mely szerint az összes fölvételekből szándékosan ki vannak zárva:

- a) a katonai és tengerészeti hatóság által végrehajtott ipari munkák;
- b) a javítási intézetekben és fogházakban a fegyenczek által készített iparos munkák;

c) oly munkák, melyeknek termelvényei pusztán az illető iparosok háztartásának használatára készülnek ;

d) ipari mellékfoglalkozások, melyek csak alkalomszerűleg vagy időnkint folytattatnak ;

e) a mezőgazdaság és állattenyésztés, az erdészet és vadászat ;

f) a koródák, az orvosok, bábák, az orvosi segédszemélyzet s a temetkezés munkássága ;

g) a zenei, színházi és látványossági keresetek ;

h) a vasúti, pósta- és távirtdaüzet és

i) a bányászat, kohászat és sóügy.

E czimek legnagyobb részét kihagyandók az iparstatistikai adatgyűjtésekből, mert anyaguk vagy be nem szerezhető, vagy más úton gyűl.

Igy az a, b és c pontok alatti munka nem közvetlenül kereseti ipar természetével bír s így a társadalom egyik legfontosabb ismeretét szolgáltató iparstatistikába nem illenek ; némileg a d pont alatti foglalkozások is ide sorozhatók.

Az e pont alatti mezőgazdaság, oly egészen eltérő külön kereseti és termelési ág, hogy tökéletesen más közegek által, teljesen eltérő módszer mellett is megalkotandó.

Az f alatti tevékenység épen nem, a g alatti csak bajosan sorolható a termelő ipari foglalkozások közé.

A h és i alattiakra nézve államerővel gyűjtött, többnyire kimerítő statistikai anyag áll különben is rendelkezésre.

Nem elég azonban az iparstatistikában az iparos kérdésnek csakis közgazdasági és technikai oldalával foglalkozni. Okvetlenül ki kell térni annak társadalmi viszonyaira is. E kérdés mindig inkább nyomul előtérbe, tanulmányozására pedig, egyesek pusztán kombinatív elmékedésein kívül, alig történt még valami.

Jó iparstatistikának erre nézve is kell gyűjtenie az anyagot s kutatnia mind a vállalkozóknál mind a munkásoknál, mely intézmények léteznek életök könnyebbítésére, társadalmi helyzetök javítására, melyek a főbajok a mik ellen küzdeniök kell stb.

Ide esik azonkívül a munkaidő (óraszám) a bér kérdése, a munkáslakok, a fogyasztás, a közegészség, a munkások erkölcsi állapota és közoktatási viszonyaik is a mint ezek nagy részével általános társadalmi szempontból különben is meg fogunk ismerkedni.

Amerikában e czélból külön statistikai hivatalokat létesítettek, melyeknek feladatuk: kutatni a munkás-viszonyt s annak

statistikai részleteit főleg kereskedelmi, ipari, társadalmi, oktatás- és egészségügyi állapotához, valamint az állam termelő iparának állandó jóllétéhez való vonatkozásaiban gyűjteni, s rendszeresen összeállítván ez anyagot, évről évre a törvényhozásnak jelentést tenni.

Vajjon hazánkban mikor jutunk ennyire, a hivatalos statistika tevékenységének a pénzerő elvonása általi megbénítása után, bajos megmondani.

Meggyőződésem azonban, hogy az ipar érdekében hozandó bármely intézmény hiú kísérlet lesz, mely egészséges gyümölcsöket nem hozhat, ha megfelelő talajba nem ültetetik — e talaj kiszemelése, vagyis a tényleges alapnak kimutatása pedig mindenkor a statistika föladata marad.

VII.

A kereskedelem és vámügy statistikája.

Valamennyi statistika közt talán a legrégebb, és némely államokban, a legfejlettebb is a kereskedelmi statistika, mely mégis minden fjelettsége mellett sem felel meg teljesen hivatásának és nevezetesen nemzetközileg összehasonlíthatóvá ma sem vált.

A kormányok kereskedelmi politikája, főleg a már elavultnak tekinthető *mercantil-rendszer* követelményei mellőzhetetlenné tévők, hogy az egyes országok saját természetű árúzikkeiknek külföldre vitelét, vagy az onnan behozott árúk mennyiségét ismerjék: e kettő vagyis inkább az értékek közötti különbséget képezvén az illető államok gyarapodásának vagy fogyásának mérvét, mely a kereskedelmi mérlegben talált kifejezést s a mennyiben ez az illető országra nézve *activ* vagy *passiv* állott, azon évbéli meggazdagodását vagy elszegényedését jelenté.

Ennek megtudására, valamint a kivitel emelésének, a behozatal csökkentésének elérésére (mit az illető árúkra vetett behozatali vagy kiviteli tilalom, kiviteli díj (*praemium*) vagy behozatali vám által iparkodtak elérni), valamennyi határbeli átjárás vámhivatalokkal lón megrakva, egy árú sem fordulhatván meg, akár kimenne akár bejőve, ha csak föl nem jegyeztetett s a megfelelő vámtételt meg nem fizette.

Ebből látni való, hogy a gyakorlati szükség nagyszerű statisztikai apparátust teremtett oly időben, midőn a statistikának, úgyszólván, még nevét sem ismerték s minőhöz fogható később, a statistika hasznának ismerésekor is alig lőn még valaha működésbe bocsátva.

Fiskális érdek állítván a vámsorompókat, működésök és eredményök is ennek szolgálatába esett. Mindamellett oly becses anyagot szolgáltatott a vámpolitika így mellesleg is a statistikának, minél jobbat az csak ma, fejlettsége magasabb korában kezd követelni. Kezdi pedig a statistika követelni ez adatokat, mert a sokban hibásnak felismertett vámpolitikán túl, okszerű kereskedelmi politika megállapíthatása végett van rájuk szükség.

A tilalmi rendszer elejtésével s a védvámnak is mind kevesebb árucikkre való alkalmazásával ugyanis, a vámlajstromok fiskális tételei is egyre gyérültek s a szabadon bejöhethető árúk feljegyzésére mind kevesebb gond lőn fordítva. A statistika tehát, mely nemcsak a vámjövedelem szempontjából, hanem az egyes országok összes termelésének s közgazdaságának szempontjából kutatja a forgalmi adatokat, be nem érhetvén az egyre megbízhatlanabbakká váló vámlajstromok extractusaival más téren kezd megfelelőbb forgalmi adatok után látni. Ezeket, a vasutak és gőzhajózás által teljesen megváltozott kereskedelem mai állapotában, ezen szállítási vállalatok kimutatásaiban részben már fel is találta, részben ezeket tekinti a jövődöbeli forgalmi statistika mind bővebbé válandó kútforrásainak.

Ez újabb adatforrásokra pedig annál inkább lesz szükség, mert az eddigi kereskedelmi statistika — mint emlitém — minden fejlettsége mellett sem bírt feladatának teljesen megfelelni, nem tudván főkép az egyes államokra nézve oly nagyon különböző érdekű vámpolitikán tülemelkedni.

Mellözve ezúttal a régibb tárgyalásokat, az említett hiányok leginkább kitűnnek azon határozatokból, melyeket a kereskedelmi statistika tekintetében az ez idő szerint legújabb nemzetközi kongressus Sz t. P é t e r v á r o t t volt kénytelen hozni, bár sokban előreláthatólag hiába.

Ez kimondta ugyanis, hogy a statistika ne keressen a vámlajstromokban egyebet, mint a mi azokban a fiskus érdekében foglaltatik, a még ezentúl szükséges adatok végett pedig lásson más források után de kivételt ne engedjen azon árucikkekre nézve, melyek semmiféle behozatali vagy kiviteli vámnak alávetve nincsenek. Azaz más szóval: a szabad forgalom áruit egyelőre még is csak innen szedje.

Az egyes országok lajstromaiban foglalt tárgyak összehasonlíthatása végett szükséges, hogy az árúk számítása és becslése egyenlő mértékegység szerint történjék. E célra ajánlja a kongressus, hogy valamennyi áru — mint a legtöbb államban különben is már szokás a legszámosabb áruira nézve — súlyban (mázsa- vagy kilogrammban) fejeztessék ki. Kivételt csak néhány kategóriára nézve enged meg, u. m. élő állatokra nézve, melyek eddigelé is darabszám mutattattak ki; épületfára nézve, mely köbtartalma szerint volna kimutatandó; mértékekre nézve, melyek tartalmuk szerint kimutatandók; azontúl pedig értékek szerint lennének kimutatandók: közvetlen használati tárgyak, kész ruhák, kalapok stb.; óraművek, waggonok és kocsik, hajók és vízi járművek és művészeti tárgyak.

A súlyegység szerint kimutatandó tárgyra nézve mindenütt a tiszta súly (Netto-Gewicht) volna elfogadandó, a hol a holt súly, vagy tara az áru súlyában befoglaltatik, ott az a tapasztalás nyújtotta nagyságban levonandó.

A kereskedelmi forgalom lajstromai, melyek szerkesztésére minden állam — nagyrészt a vámjövedelem alapját képező fontosságuk miatt — oly sok gondot és költséget fordít: mai állapotukban, úgyszólván, sehol sem felelnek meg tökéletesen.

Főhivatásuk általános közgazdasági, s más értéket e lajstromoknak nem is szabad tulajdonítani; az egyes ipar- vagy kereskedelmi ág ritkán veheti közvetlenül hasznukat. E célra, bármi gyorsan közöltetnek is, mégis későn kerülnek nyilvánosság elé s a kereskedelmi conjuncturáknak legfeljebb is a múlttal való összehasonlításban szolgáltatnak segítséget, a közvetlen üzletnél soha. Erre nézve a nagy kereskedelmi házaknak ügynökei, reporterei s fiókjai sokkal jobb, gyorsabb s közvetlenebb tudósítással szolgálnak.

Hogy pedig a kereskedelmi kimutatások e közgazdasági hivatásuknak meg is feleljenek, szükséges, hogy összhangzatban legyenek minden e téren nyert és nyerendő anyaggal. E szempontból szükséges az egyforma árucsoportosítás, egyforma nem csak az egyes államok forgalmában, de egyforma az ipar, egyforma a kereseti csoportosítással is.

Minél inkább halad a szabad kereskedés, annál inkább hanyatlík a vámlajstromok megbízhatósága a felszabadult árúk kimutatására nézve, annál inkább megy veszendőbe az államok azon érdeke is, hogy e lajstromokat a statistika szolgálatában érvényesítse.

Bármennyire óhajtható volna, például, mindeddig se sikerült a kereskedelmi statistikának kimutatni az illető áruk mely országból jönnek, melyikbe mennek. Mindössze a határokat lehetett kijelölni, melyeken át az országot elhagyták, vagy abba beléptek.

Bár forgalom szempontjából a kereskedelmi eredet és cél tudása fontosabb a földrajzi eredetnél vagy célnál, mely, legalább az eredetre nézve más tényezők segédelmével nagyban és egészben inkább konstatálható: ez a legújabb határozatok szerint sem lesz sokkal jobban elérve. Azt óhajtja ugyanis a kongressus, hogy a vámrajstromok mutassák ki az országot, honnan azon áruk útnak indítottak, melyek transito haladnak át egy vagy több országon, míg rendeltetésük helyére eljutnak, mindazon esetben, ha vasuton, hajón vagy egyébként vámi ellenőrzés nélkül szállíttatnak.

Ez ugyan vajmi kevésbé fogja előmozdítani az áruk eredetének ismeretét, mely célra még inkább szolgál a tengeren szállítottakra nézve kimondott határozat. E szerint ugyanis a vámhivatalok külön mutatnák ki azokat, melyek amaz országokból jöttek, honnan a hajó elindult, külön azoktól, melyeket a hajó közbeneső kikötőkben felrakott, ha ez utóbbiak más országhoz tartoznak.

De ha azon áruk, melyekkel a hajó eredetileg megrakodott, szintén más országbeliek voltak, mint a honnan a hajó kiindult, vajjon ezek miként lesznek kimutatva?

Ebből láthatni, hogy egyes országok forgalma is a statistika eddigi állapotában mily nehezen mutatható ki, főleg az áruk eredetét s rendeltetését illetőleg s hogy teljes képet csakis egy összehasonlító világforgalmi statistika nyújthatna, mely nélkül számos kettős meg-hármas feljegyzés ki sem kerülhető s a mely felé törekedni a nemzetközi kongressusoknak nehéz bár, de méltó feladatuk.

Némi haladásra minden egyes tárgyalás és határozat törekszik. Így okvetlenül haladás, hogy az áruk valódi becsárát kívánják kimutatni és nem érik be többé az úgynevezett változhatatlan hivatalos becsárral (valeurs officielles immuables).

Régebben ugyanis sőt több államban maiglan is hivatalosan állapítják meg az egyes árucikkek vagy csoportok becsárát, mely gyakran nagyban eltér az árucikk változó valódi árától. E hivatalos becsárt alkalmazzák azután évek során át, így akarván ellenőrizhetni a kereskedelem valódi emelkedését vagy hanyatlását, melyről az árakban történt változásoknál fogva hű képet kapni nem lehet.

A meddig a legtöbb árú ad valorem volt bevallva s a vámlajstromba bevezetve, mennyisége pedig tudva nem volt, ez eljárásnak lehetett némi értelme. Ma azonban, midőn a szállított árú mennyiségét vagy legalább súlyát mutatjuk ki s az ad valorem kimutatandó tárgy az összes lajstromok alig 6—7 tételét illeti, az eljárás tarthatatlan és méltányos a követelés, hogy a statistika ne fictiv, hanem tényleges számokkal foglalkozzék.

Az említett határozatok illető pontja tehát ezt czélozza, kimondván, hogy mindazon esetekben, a mikor az árúk nem ad valorem vannak kimutatva, határozzák meg az egyes országok, a nekik legjobbnak tetsző módok alapján, az árúk értékét az átlagosak módszere értelmében, de a behozatali vagy kivételi vámok levonásával. Ez utóbbiak ugyanis nagyon eltérők lévén az egyes országok szerint, de különben is csak a fogyasztó által viseltelvén legnagyobb részt, a kereskedelmi forgalom értékének nagyon hűtelen képét adná, ha az árúk értékében ezek is szerepelnének.

Vannak azonkívül árúk, melyeknek ára nagyon változik a szerint, hogy mely ponton lépték át a határt. Ezekre nézve nem látszik czélszerűnek általános országos középárat állapítani meg; hanem helyesebb, ha azon forgalmi központ átlagárai vétetnek tekintetbe, melyek az illető vámhivatalhoz legközelebb esnek.

Egyik legszükségesebb intézkedés volt továbbá az árúk összhangzatos lajstromzása, mely azoknak nem csak a nemzetközi kereskedelmi forgalomban, de termelésök s a velők foglalkozók keresetneme szerinti összehasonlítást is lehetővé tegye, mint erről már az iparstatistikáról szoltunkban is megemlékeztem. Nagy haladás volt már annak a kitudása is, hogy az összes forgalom sok millió értékének $\frac{9}{10}$ -ed részét alig 100—105 árúnem tünteti ki. Ezek tekinthetők tehát a legfontosabbaknak s az összhang elérése iránti törekvéseknek leginkább is ezekre kell irányulni. Természetes, hogy ez könnyebben is lesz elérhető, mint a terjedelmes vámlajstromoknak az áttekinthetetlenség határáig menő számos alosztályozása mellett.

És a nemzetközi statistika ime megszorítása egyúttal egy-egy lépésnek tekinthető a közbenső forgalomnak vagyis az egyes országok belkereskedésének megismeréséhez. E téren pedig éppen Magyarországot illeti az érdem, hogy úgyszólván megelőzte a nemzetközi határozatokat s az arúforgalom jövő forrásait előre is megnyitotta kereskedelmi statistikájának előnyére. Értjük a nagy szállító vállalatok forgalmi kimutatásaiból meritett kereskedelmi

statisztikai adatokat, melyek eddigelé ugyan Magyarországnak Ausztriával s a külfölddel folytatott kereskedelmének kimutatására használtattak s a hol a fentebb említett 105 árúnemnél ugyan kevesebbre kellett szorítkozni, de melyek könnyen kiterjeszthetők az ország belső forgalmának kimutatására is és különben is tágíthatók.

Igy is, a számukra használt szűkebb keretben is becses adalékul szolgálnak Magyarország kereskedelmi forgalmának megismeréséhez, annál becsesebbekül, miután az egységes magyar-osztrák vámterület árúrajstomainak kimutatása egy tényleg létező területnek mutatja ugyan a távolabb külföld irányában való forgalmát, de a terület két felében létező két külön kormányának alapos kereskedelmi politikájához, ennek mikénti intézéséhez legkisebb támponttal sem szolgál.

VIII.

A közlekedésügyi statistika.

A népek közgazdasági állapotának fejlődésére, anyagi s szellemi haladására alig gyakorol bármely ügy is nagyobb befolyást a jó és gyors közlekedésnél. De alig is van ügy, melynek tanulmányozásánál a statistikának nagyobb szerepe jutna.

Leginkább a statistika teendőinek szempontjából fogva fel a közlekedést, azt — némileg átvitt értelemben — bátran két részre, t. i. testi és szellemi közlekedésre oszthatjuk, amabba foglalva mindazt, mi a személyek, áruk, küldemények továbbítására vonatkozik, embebe a levél és távsürgöny által közvetített érintkezést sorozván, mit a pósta- és távirdai statistika czimén külön is szokás tárgyalni.

De még a tágabb értelmű testi közlekedés fogalma is számos alosztályozást igényel.

Tekintetbe kell ugyanis vennünk a közlekedésnek úgyszólván alapját képező, részben természetes, részben mesterséges utakat, valamint az ez utakon haladó, a közlekedést mintegy foganatosító erő és eszközöket: a kocsikat, szekereket, hajókat s a beléjük fogott vagy azokat hajtó lovakat, mozdonyokat stb.

Már e sokféle tárgy egyszerű megnevezéséből is kiderül, mekkora komplikált tevékenység nyílik itt a statistika előtt; nyílik annál inkább, mert a mennyire kiművelt, részletes, mondhatni, majdnem tökéletes a közlekedési statistika némely ága, ép annyira merőben műveletlen sok más tere és ágazata.

Legelőbb is az alapfogalmakkal akarván tisztába jöni, csak röviden emlitem meg az utak különféleségét. Ezek ugyanis szárazföldi és vízi utak, ez utóbbiak között első sorban áll a tenger, azután folyóvizek és tavak, mint természetes, végül csatornák, mint mesterséges vízi utak.

A szárazföldi utak (az egyszerű dülő utakon kívül) valamennyien mesterségesek, legművészebbek természetesen a vasutak.

Magyarországon, csekély tengerpartjával, a partmenti országok legfontosabb, mert legtömegesebb közlekedésnek alapjául szolgáló tenger alig jöhet szóba. Mégsem mellőzhetni a fontosságot, melylyel a fiumei kikötő bír az országra nézve, ez közvetítvén az összeköttetést az Adrián át az ocezánnal. Fontossága pedig nyert egyrészt, mióta össze van kötve az anyaországgal vasut által, mely másik ágában Ausztriába is vezet; másrészt a suezai csatorna megnyitása folytán, mely nagyszerű mű épen az Adrián át közvetíti és fogja méginkább közvetíteni a világforgalmat India felé, tetemesen megrövidítvén az utat, mely hajdan Afrika legdélibb csucsát kényszeríté megkerülni azon hajókat, melyek bármely európai tengerből az ind ocezánsba s azon át China, Japan s India kikötőibe törekedtek.

Maga a tenger mint út nem nyújtván a statistikának adatgyűjtési tért — az illető távolságok állandó számaikkal már a földrajzba tartozván — csakis a rajta közvetített forgalmi adatokat kell szemügyre vennie.

Ez adatok vonatkoznak a hajók számára és minőségére, a lobo-góra, hordképességre s az általuk szállított utasok számára és árúk minőségére és mennyiségére.

Sokkal régibb eredetű a tengeri hajózás, sokkal megállapodottabb a jogköre, melyet nemzetközi jog biztosít, semhogy a tengeri hajózás statistikája is kimivelve ne volna. Bármely ország kikötője meg is adja forgalmának teljes statistikáját, mely a felsorolt adatokon kívül a szállítási biztosításra s dijaira stb., valamint a tengeri balesetek följegyzésére is terjed.

Nem úgy vagyunk azonban a folyamstatistikával. Az utak hosszát vagyis a hajózható mértföldek számát itt is ismerjük —

Magyarországon ez egyébiránt csak a négy főfolyóra s a Márosra, tuzajozás tekintetében még a Vág- és Garamra, a Körösök némely ágaira s a Szamosra terjed. De már a forgalomban levő hajókat, az általuk szállított árukat stb. csak kisebb részben jegyzi fel a statistika s itt még roppant parlag tör nyílik, mely csakis helyesen szervezett s érelyesen működő folyam- és parti rendőrség éber följegyzései után lesz statistikai képpé alakítható.

Többet tudunk e tekintetben a mesterséges vízi utakon vagyis a csatornákon folytatott hajózásról, a mennyiben ott minden hajó, hordképessége és szállitmánya után bizonyos díjat fizet, mely szerint a forgalmi adatok följegyezhetők. Ily csatorna azonban Magyarországon tudvalevőleg csak kettő van, mindegyik 15—15 mértföldnyi hosszúságban. Az egyik a Ferenczcsatorna, mely a Tiszát a Dunával kapcsolja össze Bács megyén át; a másik a Bega csatorna, mely Temesvártól a Tiszáig vezet, a Balaton vizét lecsapoló Sió itt alig jöhetővén tekintetbe.

Legtöbb adatokat szolgáltat a statistikának a gőzhajózás, mely hajói szerkezetét s hordképességét, személyzetét, megtett utait, a szállított árukat, sőt még értéköket s üzleti eredményeit is képes kimutatni.

Hogy mind a tengeri- mind a folyamhajózás statistikája kiváló gondját képezte a statistika fejlesztésében annyit működött kongressusoknak az természetes. Leginkább Párisban foglalkoztak 1855-ben a folyam- és csatornahajózással.

A történt megállapodások szerint külön részét képezi ezen statistikának a vízi út technikája, külön a forgalma. A technikai részben nemesak a főöblöket vagy kikötöket, hanem a folyam természetes szakaszait, a létező akadályokat, a folyás sebességét, a meder szélességét és mélységét; csatornáknál azontúl: rendeltetésöket (vajjon csak hajózási vagy öntözési-e szintén) a zsilipek számát s szerkezetét a rendelkezésre levő viz mennyiségét stb. tudakolták.

A forgalmi részben ki kell tüntetni ismét a főkikötő helyeket, a hajókat mint evezős, vitorlás, gőzhajókat, hord képességöket, a fűtés anyagát, a partbéreket, a hajózás költségeit stb.

A tengeri hajózás-statistika számos igényeire, melyek nagyrészt teljesítve vannak, mint bennünket itt közvetlenebbül nem érdeklőkre s külön közegek által szolgáltatandókra, jelenleg bővebben ki nem térek.

Legfontosabb ráknézve, mert egyúttal legkevésbé kiművelt az utak statistikája, mely nélkül elannyira hiányos úrendszerünk szerkesztésére és összehangzatos kiépítésére se gondolhatunk.

Utaink országos, megyei és községiekre oszlanak. Az országos utakra nézve csak bírunk tudomással, azoknak hosszát, építési módzatait, építési s fentartási költségeit eléggé ismerjük, bár fejlesztésökre az állam, ez idő szerint legalább, nem rendelkezik elegendő költséggel.

A megyei utakra nézve azonban, melyek sorozatába újabban sok azelőtti országos út is került, már csak sporadice jut tudomásunkra valami, a mikor ugyanis egyik-másik megye kisebb-nagyobb összeget vet ki építésökre vagy fentartásukra, vagy a közmunka némely részét fordítja fedezésökre. Csak általában vannak ismerve a kalamitások, melyekkel számos megye éppen az ország szívében, a szükséges építő- és fedanyag megszerzésében küzdeni kénytelen, vagy azt semmi áron se szerezheti meg. Sőt köztudomású, hogy némely megyén könnyebben s alig több költséggel építhető vasút, mint a kor igényeinek megfelelő jó országút.

Mi mindent szükséges az utak statistikájának megalkatása végett adatul gyűjteni, leginkább kiviláglik a párisi kongressusnak ez ügygyel tüzetesen foglalkozó megállapodásaiból.

Ezek szerint, minden utnál, pedig csak a főbbeket emelve ki, kimutatandó az útrendeltetése (országos, megyei, községi-e, a mi viszonyaink szerint); az általa szegett határok (községek) hossza: kövezett, kavicsos megtermészeti állapotban levő rendes szélessége, maga az úttest, szélei, járdája, összes koronája; emelkedése méterekben s méterre; az első építés költsége; fentartása mértöldenkint (kilometre); kövezetnél: az anyag, a napszám, egyéb és összes költségek; kavicsoltnál hasonlóképen; az útfelügyelők száma; egy-egy állomás hossza. A forgalmi adatoknál kitéüntetendő az útvám (a hol léteznek) jövedelme a múlt évből, megyénként és útankint mértöldre (kilometre) számítva; a naponként közlekedő utasok átlag száma, kik kocsin vagy lóháton mentek; a befogott lovak száma; a szállított árúk mennyisége; a szállított árúk és utasok átlagos szállítási költsége mértöldenkint.

Fölösleges élesebben kiemelni, hogy a forgalmi adatok megszerzése nagy nehézségekbe ütközik s hogy ezekre nézve Franciaország sem bírt célt érni, legalább a mi a szállított árúk mennyiségét és

minőségét illeti; de az uton haladt kocsik és fogatok számát az igásmarhával együtt elég pontosan jegyezik 4—4 évi időközökben.

Legfontosabbak az összes közlekedési ügyben a vasutak. A különbség az út mint alapszervezet mint közlekedési eszköz mint mozgó és szállító közt itt is ki legélesebben. A vasutaknál ugyanis még annyiban sem használhatni a természeti egyszerű anyagot, mint a legjobb szerkezetű útnál, hanem itt az út maga csak a lépitmény, melyen hogy mozdonny és vonat járhatson, még mesterkéltén készült külön út kell fagerendákból (Sleeper) és vasútsínekből, melyeknek közei ép úgy vagy még jobban kavicsolandók, mint a legjobb Macadame-féle útnál.

Ha hozzávesszük, hogy még a mozgóerő sem természetadta, embernevelte igavonó vagy marha, hanem a legkomplikáltabb szerkezetű gőzgép, melyhez még a legegyszerűbb teherhordó kocsik is arányosulnak meglehetősen mesterkélten szerkesztett: legott világos lesz, hogy itt a legdrágább készítményű közlekedési eszközzel van dolgunk.

Innen magyarázható, hogy a vasuti építés nagy tökébe fektetést igényel, mely magában és viszonyítva az általa elért eredményekkel a statisztikai nyomázás egy új irányát jelöli ki.

E látszólagos drágaság egyébiránt relativ dolog. Valamely tárgynak olcsó vagy drága voltát — ha nem épen a ritkaság természeti monopoliuma neveli azt — attól függ, mennyiben hasznosítható. Tekintve pedig, hogy óriás időkimélés és előbb nem álmodott tehermegszállító képesség a vasutakat legfőbb uraivá tette a forgalomnak, sőt, hogy a nem tegeren közvetíthető nemzetközi forgalmat ezek, ugyszólván, egyedáruságként birják, milliókat igénylő építésük is csak relative mondható drágának a szerint t. i. a mennyire a leküzdendő természeti akadályok a könnyebben vagy nehezebben beszerezhető tőke, más hasonló pályákhoz — de többé semminemű más közlekedési eszközhez viszonyítva, építésöket előnyösebbnek vagy drágábbnak tünteti ki.

Ugyanez említett forgalmi összpontosítás azontúl egy új irányt jelöl a vasuti statistikának, mely a közlekedés szülte eredményeket, vagyis az e kiváló közlekedési eszközök által közvetített forgalmat puhatolja s így a kereskedelmi statistikának gazdagítja főbb ágait.

Ily egyszerű forgalmi és közlekedési vállalatok külön üzleti személyzetet és szabályzatokat igényelvén, végtelenül gazdag statis-

tikai anyagot nyújtanak ez oldalról is, mely a költséges gépek és kocsik összes egy évi működését, a befutott mértföldeket, a tüzelő anyagot stb. engedi kutatnunk.

Hihetetlen gyorsaságú nagy tömegek mozgosításáról levén szó, szinte lehetetlen volna, hogy az emberi lángészt bármennyire dicsőítő e találmányok, részben a még mindig hatalmasabb természeti erők szülte események meg elemi tünetek befolyása alatt, valamint az üzletmenetnél kikerülhetetlen emberi gyarlóság folytán oly balesetek ne álljanak be, melyek, ép a szállítmányok tömegességénél fogva, tömérdek kárt is okozhatnak, s a statisztikai kutatások számára új, bár szomorú tért nyitnak.

E szempontból tekintve a vasuti statisztikát, többé nem fogjuk túlzottaknak tartani azon számos, különböző igényt s az aprólékosság határaig menő adatok kövevelését, melyek ép a vasuti statistika irányában fölmerültek. Itt azonban nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a nagyszerű vasuti vállalatoknak külön statisztikai hivatalaik is vannak, melyeknek személyzete csakis a vasuti üzlet eredményeivel foglalkozván, nem csoda, hogy oly remek statisztikát voltak képesek létesíteni, minőt Europa majd valamennyi országának ezen tevékenysége máris fölmutat; de a mely eredmények legfényesebbjeit a német vaspályaegylet mutatja fel »Deutsche Eisenbahnstatistik« czime alatt évenként megjelenő nagybecsű közleményeiben.

Miellőtt a tényleges vasuti statistika követelményeit szemügyre vennök, egy pillantást kell vetnünk a vasuti politikára, bátran így nevezhetvén az állam szerepét és teendőit, az államok közgazdasági viszonyait elannyira felforgató ezen nagyszerű vállalatokkal szemben.

Kevéssel a vasutak életbeléptetése után, mit immár felszázadra visszafelé kereshetünk, az államok teljes fontosságukat felfogván, azokat saját kezelésök alá fogni, sőt saját költségökön építeni is kezdték. A nagyszerű eredmények után, melyek az első vasutak által előlének érve, oly mérvben nyilvánult minden oldalról újak építésének szüksége, hogy az államok nem voltak képesek az e célra igényelt óriási tőkéket előteremteni s kénytelenek valának azt a sokkal hatalmasabb magániparnak engedni át. Tapasztaltatván továbbra, hogy a vasutak kezdetben kevésbbé jövedelmezők; de meg számos vasut stratégiai és más, gyakran politikai szempontból is kezdetvén építettnei, lassan-lassan divatba jött, hogy a magán vállalkozók csak úgy voltak ily vonalak

kiépítésére csábíthatók, ha az illető államok a vállalat kamatozását biztosítják. Ebből egy új üzletnem fejlődött, mely kamatbiztosítás czimén hol az egész vonal építésébe tényleg befektetett tőke után, ennyi-meg ennyi kamatját, hol annak mértföldenkinti bizonyos jövedelmét az állam által ígért, hiány esetén, kiegészíttetni. Legtöbb esetben azonban e kamatbiztosítások csak előlegül tekintetnek, melyeket a vasuti vállalatok üzletük későbbi fölöslegeiből visszafizetni tartoznak.

Némely államok, köztük Ausztria is, kezdetben maga bírván vasutait, pénzügyi helyzetének rosszabbra fordulásával eladta vasuti birtokát s így lön, hogy az amaz időben szintén Ausztria teljhatalma alatt álló Magyarország vonalai, visszaváltván a 48 előtt épült pestváci és pest-szolnoki vonalrészec, az ugynevezett államvasuttársulati francia tőzsér-társulatnak kerültek birtokába.

Magyarországon, mióta saját felös kormánya vette át az ország ügyeinek vezetését, mindkét rendszer lön életbe léptetve, t. i. saját állami költségen is épített az ország vonalakat s e célra magántársulatéit meg is vette, kamatbiztosítás mellett is építtetett s e biztosított kamatú vasutak tömeges építése s részben a kezdet, részben a pénzügyi válság s terméketlenség folytán rosziúl jövedelmező vasutak garanciája az, mely most annyi millióval terheli állambudgetünket.

Tekintve azonban azt az óriási befolyást, melyet főkép hosszabb vonalú vasutak valamely ország kereskedelmére s összes üzleti viszonyaira gyakorolnak, tekintve a felelőség nagy mértékét, melylyel ily üzletek a közbiztosság irányában tartoznak s azon óriási tőkét, mely beléjük fektetve van: mindinkább gyökeret ver, még az államilag annyira decentralizált Angliában is azon vélemény, hogy a vasutak üzletét az államnak kell saját kezében összpontosítani. Így pedig a komolyabban gondolkozó államférfi és nemzetgazda csak elszomorodva hallgathatja azon meggondolatlan hangokat, melyek pillanatnyi pénzzavaraink enyhítése végett, a magyar állam kezében levő vasuti birtokot is kalapács alá javasolják hozni, nemhogy törekednünk kellene, még megfelelő áldozatok árán is, megtörni a monopoliumot, melylyel némely vasuttársulatok Magyarország kereskedelme, sőt ennek iránya s köztük a főváros felvirágoztatása körül is birnak.

Ismerve immár a vasuti politika főbb elveit, a vasutak feladatát kögazdasági s kereskedelmi tekintetben, még röviden fölemlithetjük, mily roppant befolyást gyakorolnak, mint a könnyű s olcsó közlekedés

legfőbb közvetítői a mezőgazdasági termelésre s a földbirtok értékére, valamint az általuk ért vagy megközelített ipartelepek jövedelmének fokozására, és áttérhetünk azon kívánalmakra, melyeket a vasuti statistikát illetőleg a forgalmi s közlekedési statistikával kiválóan foglalkozott párisi kongresszus még 1855-ben kifejezett s melyek azóta nagyrészt teljesítve is lettek.

A francia kongresszus több részre osztja ez iránti kívánalmait, külön táblázatokat szán a vasutak közgazgatási és pénzügyi szervezetének; külön kívánja vizsgálni a vasutak pénzügyi helyzetét minden év végén; öt külön táblázatot szerkesztett a vállalat technikai föltételeinek számbavételére; azután tekinti a vállalat költségeit; továbbá az üzletre térvén, itt külön a vasut személyzetét, a szállított személyeket s a málhát, a szállított árúkat; az anyag forgalmát, a tarifákat (a differential vagy különbözeti tarifák nélkül) az utasok és málhák valamint az árúk utáni jövedelmét, az üzlet költségeit kilometrekint, végül az üzlet összes költségeit kutatja.

Az első fejezetben a vállalat megnevezésén kívül az engedményi okmányt is kívánja ismerni, az egészvonal és szakaszai hosszát a kiindulás- és végnek megnevezésével; tudni kívánja vajjon egy- vagy kétvágányú-e az engedélyezett vasut, ismerni kívánja az aláírt kötvényeket, a kibocsátott részvényeket, az állami vagy egyéb subventiót, a befektetett tőkét, az állam által biztosított annuitásokat s a kibocsátási lábat, valamint a realisált részvények mennyiségét s értékét.

A technikai föltételek és viszonyok kutatásánál kérdi a kongresszus a már üzembe bocsátott vasutaknál a vágányok számát, azok hosszát egyenes irányban, kanyarulatokban, vízszintességök megemelkedések szerint; a profilozást, az elfogadott sínrendszert, a váltókat s távirdai jelzéseket; továbbá az ut szélességét alapján, koronáján stb., a hidakat, viaductokat s minden az építésre vonatkozó részleteket.

A forgóanyag fejezetében kívántatik a mozdonyok száma és jellege (utasok és árúk szállítására) a különféle utaskocsi (waggon) osztályzatuk, térfogatuk szerint, hasonlóképen a málhás és szállító szkekerek mennyiségök, szerkezetök, osztályzatuk szerint.

A költségek rovatában az összes és kilometre-k szerinti általános költséget kívánja kimutatattatni a kongresszus. Részletezésök történnék a terület, alépitmény, műépitmény, azontul valamennyi egyéb építkezés, utak, forgók, sorompók, forgó anyag, beruházás szerint

részletezve. Az egyes árak kimutatásán kívül szükséges számítani, mibe kerül a terület egy hectare-ja, a földmunka egy köbmétere, s így tovább minden építményé, a viaductokra, hidakra, indóházakra stb. külön-külön.

Az üzletnél kimutatandó a személyzet, mint központi, indóházi, vonal- és vonatbeli; szintűgy a technikai személyzet, mint mérnökök, felügyelők, mindezek szolgálati rangjuk, viszonyuk és százalékban kiszámított költségek.

Elmaradhatatlan továbbá az összes utasok kimutatása a szerint, mely osztályt használtak, szintűgy az árúk s málhák ezek mindenféle költsége s jövedelme. Ide járul végre maga a forgalom, idejét s nagyságát egyaránt tekintve, hogy az egész üzlet legrészletesebb végeredményei kitűnjenek s e nagyhorderejű vállalatok minden mozzanata szemlélhető legyen.

Ezen itt csak rövid vázlatban bemutatott kivánalmak a rovatok százait vannak hivatva adatokkal betölteni és ez adatok kerülnek is, sőt hazánk is szolgáltatja s valóban csak a tanulmányozás kedvétől függ, hogy mind e viszonyokra nézve teljesen világos képet is nyerjünk.

Szomorú tapasztalataink, melyeket több rendbeli vasutunk finanszírozása s építése körül szereztünk, nagyrészt ez adatok hiányos szolgáltatására — mit ellenőrizni van az államnak hatalma — vagy még hiányosabb tanulmányozására vihetők vissza.

Hazai vasutaink főleg befektetett tőkéinek ismerete csak azzal nehezül meg, hogy több vasut ausztriai határokat szegvén, a monarchia mindkét részében tett beruházásokat, melyekre nézve, leginkább mi a felszerelést s a mozgó anyagot illeti, nem tehető oly elkülönítés, hogy Magyarország összes vasuti ügye tisztán ki legyen mutatható, mi nevezetesen a költségeknél és jövedelmeknél is némi zavart okoz.

A feljebb vázolt kongressusi határozatokhoz csak a berlini járult még külön kivánalmakkal, melyek egyébiránt inkább a kereskedelmi statistika terére tartoznak s ott meg is említették, a mennyiben ugyanis azon óhaj nyert kifejezést, hogy a vasutak bizonyos csoportozatok szerint mutassák ki az általuk szállított árúkat is összeségökben és állomások szerint.

E kivánalomnak a mi vasutaink még a berlini óhajnál is nagyobb mérvben tesznek eleget; tarthatni azonban tőle, hogy e tekintetben valami hanyatlás fog mutatkozni, mert mint a lapokból

értésültünk, újabb időben tanácskozások folytak Bécsben, melyeken a monarchia mindkét államterületének képviselői részt vettek s a melyeken egyforma vasuti statistika iránt voltak határozatok megállapítandók. Az itt kifejezett aggály annyiba látszik jogosultnak, mert ez értekezleteken sem Ausztria sem Magyarország részéről nem vettek részt az illető statistikai hivatalok képviselői, mint ily ügyben talán legkompetensebb szakférjak. *)

Ugyancsak a közlekedésügyhez tartoznak — mint kezdetben jelezve is volt — a p o s t a és t á v i r d a.

A p o s t á v a l csak legújabbán foglalkozott a szt.-pétervári kongresszus, holott a t á v i r d a statistikája már 1855-ben tárgyalatott Párisban.

Bármennyire fontos tételét képezze a póstaügy az államok budgetjének, hol tekintélyes fölösleget nyújtván, hol hiánynyal szerepelvén a költségvetésben, ezen oldala mindenkép csak másodrendűnek tekinthető ama fontos feladattal szemben; melyet a pósta, mint a szellemi közlekedés legfőbb, s részben a szállításnak is hatalmas közvetítője betölteni hivatva van.

Mind a pósta- mind a távirdaügy vagy kizárólag vagy legnagyobbrészt állami kezelés alatt van; de még ott is, hol magánvállalatnak képezik tárgyát, oly nagyszerű szervezetet s személyzetet igényelnek, hogy működésök eredménye szabatosan összeállítható. Majd valamennyi állam kimerítő statistikáját is közli póstai forgalmának időnkint, s idáig inkább csak a nemzetközi egyöntetűség tervezete hiányzott, hogy az összehasonlítás államról államra megtörténhetvén, általános képet nyerjünk ezen nagyfontosságú intézményről.

Az újabbán megállapított terv szerint a pósta-statistika három főrészben tárgyalandó, melyeknek elseje a p o s t a i i n t é z e t e k e t (pósta-hivatalokat) másodika a f o r g a l m a t, harmadika a p é n z - ü g y i e r e d m é n y t lesz kitéüntetendő.

De hogy mindez eredményről kellően ítélhessünk, mindenütt kimutatandók a p o s t a d i j a k is, sőt a hol a szállítás különböző tárgyaira s nemeire nézve eltérő vagy különböző (differentiál) tarifák

*) Újabbán e hiány pótolatott és Magyarország statistikája is képviseltetvén, oly minták állapítottak meg, melyek híven betöltetvén, a monarchia két államának lehető legjobb vasuti statistikáját fogják létrehozni.

léteznek, ez is fölemlítendő. Például bizonyos levelezések (levelező lap, bérmentett, vevényes levelek) árúmustrák és árúk, tekintetbe vétetvén a megfutott távolság vagy egyéb díjazási föltételek.

Ma már az illető állam miveltségi fokának kriteriuma, hány póstabivatal esik egy \square mértföldre vagy rosszabb esetben: hány mértföldre egy póstabivatal; hány fejre egy egyszerű, egy pénzes levél stb. Mindmegannyi ok, hogy kutassuk s külön kimutatva meg is leljük a statistikában: hány egyszerű bérmentes meg bérmentetlen levél érkezett s küldetett el; mennyi a levelező lap, a keresztkötési küldemény, a pénzes levelek s értékes levelek száma s az általuk képviselt összeg? Hasonlóképen kutatják a teherszállítmányoknál: mennyi köztük az árúmustra, tényleges árú, irodalmi vagy művészeti cikik, mennyi a szállított személy s átlag hány mértföldet futottak be?

Ha a póstakezelés személyzetéről nyertünk felvilágosítást, okvetlenül érdekes lesz kutatni, s nevezetesen hazánk ebbeli viszonyainak megbíráthatása, de netalán ujjászervezhetése végett üdvös is: mekkorra érték fekszik az épületekben, felszerelésekben, mekkorák a vitelbéri költségek vasuton, országunon, gőzhajón stb.

Hasonló adatokat kell követelnünk a t á v i r d a ü g y e t illetőleg is. Csakhogy ezekhez járul a villanyutnak építése, illetőleg szerkezete vagyis a vonalak hossza s a huzalok száma. Azonkívül különbséget kell tenni a között vajjon tisztán állami vagy magán (p. vasutársulati) vonalak-e? Itt fontos tudnivaló az állomások száma, meg az vajjon csak nappali, vagy éjjeli s nappali, egész vagy félszolgálatra, egész éven való tevékenységgel vagy csak bizonyos időnyre vannak-e szervezve.

Csak mind ezen és hasonló tényezők gondos tanulmányozása enged alapos ítéletet formálnunk, csak ezen alapokon szólhat majd hozzá az ez intézmények létesítését, fentartását, fejlesztését elrendelő ellenőrző parlament és csak ez adatok segítségével felelhet tevékenységéről a kormány és ítélhet a társadalom minden egyes, a k ö z l e k e d é s ü g y iránt érdeklél viseltető, fontosságát s közgazdasági hatását kutató tagja.

IX.

A hitel- és pénzügy statistikája.

A társadalom közgazdasági életének egy új oldalával készülünk megismerkedni e fejezetben, kutatva s nyomonkövetve, mely feladatai jutnak e téren is a statistikának.

Ha e tanulmányba a részvénytársulatokat, mint a bank- és hitelintézetek létesülésének főalakját is bele vesszük, oly tág keretet nyerünk, mely az összes nagyobb szabású közgazdasági cselekvést magában foglalja. Csakhogy a statistika itt másképp osztályoz s a részvénytársulatokat, például, nem pusztán mint ilyeneket, hanem feladataik és céljaik szerint tanulmányozza s így egy részökkel máris találkozunk, mint például a gőzhajózási és vasuti társulatoknál, a bányászatnál stb. egy részökkel meg most foglalkozunk, mint például a bank- és hitelintézetekkel, takarékpénztárakkal, biztosító társulatokkal stb.

Mint pusztán részvénytársulatokkal, e kollektiv név alatt kevés dolga is volna velök a statistikának. Legfeljebb a bennök fekvő, rendelkezésre levő tőkét vehetné számba, ezt pedig sokkal helyesebben a börze tevékenységének statistikai nyomonkövetésénél cselekedheti, a hol nemcsak a részvénytőkét, de a részvények számát, név- és árfolyambeli értékét, az osztalékban pedig kamatozásukat vagy jövedelmezőségöket, esetleg veszteségöket is nyomonköveti.

Rögtön megváltozik azonban a kutatási irány, ha a legtágabb értelemben vett bank- és hitelintézetek tevékenységét tesszük kutatásaink tárgyává, mely esetben bármely magán- vagy nem részvénytársulati ily célú vállalat is kutatásaink körébe esik, noha tagadhatatlan, hogy ez esetben is, a nemzetgazdasági fejlődés mai állapotában, nagyrészt mégis csak részvénytársulatokkal lesz dolgunk. Csakhogy itt nem alakulásuk módjával, hanem tevékenységök minőségével foglalkozik a statistika.

Az általános ismereteket azonban itt sem mellőzhetjük, sőt a statistikusnak, ha hivatásának meg akar felelni, itt is épúgy, mint minden egyéb téren iparkodnia kell szakembernek lenni.

A hitel- és bankügy ugyan sokkal számosabb és speciálisabb ismereteket igényel, semhogy ezeket rövid tanulmány után meg lehetne

szerezni; de meg lehet szerezni oly áttekintést s oly alappját az ítéletnek, melynek segélyével igenis könnyű lesz azon műveletek eszközése, melyek a bank- és hitelügynek statistikai feltüntetését lehetségessé teszik.

A bank- és hitelintézetek csekély kezdetű magán-tevékenységből nőttek, századokon át, azon órási intézményekké minőknek ma ismerjük. Nem szükség visszanyúlnunk a régen múltba, hogy az egyes pénzváltók egyszerű üzletétől fogva a lombard-, deposit-, giro- és jegybankok keletkezéseig nyomról-nyomra kísérvük a kereskedésnek s vele együtt a hitelnek s eszközeinek fejlődését. Bátoran elfogadhatjuk ez intézeteket létezőknek és tekinthetjük összes tevékenységüket, melyet a banküzletek majd valamennyi nemében fejtenek ki kisebb-nagyobb mértékben az egyes intézetek, külön elnevezésüket többnyire azon üzletágtól nyervén, melynek ápolását külön előszeretettel üzik és legfőkép csak abban különbözvén egymástól, vajjon adnak-e ki bankjegyeket vagy sem.

Kevésbé is a többi üzletnem, mint épen e legutóbbin vagyis a jegykibocsátáson sarkallik a bankügyben előforduló azon másik nagyobb megkülönböztetés, vajjon ugyanis a szabad bankrendszer vagy a monopolizált bankrendszere divik-e valamely országban, vajjon a monopolizált nagyobb bankok állami banknak tekinthetők-e vagy magánvállalatoknak. Bár még a hol ez utóbbi gyanánt keletkeztek is a központi bankok, s ha még oly szabadok kormányzásukban és cselekvényeikben, az illető államok kormányával fejlődött szoros viszonynál fogva s a kormányoknak adott nagy előlegek és kölcsönök által csakhamar annyira összeszővődtek az állammal, hogy azt gyakran politikai cselekvényeiben is szolgálni kényszerültek, mert fenállásuk vagy megbukásuk ép az állammal fenálló szoros kapcsolatuknál fogva, legközvetlenebbül hozzá volt szöve.

Magyarországon ez idő szerint egészséges bankrendszerről nem lehet szó. A jegykibocsátási monopoliumot hazánkra nézve is a bécsi nemzeti bank bírja a jelenben tényleg, ha nem is jogilag. Sőt még e monopoliumot is kényszerfolyam mellett forgó bankjegyekkel gyakorolja, noha ennek nem annyira a bank, mint inkább az állam az oka; mert a bécsi nemzeti bank ércz pénz készlete, mely a forgalomban levő bankjegyek fedezetül szolgál, elegendő arra, hogy készpénzfizetését rögtön megkezdhesse. Nem kezdheti meg azonban, mert saját bankjegyain kívül kényszerfolyamú állampapírpénz is forog, melynek beváltásáról, illetőleg más konsolidált

államadóssággá való átváltoztatásáról okvetlenül gondoskodnunk kell Ausztriával együtt, habogy, a v a l u t a helyreállítását komolyan akarva, solid alapú magyar nemzeti bank felállítását óhajtjuk.

Statistikai szempontból akár jegykibocsátással foglalkozik valamely bank, akár nem, mind s z e r k e z e t é t mind ü z l e t k ö r é t okvetlenül tekintetbe kell venni és az adatgyűjtési rovatok a szerint berendezendők, hogy az illető bank alaptőkéje (mely nagyrészt részvényekben áll), tartaléktőkéje s ennek, valamint üzleteinek kamata vagyis jövedelme kitűnjék.

A h i t e l k ö z v e t í t é s e levén valamennyi banknak főfeladata, kutatni kell, mily alakban cselekszi ezt. Teheti ezt pedig (mellözve ezúttal a bankjegykibocsátást mely mindössze jövedelmezőbbé teszi üzletét) és teszi is legfőképen v á l t ó k l e s z á m i t o l á s a (escompte) által. E szerint tehát ki kell mutatni, mind a váltók számát, mind értékeket és bizonyos osztályzatok szerint az egyesek összegeit; ki kell mutatni a kamatot, s egyéb az adós által fizetett díjakat valamint a lejáratok időhosszát.

L e t é t i bankoknál valamint t a k a r é k p é n z t á r a k n á l ki kell mutatni az üzlet alapját képező betéteket s a hitelezés módjait, vajjon ugyanis a befolyt pénz ismét váltók leszámítolására, értékpapirokra vagy árukra adott előlegekre, jelzálogokra stb. fordítatott-e?

Külön czélú bankoknál és hitelintézeteknél ki kell mutatni az üzleteket, melyekbe a tőke közvetlenül fektettetett, legyenek azok bár valódi kereskedelmi üzletek, hitellel segélyezett idegen vállalatok, alapítások stb.

Végül ki kell tüntetni az illető pénzintézetek v a g y o n i állapotát és m é r l e g é t, vajjon ugyanis az intézet tulajdona értékpapirokba és milyenekbe fektettetett, ingatlanba van-e ruházva, s mily jövedelmet vagy vesztséget mutathat fel az intézet az év végén, számba véve az igazgatóság és tisztviselők díjazását s a részvényesek osztalékát.

Különös tekintet alá esnek még statistikai szempontból a földhitelintézetek vagyis a jelzálogi hitellel kiválóan foglalkozó társulatok és vállalatok.

Ritka eset ugyan, hogy az efféle, merően külön czélra szervezett intézetek rendelkezésre levő tőkéikkel egy vagy más, vagy épen valamennyi banküzlettel is ne foglalkodjanak. Mindamellet saját üzletök különbözik ettől, simulván a földbirtok természetéből folyó azon szük-

séghez, hogy a földbirtok csak hosszú apró részletekben visszafizetendő hitelt élvezhet előnnyel. Ily hosszabb hitel 24—32 évi törlesztésre szokott nyújtani, még pedig akképen, hogy az adós nem közvetlenül készpénzt, hanem zálogleveleket nyer, melyeket az intézet, adósaitól kapott kamataival, többnyire csekélyebb kamatláb mellett félévenként vagy évenként kamatoztat.

Ez üzletfajból kétféle statistikai följegyzés következik. Az egyik az adósok által lekötött zálogbirtok természetét s értékét kutatja, nyomozván terjedelmét, gazdálkodási módját, megterheltségét stb. másika a hitelező intézetnek, mint adósnak, nyomozza állapotát, keresvén mennyi záloglevél vagy jövedékjegy s mily kamatozás mellett van forgalomban, mikép törleszti ezeket az intézet hitelezőivel szemben, évi sorsolással vagy beváltással-e, hová fordítja jövedelmét vagy mivel biztosítja hitelezőit a netaláni veszteségek ellen.

Valamennyi bank- és hitelintézetre vonatkozólag pedig szükséges ismerni, főleg ha nemzetközi statistikáról van szó, az illető ország erre vonatkozó törvényhozását, sőt szükséges ezt ismereni valamely országon belől is, tekintve például, mint nálunk az országos földhitelintézetet, mely hitelezői biztosítása végett törvényes előjogokat nyert, minőkkel a lajtántuli törvényhozás is sietett, főkép az 1873-diki pénzválság alatt tett tapasztalatok folytán, saját jelzálogi intézetét is felruházni.

X.

Az előrelátás és önszegély valamint a biztosítás statistikája.

A bank és hitelintézetektől különböznek, bár a tevékenység némely ágaiban hasonló műveleteket eszközölnek: az előrelátás és t a k a r é k o s s á g i n t é z m é n y e i. (Institutions de prévoyance).

Céljuk a szegényebb, főkép a munkás osztálynak megkönnyíteni gazdálkodását, őket szükségleteik beszerzésében segíteni, öreg napjaik, vagy betegségek esetére családjuknak vagy özvegyeiknek ellátást vagy segélyt biztosítani stb.

Ily intézmények létrehozásában olykor maga a munkás osztály ragadja meg a kezdeményezést, olykor egyes munkaadók (nagyobb gyártulajdonosok, bányatelepek birtokosai, gyakran maga az állam) szerveznek ily intézetet, melyet a munkások saját járulékaikkal is támogatnak.

Sőt gyakran maga a vállalkozási szellem is ösztönöz ilyenek alapítására, mint például a népbankoknál, a mikor is csupán a betétek csekélysége és gyümölcöző gyakori forgatásuk biztosít a részvevőknek hosszabb idő lefolyása alatt bizonyos nyereséget, azontúl, hogy időközben is olcsó hitelben részesíti tagjait.

Bármely neme ez intézményeknek a társulati szellem hatalmán alapszik. Minél haladottabbak ez intézmények, annál inkább lehet a társulati szellem fejlődésére következtetnünk; egy okkal több, hogy a statistika, mely a társadalom minden mozzanatait köteles figyelemmel kísérni s a belőlök vonható tanulságot a társadalom legbehatóbb ismertetése által érvényesíteni, szemlélődését e tere is kiterjeszse.

Voltaképen a takarékpénztárak és működésök is e téren volna tanulmányozható, valaminthogy külföldön csakugyan az »előrelátási intézmények« fejezetében szokták tárgyalni a takarékpénztárakat.

Nálunk azonban a takarékpénztári intézmény sokkal inkább a letéteményi (deposit) bankok jellegét ölté, sokkal inkább hitelközvetítő, semhogy a kölcsönös támogatás és segélyezés alatt okszerűen volnának tárgyalhatók.

Akármely czímet adjunk egyébiránt ez intézményeknek, a statistika, ha nyomozásukra indul, okvetlenül kénytelen az intézet vagy vállalat célját és feladatait ismerni, a szerint intézvény kérdéseit tevékenységök kipuhatolása végett is.

Ha a takarékpénztárakat itt elejtjük, fennmaradnak mint idevágó nagyobb intézetek a népbankok, bár nálunk ezek is sokban a takarékpénztári műveleteket folytatják, a kölcsönös segélyegyletek, az öregségi vagy özvegyi nyugdíjintézetek, a bányászati testvérládák, betegsegélyzési és temetkezési egyletek, anyagszerzési, fogyasztási, közös munkálkodási (coopératív) és hasonló egyletek.

Ez egyletek és társulatok minden neménél általános, mindnyájával közös és külön céljuknak megfelelő külön adatok gyűjtendők.

Valamennyinél szükséges tudni a célon kívül a tagok számát s a hol meghatározott betételekről vagy részjegyekről van szó ezek nagyságát. Szükséges ismerni az egylet tőkevagyonát és céljaira fordítható évi jövedelmét vagy bevételeit. Hasonlóképen szükséges ismerni a hitelt vagy segélytélvezők számát s a rendelkezésekre adott összegeket; a beszerzett és kiosztott munkaanyagok árát s az a melletti nyereséget; a fogyasztott tárgyak mennyi- s minőségét s a nagyban való beszerzés által a tagoknak juttatott hasznot; a tagok által szolgáltatott munka mennyiségét s értékét s a belelőle nyert jövedelmet.

Látnivaló, hogy itt oly különböző célú és természetű intézményekkel van dolgunk, hogy mindössze csak jelezni lehetett a szempontokat, melyek statistikai nyomozásnál irányadók.

A nemzetközi kongressusok egyébiránt e tárggyal is behatóan foglalkoztak s nevezetesen a párisi 1855-ben valamennyi addig ismert ily intézmények, vállalatok, egyletek és társulatok számára megállapítá a kérdőpontokat és adott utmutatást a megfelelő, roppant gazdag s a társadalom viszonyaira élénk világot vetendő anyag mikénti gyűjtésére.

A még hiányzó megállapodások Berlinben hozottak 1863-ban, mely kongressus különös figyelmére méltatta a munkás osztályokat, mindazon tények kutatására sarkalván, melyek ez osztály jóllétének előmozdítására, bármely államban léteznek.

Nálunk ez még nagyrészt miveletlen tér, melylyel szemben a statistikának sok a teendője, de hol csakis az egész ország hivatottainak lelkes összeműködése fog megfelelő eredményekre, vagyis oda vezetni, hogy szegényebb néposztályaink állapotát alaposan megismerjük és tanulmányozzuk a számukra már létező intézményeket, tanuljuk megismerni a viszonyokat, melyek ilyenek létesítésére vezetnek s tanuljuk megismerni azon nagy tért, melyen ezek még teljesen hiányozván, ép ez ismeretből merítsük az erőt is a szükségéseknek létesítésére.

Ugyancsak az önszegély vagy kölcsönös segélyzés terére tartozik, bár a tárgyalattól merőben különbözik a biztosítás ügye.

Tagadhatatlan, hogy a biztosítás eszméje egyik legszebb ember-ségi és gazdasági találmanya az újkornak. A gondolat, hogy a sokakat

fenyegető s az egyest érhető, de őt gyakran végkép lesújtó kár, sokakra elosztatván, az egyesnek kárpótlást szerezvén így mindnyájára nézve a kárt elviselhetőbbé tegye, egyik legszebb nyilvánulása a kölcsönösség érzetének.

Kezdetben csak a tengeri szállítmányok biztosítására irányult ez eszme, de később mind több több tárgyat vont körébe s ma époly üdvösen látjuk működni a szárazföldi szállítványok valamint a tűzkár és jégverés ellen, de sőt magának az életnek biztosítására is.

Az ok, hogy ez ügygyel külön kell foglalkoznunk, abban keresendő, hogy különböző alakot öltött, többnyire nagyszerű vállalatokkal van dolgunk, melyek sok esetben részvénytársulatok szerkezetében működnek.

Az elv és eszme valamennyi biztosításnál egy és ugyanazon, t. i.: — mint emlitem — az egyest érhető kárt sokak által megtéríteni. A módozat azonban, mely szerint ez történik a legkülönbözőbb s e szerint különböző a statistika teendője is a tények s eredmények nyomozásában.

Csak maga a tűzkár elleni biztosításnál is három, határozottan különböző alakban látjuk a biztosítást működni. Biztosítást vállal ugyanis a részvénytársulat, mely bizonyos osztályzatok szerint megállapított s a tárgy kisebb nagyobb tűzveszélyességétől függő díjakat vet ki tagjaira, melyek rendes befizetése után, tűz esetén az illetőnek a kár megtérítettik. A befizetett díjakból nemcsak az eshető károknak (risque-nek) összege kellvén kitchnie, hanem az egész kezelés költségének valamint a részvényesek (még pedig minél nagyobb) osztalékának is, természetes, hogy a díjoknak aránylag elég magasnak kell lenni.

Ezt kikerülendő, alakultak kölcsönös tűzkár biztosító társulatok, melyek nem nyereségre alapított vállalatok, hanem nagyobb területre terjedő oly birtokosok társulata, kik kölcsönösen kötelezik magukat, hogy az egyiköket vagy másikukat érthető tűzkárt kölcsönösen megtérítik. Itt tehát nincs szó előre megszabott díjakról, hanem azok csak a kár nagysága szerint vettetik ki a tagokra. Ha több a tüzeset s nagyobb a kár nagyobb, ha kisebb, csekélyebb a fizetendő díjtétel. E bizonytalanság s a gyakori utánfizetés valamint a pontatlanság a díjak befizetésében ily társulatoknak legnagyobb ellensége s nálunk legalább soha sem bírtak prosperálni.

E hiányokat iparkodik kikerülni s az alacsony díjakat a biztos

kárpótlással egyesíteni az úgynevezett állami biztosítás. Ez eszme szerint valamennyi házbirtokos köteles bizonyos alacsony, az állam által kezelendő s közigazgatási úton behajtandó díjtételek befizetésére, mely után valamennyi tűzkár az országban lel kárpótlást. Ily intézmények főképp Németországban léteznek nagyobb számmal és jó eredményeket tüntetvén fel, újabban Magyarországon is nagy mérvű propaganda fejlődött ki ez eszme mellett, melynek mikénti valósitása iránt most folynak a tanácskozások a belügyi ministerium kebelében.

A tűzkárbiztosítás e három nemének elősorolásából is kitünik, mennyire különböző utakon kell haladni a statistikának is, hogy a szükséges anyagnak birtokába jusson. A főirány mégis valamennyinél egy és okvetlenül meg kell tudni a biztosított tárgyak (házak, melléképületek, kazalok stb.) számát s értéköket, a kivetett s bevett díjakat, az esett károkat s a megtérített károsségeket.

Az igazgatási és kezelési költségek a biztosítás mind három neménél szintén kutatandók. A részvénytársulati biztosításnál még azontúl a részvények száma és értékök, a tőke mikénti gyümölcsöztetése s az üzlet összes jövedelme, valamint a részvényesek osztaléka is számba jön.

Az ingók és állatok biztosítása valamint a jégkár elleni biztosítás majdnem mindenütt egyforma és csakis magán társulatok által gyakorolható sikerrel.

De már az életbiztosításnál ismét különböző alakok jönnek szóba. Itt bizonyos fix tételek melleiti biztosításról lehet szó a biztosított halálára, vagy egymást kölcsönösen biztosítók közt a túlélő javára, vagy bizonyos tőkének vagy járadéknak biztosítása valamely előre meghatározott korévre; vagy épen többeknek társaságba állt kölcsönös biztosítása egymás túlélésére a vele járó nyereményekkel stb.

Mindmegamnyi külön körülmény, mely a statistika által is külön számba veendő, s a melynek részleteire nézve mind a párisi, mind a berlini kongresszus ugyancsak részletes mintákat állapítottak meg.

Nálunk eddigelé a biztosítás ügye csak kevésé foglalkoztatá a hivatalos statistikát, mely úttörő munkái között e nagy terjedelmű ágat művelés alá még nem vehette. Mindamellet folyamatban vannak erre nézve is a munkálatok, az illető biztosító intézetek képviselőivel fogván megállapíttatni, minő és mennyi anyagra számíthat e téren a hazai statistika.

XI.

Az igazságügyi statistika.

Ha az igazságügyi statistikában magát az igazság szolgáltatás statistikáját kutatjuk csupán, akkor csak az állambatalomnak az állameszme valósítását célzó egyik tevékenységét ismerjük meg. Ez nagyfontosságú és felette érdekes ismereteket nyújt ugyan az iránt, mennyiben találja meg a honpolgár hazájában az igazságszolgáltatást, mennyiben torolja meg az állam az ellene vagy tagjai ellen elkövetett bűnöket és vétkeket; de az igazságügyi statistikának ez mindenestre csak másodrendű fontosságú oldalát tárgyalja, mely nyer érdekességben, ha más államok hasonló viszonyaival összehasonlítjuk.

Százszorta fontosabb, végtelenül érdekesebb azonban az igazságügyi statistikának azon másik része, mely közvetlenül a népességi statistikához simul, mely a társadalmi állapotoknak szolgál mintegy illusztratióul, mely a népesség erkölcsi állapotát kutatja s így az úgynevezett moralstatistikának lesz egyik legbővebben bugyogó forrásává, míg viszont a honpolgárok magánjogi ügyeit is nyomozva, a közgazdasági élet minőségére is enged következtetnünk.

Tagadhatatlanul a bűnügy szolgáltatja e tekintetben e legérdekesebb adatokat, melyek újabban a bűnös visszaesések (recidive) terén is gyűjtetvén, csakugyan bő anyagot nyújtanak a társadalom erkölcsi életének, bűnösségbe esett egyéneinek fölismerésére.

Az igazságügyi statistika anyagát, magát az igazságügyet legtágabb értelmében véve, az országok törvényszékei szolgáltatják.

Minél fejlettebb a törvénykezési rendszer, minél helyesebb e rendszeren belől a statistikai nyomozások módszere, annál tökéletesebb lesz az anyag, melyet az országos statistika az egész társadalom érdekében feldolgozhat.

Magyarországból igazságügyi statistikát a mai modern értelemben csak az 50-es évekből ismerünk, midőn hazánk politikailag igazságügyileg is az osztrák tartományok mintájára levén szervezve, az itt létezett Stuhl- és Bezirks-, Landes- és Oberlandes-Gericht czimén

működött bíróságok, egyforma minták szerint, természetesen, Bécsbe szolgáltatták az adatokat, melyek ott a központi cs. kir. statisztikai igazgatóság által összeállítva, hivatalos közleményeiben láttak napvilágot.

A magyar alkotmánynak csak ideiglenes és részletes helyreállítása 1860 és 61-ben megszakasztá e téren is a rendes adatszolgáltatás nem kötelezettségét, de tényleges eszközlését és rendet ez ügybe, a statisztikai hivatal, bármely fáradozása ellenére sem hozhatott, míg csak 1872-ben a kinevezett királyi törvényszékek nem kezdtek működni, melyeknek körében az államügyészeknek lőn különleges feladatukká téve a statisztikai anyag előteremtéséről s beszolgáltatásáról gondoskodni

A törvényszékeket és államügyészeket emlitem s ez magyarázza meg, hogy csak 102 törvényszék és 360 járásbíróságnak*) bírjuk igazságügyi, társadalmi szempontból is hasznosítható adatait, míg a kir. kuria, a semmitő szék, a váltótörvényszékek és esküdtszékek igazságszolgáltatási statisztikája inkább csak ügyforgalmi kimutatásnak nevezhető.

Az összes igazságügyi statistika a törvénykezés két főága szerint szintén két részre szakad, t. i. a magánjogi- s a bünygyi statisztikára.

Bármily érdekes adatokat képes szolgáltatni az előbbi t. i. a magánjogi statistika, mivelése sokkal nehezebb, semhogy eddig valami nagy fejlettségnek örülne még a legmiveltebb államokban is. Magyarországon alig van túl a kezdeményezésen, melyet e téren is a statisztikai tanács kebelében a statisztikai hivatal fogott kezébe.**)

Fájdalmasan kell beismernünk, hogy nem haladhattunk eléggé a magánjogi statistika terén, pedig a nemzetek közgazdasági életének fejleményeit ez világítja meg leginkább.

Már maga a perek száma is meglehetősen ismertető jel arra nézve, mennyire nagyobb vagy csekélyebb perlekedési hajlammal bír valamely népesség, azontúl, hogy a jogügyletek számára is enged következtetni. Természetes, hogy a szám megint az ország intézményeitől is függ s mindenesetre csekélyebb oly országban, melyben a

*) Magyarország régebbi törvénykezési szervezetének ismertetését találni Schriener Gyulának az »statisztikai előadások-ban« megjelent »Igazságszolgáltatás« című füzetében Pest. 1869 Ráth Mór.

**) Az előterjesztést ez ügyben lásd: »Hiv. stat. Közlemény« I. évfolyam II. füzetében; az ez értelemben készült, de eddig csak részben betöltött mintákat pedig a »Hiv. stat. közlemény« V. évf. IV. füzetében.

közjegyzőség intézménye honos s ennél fogva a jogügyletek okiratai helyesen s jól készülvén, eleve is alapjától fosztanak meg számos felet oly perre nézve, melyre lazán készült s nem szabatosan formulázott okmány oly sok esetben alkalmat adott volna. Mellesleg megjegyezhető, hogy a nálunk is már-már létesülőt közjegyzői intézmény saját tevékenységével is tetemesen fogja öregbiteni az érdekes és közgazdasági meg magánjogi életünk megismerésére nagyfontosságú statisztikai anyagot.

Természetes, hogy az egyes peresetek számával, még ha a perek természete szerint külön is osztályozvák, nem sokra mehetünk. Szükséges ugyanis ismernünk a peres tárgyak értékét is; mert nagy különbség van a közt, vajjon csekély (bagatell) ügyek szaporítják-e a perek számát vagy tetemes ingó- vagy ingatlan birtok, csőd, örökség stb. szolgáltatja anyagát. A per folyamára s befejezésére nézve végül az elintézés módja is jellemző. Fontos tudnivaló ugyanis, hány esetben végződött a polgári per egyességgel, mily hosszan tartott, lett-e fellebbezve vagy nem, s ha igen a felsőbb forum ítélete helybenhagyó, megmásító vagy elvető volt-e s hány esetben.

Mily nagyérdekű következtetésekre nyújt például anyagot a csőd és vagyonbukás statisztikája, ha ez az esetek felsorolásán túl a csődtömeg értékét s a vagyonbukottnak személyes viszonyait is kiténteti.

Ugyan ily, más társadalmi s erkölcsi következtetésekre is feljogosító ismereteket szolgáltatnak a válóperek magánjogi következményei s a peres felek személyes viszonyai, minők a polgári állás, hitfelekezet, vagyoni állapot és — a mennyiben a per folyamából konstatálható — az elválásoka. Ide járul a gyermekek állapota, jövedőbeli elhelyezésök, vagyoni ellátásuk s biztosításuk stb.

A magánjogi statistika egyik legérdekesebb részét képezi az ingatlan birtok, forgalma, értéke, megterhelhetése, örökhagyása a körülötte felmerülő számos haszonbérleti s ebből fejlődő jogviszonyokkal s peres ügyeivel.

Telekkönyveink jelen állásában azonban a magyar földbirtok megterhelhetése iránt alig tudunk valamit s óriási, a jelen viszonyok között alig remélhető költség és munkaerő kívántatnék, hogy az eredetileg bekebelezett, törlesztett s még fenálló terhek kamataikkal s a kikötött kamatlábbal együtt ki volnának tüntethetők, bár a lehetlenségek közé ez korán sem tartozik.

De annál öröndetesebb tudat, hogy a polgári ügyek egyik hasonlóan fontos ágára nézve, máris majdnem teljes statistikával bírunk, s ez a gyám- és gondnoksági egyúttal az árvaügy, melyhez a belügyi minister erélyes kezdeménye folytán a statistikai tanács által megállapított minták szerint lón országszerte a szükséges anyag gyűjtve s remélhetőleg napvilágot is fog látni a statistikai évkönyv III. folyamában.

A statistikai hivatal lehetőleg az összes magánjogi statistikára vonatkozó mintákat állapított meg 1872-ben az országos statistikai tanács segélyével. E minták szerkesztésénél tekintettel voltunk a florencezi és hágai kongresszusok ez ügyre vonatkozó határozataira és kiterjeszkednek azok az első- és másodbíróságú törvényszékek általános tevékenységének kimutatásán kívül a váltóeljárásra, a bányabíróságok tevékenységére, az ingatlanokban történt változásokra, a pénzügyi keresetekre, a válóperekre és csődügyekre.

Ha e minták lelkiismeretesen kitöltetnek, nemcsak a bíróságok egyszerű ügyforgalma lesz tudva az oda beérkezett, elintézt vagy hátralékban maradt beadványokra nézve, hanem ismerni fogjuk elintézésök módját is, a mint ugyanis az ítéletek tanuk, magánokiratok, közokiratok, könyvek, eskü, bírószági vagy szakértői szemle, vagy végül a felsorolt bizonyítási okok halmozottsága folytán hozattak-e.

Ugyan ez ismereteket fogja bőviteni azon intézkedés, hogy a törvényszékhez érkezett magán (vagy polgári) jogi természetű beadványok a vagyonjogból, a kötelezettségekből, családi, örökösödési jogból, tiltott cselekvényekből vagy egyéb okokból származnak-e?

Hasonló részletezéssel lesznek tárgyalva a váltó- és csődügyek. Nevezetesen ez utóbbiaknál fontos a megkülönböztetés, vajjon maga az adós, az örökösök vagy a vagyoni gondnok, avagy a hitelezők kérelmére lón-e a csőd a bíróság által elrendelve; ugyancsak meg lesznek különböztetve azon csődök melyeknél a bejelentett követelések 1000 ftot meg nem haladnak, egy és 10, 10 és 50, 50 és 100 ezer frtíg vagy éppen 100,000 frton felül terjednek-e. Valamint ez adatokból a bukásnak indult vagyonok minőségére fog lehetni következtetni, úgy felvilágosítást fog adni a vagyonbukott egyéniségére a személyi viszonyaira s tartására vonatkozó kérdések.

Nem csekélyebb részletességgel lesz tárgyalva a végrehajtás, ennek mily módú alkalmazásai jöttek foganatba s mily eredménnyel.

Bármily érdekes és nagyfontosságú adatokat szolgáltatasson egyébiránt a magánjogi statistika, mindezeket tényleg meghaladják azok, melyeket az igazságszolgáltatási statistika másik ága, t. i. a bűnügyi képes nyújtani.

Általa nemcsak azon egyes esetekkel ismerkedünk meg, melyekben a társadalom személyi és vagyoni biztonságára van megtámadva, hanem megismerkedünk amaz osztályokkal is, melyek e támadásokat intézik. A hasonló viszonyúak összesítése által következtetni tudunk azon befolyásokra, melyek a bűnök, vétségek s kihágások elkövetésére bírják az illetőket; meg tanuljuk ismerni az egyes nép- és korosztályok, mely bűnökre hajlandók inkább, mi viszont azon társadalmi viszonyok kutatására vezet, melyek ez okozatnak eredeti okai. Hasonló ismeretekre vezet a bűnfenyítő intézetek lakosai, a foglyok viszonyainak tanulmányozása, mely még érdekesebbé válik, ha a büntetésüket kiállt egyének sorsát vizsgáljuk s a bűnügyi statistika minél tökéletesebb fejlesztése által megismerni tanuljuk, mely néposztályok, mily koru, műveltségi fokú, vagyoni állású s társadalmi helyzetű egyének esnek vissza ugyanaz, hasonló, vagy más természetű bűnbe avagy kihágásba. Csak okszerűen kezelt bűnügyi és társadalmi statistika ismertet meg azon intézményekkel, melyek a társadalomnak visszaadott fegyenczek jövődjére vannak befolyással s mekkora hatása van az összes bűnügyi törvényhozásnak e szerencsétlenek sorsának a vele önmaguknak javítására, a mennyiben a modern tudomány többé nem a társadalmi megtorlást, hanem a javítást tüzi ki a büntető igazság főfeladatának.

De ugyancsak a törvényhozás általa inaugurált törvénykezésnek minőségére s mivoltára is enged következtetnünk a jól készült bűnügyi statistika.

E következtetés pedig a tanulmányozott anyag eredményei szerint kétirányú lehet. Mindkét esetben azonban föltételezi az összehasonlítás lehetőségét. Összehasonlítást értek akár egy és ugyanazon ország több korszakbeli viszonyaival, melyek alatt törvénykezési rendszere is többé-kevésbbé megváltozott; akár más országok hasonló viszonyaival, mely esetben az eredmények is vagy összevágának vagy eltérnek.

Föltéve ugyanis, hogy számos a bejelentett bűneset, melynek aránylag nagy része megfelelő ítélet nélkül intéztetik el, a mennyiben a vádlottnak személyisége ki nem derül, vagy nagy számuk bizonyítékok elégtelensége miatt felszabadul: vagy azt kell következtetnem, hogy

az igazságszolgáltatásnak is érdekében működő rendőrségnek szervezete rossz, vagy hibás a vizsgálati rendszer, vagy hibás maga a büntető törvény s a nyomában keletkezett perrendtartás.

Hasonlóképen kell azt itélnem, hogy az igazságszolgáltatás túlgöngéd, ha egy időben oly bűnök szaporodnak fel tulságosan, melyek korábban, lehet szigorúbb büntetőtörvény érvénye alatt ritkábbak valának; míg viszont más bűnesetek gyűrűlnek, talán épen azért, mert a korábbi enyhe büntetés újabban szigorubbra szabattott.

A fentemlített másik irányban lehet pedig a törvénykezés jobb vagy rosszabb rendszerére, a bíróságok többé-kevésbé jó szervezésére s az ítélő egyéniségek inkább vagy csekélyebben megfelelő qualificációjára következtetnünk az első- másod- s harmadfolyamodványú bíróságok inkább vagy kevésbé összevágó ítéleteiből, sőt a felebbezések aránylag csekélyebb számából is.

Minél kevesebb a felebbezés — nem tekintve itt azon, a bűnügyi törvénykezésben csakugyan előforduló esetekre, midőn az ítélet hivatalból fölebbezendő —; minél kevésbé számos tehát a fölebbezés annál biztosabban következtethetünk a törvény szabatosságára, a perrendtartás világos, okszerű szerkezetére, a bírók józan ítélőképességére. Minél több a fölebbezés, vagy minél eltérőbb a különféle forumok ítélete annál biztosabban következtethetünk arra, hogy vagy a bírói karban hiányzik a kellő jogi míveltség és ezen alapuló józan ítélőképesség, vagy a törvény rossz, vagy a törvény alkalmazását elrendelő perrendtartás szabványai hiányosak — ha ugyan nem társadalmi bajok s viszonyok okozzák az illető bűntények feltűnő megszapordását.

Mindezt természetesen még inkább kitűnik, minél inkább lehet a különféle országok bűnügyi statistikáját és eredményeit egymással összehasonlítani.

Összehasonlítani azonban csak hasonértékű tárgyakat, egyforma viszonyokat, összevágó eredményeket lehet. S e tekintetben megbecsülhetetlen érdeme van ismét a nemzetközi kongresszusoknak, a mennyiben meg nem engedik többé a pusztá számoknak országok szerinti egymásmellé állítását; hanem e számoknak egyúttal értékét is kezdték kutatni.

Ez eljárásnak pedig főleg a bűnügyi statistikában van mélyreható fontos következménye, a hol ugyanis az egyes bűntény nem belső — mondhatnám erkölcsi — becsé vagy értéke, illetőleg szomorú volta

szerint lesz mérlegelve, hanem a hol az illető ország létező törvénye üti rá a többé-kevésbé bélyegző jelleget. Világossá lesz ez állítás azonnal, ha példákra hivatkozunk. A lopás például egyes országok törvényei szerint bűn, másoké szerint vétség, ismét másoké szerint pusztá kihágás, melyekre természetesen az illető qualificatio szerint a legkülönbözőbb büntetések is vannak szabva. Hasonlóképen találjuk, hogy közcsendháborítás meg zendülés főbenjáró bűn meg egyszerű kihágás is lehet, a szerint ugyanis a mint az illető törvény minősíti.

Ha tehát pusztán ennyi meg ennyi bűn esetet mutatunk ki egy-egy országban elkövetettekül, vagy az elítélés tartama s ideje szerint csoportosítjuk az elítéltek számát s nem vagyunk tekintettel az illető ország törvényhozására s törvénykezési intézményeire: világos, hogy, lehet, a legeltérőbb nagyságokat hasonlítjuk együvé és éppen ferde fogalmat nyerünk az illető országok erkölcsi állapotáról, előnyösebbnek vallván például azt, melyben sokkal kevesebb büntény s rövidebbre szabott börtönbüntetések merülnek fel azénál, melyben, lehet, számosabb a bűneset és több időre terjed az elítéltek fogsága; pedig itt számosabb a vagyon elleni merénylet, nevezetesen a lopás, de itt ez csak kihágás, holott ott ritkábban fordul elő hol bűnnek van qualificálva és erősebb vagy tartamosb börtön torolja meg a vagyombiztonság ellen elkövetett ezen vétséget.

Azért követelik a nemzetközi stat. kongressusok, hogy minden összehasonlító nemzetközi statistikát, nevezetesen pedig a bűnügyit ellőzze meg az egyes országok törvénykezési főszabványainak ismertetése. Azért követelik s sürgetik régebben, hogy állapodjunk meg az igazságügyi statistikában is egyforma nomenclature-re nézve, melyhez simulván a számok, merőben más képét fogják nyújtani az egyes államok, bűn- és börtönügyi statistikájukban nyilvánuló, közerkölcsiségi állapotának.

E tekintetben föl is jegyezhetni becsülésre méltó törekvéseket és Baumhauer németalföldi szaktudós munkálata,*) melyet a kongressus megbízásából irt szintoly nagyrabeesült munka, mint az a mely a szt-pétervári kongressus programjában foglaltatik s az életbiztosság iránti törvényhozást ismerteti, valamint Yvernés jeles füzete**), melyben hasonlóképen mint a két előzőben az europai egyes

*) »Crimes et délits contre et Attentats à la propriété par cupidité.« La Haye 1874.

**) »De la récidive et du régime pénitentiaire en Europe.« Paris 1874.

Államok törvénykezése van ismertetve, itt természetesen csak a bűnös visszaesésekre és megtorlásukra vonatkozólag.

Ezen bűnös visszaesések fölemlítése egyébiránt a bűnügyi statistika egy újabb terére vezet, melylyel közelebről meg kell ismerkednünk, s itt ugyancsak Yvernés jeles munkálata fekszik előttem, mert az itt megpendített eszmék azonkívül, hogy tárgyukat teljesen mevilágítják, némileg visszasugaraznak és sokat magyaráznak a bűnügyi statistika fontosságára, mivelésének szükségességére nézve.

Régebb idő óta tapasztalták a legkiválóbb kriminálisták, hogy a visszaeső bűnösök száma Európaszerte egyre szaporodik.*) E ténynyel foglalkozott a börtön- és bűnügyet tárgyaló kongressus Londonban 1872-ben; ezzel a florenczi statistikai kongressus, míg végül a szt.-pétervári megállapítá: 1. hogy minden országban állapítassék meg az igazságügyi lajstromok (casiers judiciaires) vagyis oly nyilvántartó lapok rendszere, melyek segélyével a visszaeső bűnösök megtalálhatók és konstatálhatók legyenek; 2. hogy a hivatalos statistikák a visszaesések iránt kimerítő kimutatásokat közöljenek 3. e kimutatások olykép szerkesztessenek, hogy a visszaesést lehessen tanulmányozni a fenyítő rendszerhez való viszonyában; 4. mindezen kérdések legyenek a kongressus legközelebbi ülés szakában tárgyalásra kitézve.

Hogy e kívánalmaknak eleget lehessen tenni, meg kellett vizsgálni vajjon a különböző országok törvényhozása miként teszi lehetővé, hogy a visszaesések tekintetében egyforma statistika legyen megalkotható; meg kellett állapítani azon közös pontozatokat, melyekre a kimutatásoknak ki kell terjeszkedniök, és tudakolni kellett, mely módok segélyével lehetne mindenütt tanulmányozni a visszaesés összefüggését a büntető és fenyítő törvénynyel; szóval megszerezni a szükséges elemeket a kongressusi tárgyalások számára.

Bizonyos ugyanis — mint azt Ch. Lucas helyesen mondá — hogy a kongressusok feladata kevésbbé az: megoldani, mint inkább fölidézni s kidolgozni azon kérdéseket, melyek a tudományt érdeklik s ez által a haladást és fejlődést folytonosan ösztönözní.

Ez alapon lön tanulmányozva s a korábban idézett füzetben

*) Yvernés a bűnös visszaesők (récidivistes) számát ekkép adja: Franciaország 1850-től 1869-ig 28-ról 42%-ra; Belgiumban 25-ről 45-re; Ausztriában áll 50% a férfiak 51%, nők között; Svédországban 41%; Svajczban 42% stb.

közzé is téve Europa különböző államainak erre vonatkozólag létező törvényhozása, és törvénykezési intézményei és — bár a kongressus ez irányban még nem határozott, mert ez Budapestnek van fentartva — meg lön vetve legalább az alap, mely szerint az igazságügyi lajstromozás (casiers judiciaires) szerkesztendő, hogy jogászoknak és moralistáknak módot szolgáltatson a társadalmi állapot megítélésére; mert e tanulmány csakis a bűnügyi statistika eredményeinek legfigyelmesebb szemügyre vétele által tehető.

Tagadhatatlan, hogy az egyes államok törvényhozása a bűnös visszaeséseket illetőleg a legeltérőbb. De ha az egyes kormányok kötelessége és érdeke is, a statistika segédelmével tanulmányozni a fenyítő ügyi törvények hatását, mindenesetre létezik bizonyos kölcsönösség és szükség egymást kölcsönösen óvni és védelmezni a bűn és demoralisatio káros hatásai ellen. S ha lehetetlennek is látszik egyelőre nemzetközi bűnügyi statistikának létrehozása, legalább egyforma moralstatistikára lehet reményünk, mert többé nem törvény alkalmazásáról hanem tények konstataálásáról s a fenyítő törvények hatásának tanulmányozásáról van szó. »Mert bizonyos — mint Lucas mondja — hogy, azon percztől fogva a midőn a fenyítő rendszer nem az elítéltnek gyökeres visszahelyezésére, hanem csakis oly javítására törekszik, mely a társadalmat a visszaesés veszélyétől megóvjja, a visszaesésnek konstataálása lesz e törvényes javításnak kriteriuma. Két rendszer között a hatás előnye azzé lészen, mely a szabadultak egyforma száma mellett, a visszaesők csekélyebb számát fogja kimutathatni. De összehasonlítás csak két egyforma fogalom, azaz két hasonló helyzet között lehetséges.«

Ez előzményekből folyólag lön javaslatba hozva a visszaesés nyomozása és bebizonyításának módszere, melyet az említett egyéni lajstromok nyújtanak. Így lön megállapítva e lajstromok tartalma, mely, az elítélt összes személyi viszonyait magában foglalva, olykép vezetnénk, hogy minden új bűnügyi keresetnél ki legyen deríthető, vajjon az illető volt-e már és mily bűnért vagy vétségért elmarasztalva? Ennek fonalán volna valamennyi megszabadultnak egyéni lajstroma nyilvántartandó, még pedig ez az illető bűnügyi statistika kidolgozásával megbizott hivatalban őrizendő.

Hogy e nyilvántartás ne örökké való legyen s így a foganatosítás lehetetlenségét máris homlokán hordja az van ajánlva, hogy az csak három évi cyklusokra terjedjen, föltételeztetvén, hogy a mely büntetését kiállott bűnös ez idő alatt vissza nem esik, arra csakugyan jóté-

kony hatással volt akár a büntetés neme, akár a fenytés módja s az egyéni roszasága vagy a társadalmi bajok folytán keveredhetik ugyan újra bajba, de a fenytó rendszernek alig ha volt reá többé befolyása.

Mind e javasolt és részben (Francia- és Oroszországban) létező intézmény kellő alkalmazása és szigorú tanulmányozása pedig talán elvezet azon nagy de nehéz feladat megoldásához, mely a bünösöknek a fenytó rendszer által eszközzendő erkölcsösítésében áll.

Ugyan e tanulmányoknak egyik sekédeszköze a voltaképeni bünügyi statistikán kívül, mely csak az elkövetett bünt, a bünöst és, egyéni viszonyain kívül, a rá mért büntetés módját nyomozza, a fenytó vagy börtönügy, avvagy a bünösnek azon időn keresztül kísérése, mely alatt a törvényileg rászabott büntetést kiállja.

A bünügyi statistika ezen része a legtöbb civilizált államban s így nálunk is a lehető legtökéletesebb. Bizonyos számú, kormánykezelés alatt álló intézetekben való letartóztatás alatt álló egyénekről levén szó, kiket az intézetbe bocsátásuk alkalmával teljes curriculum vitae kísért, melyben előéletökön kívül az elítéltetesökre alkalmat szolgáltatott büntény s az érte kiállandó büntetés is fel van jegyezve, világos, hogy könnyen viheto keresztül tartózkodásuk ideje alatt is.

A föbb tények máris föl levén jegyezve, bátran folytathatók azzal, mily magaviseletet tanusít a fegyencz, mely munkára lön alkalmazva, mily haladást tett a nyert oktatásban, mily egészségi állapotnak örvendett, mit keresett, mily viszonyok közt lön visszaadva a társadalomnak.

Kevésbbé jó természetesen e statistika, bár javítható azon kisebb bünösöknél, kik nem országos fegyintézetben, hanem a járásbiróságok vagy kir. törvényszékek börtöneiben vannak letartóztatva. De habár ezeknél is jobb statistikai adatokat remélhetni a jövőben, tény, hogy személyes viszonyaik csekélyebb fontosságaük, mert az általuk elkövetett vétségek is ritkán emelkednek a főbenjáró bünök szomorú magaslatára s bár számosan vannak, kevésbbé veszedelmes ellenségei a rendezett társadalomnak.

Végig tekintve azonban a bünügyi statistika körül tapasztalt nemzetközi törekvéseken, illik újra egy pillantást vetnünk hazai e nembeli statistikánkra, mert itt némi öntudattal vallhatjuk be, hogy túl vagyunk immár a kezdet nehézségein s az ujonnan szervezett királyi törvényszékek ez irányban is megfelelnek feladatuknak.

Tudjuk ugyanis nemcsak hány kereset adatott be bűnügyben, hányat indított meg a kir. ügyész, hanem ismerjük az esetek tárgyalását s az érdemökben hozott ítéleteket is. De az egyes bűnesetek nemét is tudjuk, ismerjük az egyének nem csak számát kik elkövezték, hanem azt is, mily társadalmi állásuak, mily korúak, mily műveltségi fokkal és vagyoni állással bírnak, mily büntetés lón rájuk szabva.

Ha hozzá tesszük, hogy mindezt nemcsak az egész országra nézve, hanem területileg ismerjük, hogy viszonyíthatjuk nem csak a nép számához, ebből következtethetve erkölcsiségére; hanem a törvényszékhez is, ebből ítélve működési tevékenységére: azt hiszem bátran állíthatom, hogy a statistika ezen ága nálunk nem áll rosszabbul más országokénál s mire a nemzetközi statistika annyira ki lesz művelve, hogy összehasonlítások lehetségesek lesznek, hazai adatainkkal is méltán fogunk sorakozhatni a művelt külföld mellé.

XII.

A közegészségügyi statistika.

Ha a népességi statistikában a számlálás által a népességnek absolut mennyiségét s bizonyos időben létező viszonyait, a népesedési mozgalom statistikája által pedig a népesség természetes változásait kutatjuk: voltaképen csak többé-kevésbbé mestersegesen megállapított eredményekkel állunk szemközt.

Az imént említett műveletek által csak a tényeket konstatáljuk, de az okokat, melyek azon tények előállítására közreműködtek, a fentebbi kutatások által föl nem ismerjük.

Tudjuk ugyan, hány lélekből áll népességünk s e népességet bizonyos osztályok, csoportok, tulajdonok stb. szerint meg is különböztetjük; azt is tudjuk, hogy ezen népesség bizonyos időben, mondjuk, egy év leforgása alatt, mennyiben fogy vagy szaporodik; sőt azt is konstatálhatjuk, hogy a fogyást inkább a gyér születések vagy a gyakoribb halálozás, a szaporodást ellenkezőleg inkább az egészséges szülési százalék vagy az előnyös ritkább halálozási percent okozza-e?

De vajjon ezen, inkább ismét okozatnak látszó viszonyoknak mi a valódi oka: ezt nyomozni ismét egy más statistikai ágának van fen-

tartva, mely az okok kiderítésével együtt rávezet arra is, mily intézményeket kell életbe léptetni, mely állapotokon változtatni, hol segíteni, hogy a népesség a lehető legjobb természeti viszonyok között élve, állami és társadalmi, valamint gazdasági és szellemi életében is az elérhető legelőnyösebb helyzetbe jusson.

A statistika ezen ágát legáltalánosabb czimén közegészségügyi statistikának mondjuk.

Egyes pusztító járványok s a közegészségi állapot rögtönös roszt fordulása egy-egy erősebb intézkedésre birtak régebben is egyes böles törvényzhozókat s államokat s Mózes egynémely szabályai, mint például a körülmetszés, a disznóhús élvezetének eltitása stb. egyenesen az éghajlaton s az akkori zsidónép társadalmi szokásain alapuló okos közegészségügyi indézkedéseknek tekinthetők.

Minél műveltebbek a nemzetek annál inkább törekeshnek általános jó közegészségügyi állapotok felé. De az időnkint életbeléptetett intézkedések a legújabb időkig is mindinkább csak a rögtönzés bélyegét viselték magukon, előidézve azon elemi vagy epidemikus csapás által, mely a közegészségügyi állapot rögtönös megromlását okozta.

Tervszerű, egyöntetes a közegészségügyi állapotot folytonosan javító, romlását mintegy gátló praeventiv intézkedések csak azóta léteznek, mióta okszerűbb észlelések a társadalmak egészségügyi viszonyait kitüntették, a tömeges adatgyűjtés a közegészségre befolyással levő tények fölismerésére vezetett, állapot szolgáltatván ez által az okszerű intézkedéseknek.

Egy szóval, a mívelt államok folytonos éber örködését igénylő közegészségügyi s erre czélzó tervszerű intézkedések csak azóta léteznek, mióta a statistika fejlődése e téren is világot gyűjtött az állami s kormányzati tevékenység számára s működésének irányt szabott.

Ha első sorban az élet, másodikban az egészség a népesség főkinsei, mert ezek képezik alapját minden cselekvőségnek s élvezési lehetőségnek: immár megbecsülhetjük a statistika érdekeit, mely kutatásaival s nyomozásaival e kettő ellenségeire utalván, módot szolgáltat arra, hogy amazt hosszabbítani ezt tökéletesbiteni s inkább biztosítani lehessen.

Dőreség volna az orvosi tudomány haladását s ennek befolyását a közegészségre félreismerni. De az orvosi tudomány az

egyénekkel foglalkozik s a mikor egész osztályok és társadalmak egészségi viszonyaira tér át, már átcsap a statistika mezejére akár úgy, hogy szakértelmével ennek szolgálatába lép s irányt jelöl számára, akár hogy segédtudományul felhasználja kutatásaiban; de mindkét eljárásában mint statistikus működik az orvos.

A népesség szolgáltatván a statistikának legbecsesebb anyagát, szinte természetes, hogy a népesség legbecsesebb tulajdonával, vagyis az egészségével foglalkozó orvos az egyéni szemlélestül s az egyén tanulmányozásától könnyen bemerül az osztályok és társadalmak szemügyre vételébe s tanulmányozásába s addig folytatja kutatásait s nyomozásait míg a gyakorló orvusból gyakorló statistikus lesz s eddig egyéneknek vagy százaknak javára vált tudományát most százczrek s millióknak működteti előnyére. Csakis innen magyarázható — mit melleleg jegyzek meg — hogy a szakszerű statistikusok között oly számosan találjuk képviselve a volt orvosokat, sőt, hogy a népességi statistikusok legkiválóbb mivelői előbbi foglalkozásuk szerint orvosok valának.

Bármily nagyszerű intézmények létezzenek egyébiránt a közegészségügy érdekében a legmiveltebb nemzeteknél, melyek közül itt Anglia magaslik ki leginkább, sok itt még a tenni való és egy téren se szereztek annyi érdemet mind az egyes statistikusok mind azok kongresszussai, mint épen a közegészségügyén, részint a már létező intézmények életresegítésében, részben és még inkább a jövőnek előkészítésében.

Nem szólok itt kórházokról, vakok vagy siketnémák intézeteiről, ápdoldák vagy úrvaházokról, szüldékről és lelenczházokról stb. melyeket részben a tényleg érzett baj orvoslása végett, részben a keresztyéni és felebaráti szeretet s a jótékonyági érzet léptettek életbe. Mind ez intézmények bármennyi jót árasztottak legyen az emberiség illető tagjaira, csakis egyének bajain segítettek vagy enyhítettek. De ez intézetek statistikai tanulmányozása, az ekként kitüntetett eredményekkel s ezeken alapuló következtetéscsikkel az egész emberiség állapotán van hivatva lendíteni, mert csak e tanulmányok eredményéből keletkezett a közegészségügy fogalma, csak az itt szerzett tapasztalatok lettek, a társadalom egyéb osztályainál szerzett tapasztalatokkal bővítetten, általánosítva s vezettek oly intézményekhez, melyek nemcsak a már megromlott egészségnek helyreállítására, hanem, a mi százszorta fontosabb, a létezőnek fentartására vezettek;

vezettek pedig nem egyes egyéneknél vagy érdekekben, hanem érdekében az egész társadalomnak s összegükben az emberiségnek.

A mennyiben pedig az általános egészségi állapot az ujonszült nemzedék életrevalóságát is emeli s ezzel együtt szülőik életét is hosszabbítja, a nemzetek életét is hosszabbítja vele és az egyes nemzedékek fejlődésével munkaképességek, életök meghosszabbításával és zavartalan tevékenységek biztosításával a társadalmi haladás ügyét is biztosítja.

Ily eredményei levén a közegészségügy okszerű fejlődésének, többé nem fogunk felakadni azon, első pillanatra talán aprólékosnak látszó kutatási rendszeren, mely a javítás alapját képező ismeretek megszerzése végett, részben létezik, részben javasolva lön.

Mielőtt a közegészségügyi statistika terén tovább haladnánk, meg kell jegyezmem, hogy e közegészségügy csak a legáltalánosabban jelzi a tárgyat, melyről szó van.

Az egész népesség forogván szönyegen, mely alkatrészeiben egyénekre oszlik, ezeknek minden oldalról és minden viszonyok közötti tanulmányozása látszik szükségesnek s így a népesség egyes tagjai egészségének összegével foglalkozó statistika az orvosi tudományhoz simul s ezzel egyetértve megkülönböztet:

1. élettani statistikát (biologique);
2. Az emberi test szilárd alkatrészeivel foglalkozó statistikát (statistique somatologique) mit a statistikában újabban az ember természeti állapotával (état physique de l'homme) vettek egyenértékűnek;
3. kórtani statistikát (stat. nosologique).
4. Egészségtani statistikát (stat. hygiénique) s végre
5. általában egészségügyi statistikának nevezhető statistikát. (statistique sanitaire.)

Már a florenczi kongressus kimondá: hogy az egészségügyi viszonyokat kutatni kell a különböző községekben, tekintettel kisebb-nagyobb lakosságukra s a lakosság sűrű vagy elszórt lakosaira. E czélból hasznosnak látja, hogy tanulmányozzák a közegészségügy szervezetét, az erre vonatkozó törvényhozást, a hatóságok és a közegészségügyi személyzet viszonyait. Ugyan e szempontból szükségesnek látja, hogy külön monografiákban legyen előleg készítve s megállapított terv szerint tanulmányozva a nagy városokban kifejlődő társadalmi élet s az ezen uralkodó demografiai törvények, egészség-

ügyi s erkölcsi viszonyok s hogy külön fejezet legyen az európai nagy városok ebbeli viszonyainak összehasonlítására szánva.

E bármily megbecsülendő óhajok mikénti valósíthatása iránt azonban csak úgy világosodunk fel, ha a tanulmányozandó részleteket szemléljük közelebről.

Nem azon részleteket értem itt, melyek a készitendő kimutatások egyes rovatait vannak hivatva képezni; de azon részleteket legalább, melyek a nyomozandó tárggyal s annak minden oldalú tanulmányozásával ismertetnek meg.

És e tanulmányi tárgyak közül első helyen tűnnek fel azon észleletek, melyek az ember testi állapotának kutatása körül eszközlendők. E tárgy nem oly új, mint első pillanatra látszik s egy nagyhirű tudós *Quetelet* magánkutatásai máris nagy világot terjesztettek körülötte ezelőtt 3 évtizeddel. A tervszerűbb nyomozások javaslata is tőle ered és miután ezek a társadalom minden egyes tagján nem eszközölhetők, vétessenek fogantatba legalább ott, hol erre alkalom és lehetőség nyílik.

Ily alkalmas észlelési helyekül és egyénekül ajánlja a sz. - p. é. tervári kongresszus: az ujon szülötteket, kiknek világrajötténél rendszeren szülésznő vagy orvos működik közre s a kiknek később említendő testi tulajdonai e szerint híven feljegyezhetők. Ide járulnának második sorban a kisdedek, kik óvodákban, gyermekkertekben vagy árvaházakban stb. tartatnak. Továbbá az iskolába járó mindkét-nemű fiatalság, a katonai szolgálat alá eső ujonczok, a börtönök vagy fegyházak lakói s a hol lehetséges a munkásosztályok, legalább egyes gyárak munkásai, végül pedig a törnász-egyletek tagjai és hasonlók.

Azon baj, hogy a népesség minden osztálybeli tagjai testi alkotásuk s tulajdonaik iránt kutatás alá nem vonhatók, mindenkor meg fog ugyan maradni; de már azzal is sok van nyerve, ha csak az említett osztályok minél számosabb tagjától nyerhetni megfelelő biztos s kielégítő adatokat.

Az adatokat illetőleg tekintetbe veendő, hogy a physikai alkotást föltételezi az élet első korában az életképességet, később a fejlődést, mind végig az egészségesebb létet s a hosszabb életkort. Ugyancsak tekintetbe veendő, hogy a test egyes alkatrészeinek tökéletesebb vagy hiányosabb kifejlése van kiválóbb befolyással az összhangzó szerves működésre, hogy bizonyos foglalkozási módok és a követett életrend többé-kevésbé káros vagy előnyös befolyással van

az élet szerencsés folytatására. Mindmégannyi ok, hogy a helyes kutatási rendszernek mind e tényezőkre kell kiterjeszkednie.

E szempontból közvetlenül szemügyre veendő az említett osztályoknál: a csoportozat, az izomrendszer és a lélekzési szervek.

A csoportozat megítélhetése végett számba jön a derék, a test súlya, a fej és a vállak körülete, a végtagok hossza és az emelő erő. Az izomrendszer megítélhetése végett az erő, a súly és a végtagok hossza; a lélekzési szervek megítélésére a mellkas és vállak körülete és az izomerő méretnek meg.

Minél több egyénről és a társadalomminél különbözőbb osztályaiból fogjuk bírni ez adatokat, annál inkább fog lehetni, főleg összehasonlítás folytán más államok hasonlított osztályú népességével, megállapítani mennyire egészséges és erős alkatú az, mennyire képes kiállani az élet viszontagságait, mennyire támadtatik meg az általános egészségügyi állapot egyes szokásosabb, számosabb bajok által és mely intézkedéseket kell e bajok elhárítása végett életbe léptetni.

A mennyire pedig az elősorolt észleletek rendszeres eszközlése és az ennek következtében foganatosított intézkedések képesek előmozdítani az általános közegészségügyi állapot fejlődését: éppannyira nem elegendők állandóan létező kórok vagy időnkint fölmerülő járványok körül és az ez irányban elrendelendő elővigyázati vagy elhárítási szabályokra.

A járványok külön nemű ugyan, de hatásuk és terjedésük menetében egyforma tanulmányok eszközlése végett említjük az újabban oly tömegesen pusztító cholera-t; állandó kóru, mely utóhatásaiban még a jövő nemzedék fizikai állapotára és fejlődésére van kihatással: a siphilist, mely mindkettővel a szt.-pétervári kongresszus is behatóan foglalkozott, bár végleges határozatok ez ügyben nem hoztak, hanem, újabb tárgyalásokkal együtt a budapesti kongresszusnak vannak fentartva.

A cholera sokkal újabban és sokkal közvetlenebb közelünkben pusztított, semhogy rá, mint egyik legveszedelmesebb járványi csapásra külön kellene utalnunk.

Rohanó fellépése, melylyel mértföldeken átszáguld, a társadalom minden osztályából szedvén kérlelhetetlenül áldozatait, fel szokta rázni az összes társadalmat és a kormányokat, és megkettőztetett tevékenységre bírja oly közegészségügyi intézmények létesítésében, melyek rendőrorvosi természetök szerint részben a baj fejlődését meg-

akadályoztatni, részben az általa ért betegeknek a lehető legjobb orvosi támogatást biztosítani hivatva volnának.

Az intézkedések természetesen nem egyformák valamennyi vészlepte országban, hanem azon felfogás szerint változnak, mely a kór keletkezése, okai továbbterjedése s gyógyíthatása iránt az egyes államokban léteznek. Mert pedig az orvosi tudomány e tekintetben végmegállapodásra még nem jutott s a legkülönbözőbb hypothesisok homlokegyenest állnak szemben egymással: a legbehatóbb s legrészletesebb a datgyűjtés szükséges, mely egyaránt terjeszse ki figyelmét bármely irányban felmerülhető észleleti eredményre, hogy az emberiség e pusztító ellenségét megfelelő fegyverekkel le lehessen küzdeni.

Azért szükséges, hogy a cholera-járvány kitérősekor az illető helyeken felállíttatni szokott bizottságok ne csak orvos-rendőrileg, de orvos-statisztikailag is szerveztessenek, kijelöltetvén számukra a tények, melyek észlelésére s följegyzésére leginkább kell figyelniök.

Ez észleleteknek, hogy csak röviden említsük, ki kell terjeszkedni ép úgy a beteg egyén személyére, életmódjára, foglalkozására s korára, mint lakviszonyaira s a vészlepte hely topografiai, klimatologiai és orografiai viszonyaira. Szemmel kell tartania a napot, melyen a járvány első jelei nyilvánultak, mint az orvosi segély nemét, mely nyújtott, az eredményt, melyet elért.

Ezen itt csak általánosan jelzett észleleti tények csak számos kérdés és jegyzés által konstalálhatók ugyan, de nem szabad tőlük visszariadnunk; mert csak a nagy számok tömeges összevetéséből s a hasonló viszonyok s eredmények csak általuk eszközölhető kiténtetésével fogunk oda jutni, hogy ez eleddig oly szomorúan homályos ügyben világosabban lássunk s a bajjal győztesen meg tudjunk mérközni.

Hasonlóképen vagyunk a syphilissel, melyről el van ismervé, mily roppant következményei vannak mind a népesség testi és erkölesi egészségére, mind szépségére és termelő köpességére. Eddigelé nem igen foglalkoztak a statisztikusok ez állandó bajjal s azért káros hatását számilag kiténtetni nem lehet. És habár e kört újabban elég hathatósan és sikerrel gyógyítják, tagadhatatlan, hogy a benne közvetlenül szenvedön kívül kihatása van az egész társadalomra.

E hatást kutatni egyik kiváló feladata a statisztikának, melyet több irányban megindítandó kutatások által kell megoldania. Vizsgálania kell a baj különböző alakjait s ebben határozottan az orvosi tudományhoz kell simulnia; továbbá azonban kutatnia kell a kór átszármazását, ragályosság mértéket és pedig mint közvetlen vagy

közvetett infectiót s mint átöröklött bajt, szintígy kell vizsgálnia a befolyást, melyet a népesség elfajzására (degeneratio) gyakorol akár a korai szülés (avortement) akár az ujonszülött korai halálában nyilvánul az. Szintígy van befolyása e bajnak általában az idegrendszerre, a testi elkorcsosulásra, a katonai szolgálatra való képtelenítésre, mindek fölött pedig a lelki tehetségek elsatnyulására s általában az elmebetegségekre.

Mindez irányokban meglehetősen kimerítő javaslat készült a s z t. - p é t e r v á r i kongressus programjában. A sectió tárgyalta is hosszan és kimerítően, de végmegállapodásra a kongressus nem jutott, mert keveselvén a jelenvolt orvosokat, olykép tette át az ügyet a legközelebbi, tehát b u d a p e s t i kongressus elé, hogy itt lehetőleg külön hívassanak meg valamennyi országból tekintélyes orvosok is, kiknek szakértelmü közremüködése mellett lehessen mind a cholera, mind a syphilis statistikája ügyében végleg határozni.

XIII.

A közmívelődés és közoktatás statistikája.

Valamint a közegészségügyi statistika a társadalom testi, úgy a közmívelődési statistika annak szellemi állapotát, viszonyait és fejlődését kutatja.

A közmívelődés összes viszonyainak kipuhatólása végett a statistikának két irányban kell haladni. Először is kutatnia kell a közmívelődés létező állapotát valamely országban; azontúl pedig nyomoniznia kell az i n t é z m é n y e k e t, melyek a közmívelődés fejlesztésére ugyan ez államban léteznek és melyek, összehasonlítva más államokkal, abban még hiányoznak.

A közmívelődés állapotának puhatólása, általános leiráson kívül s az egyes társadalmi osztályok által az életben kifejtett tevékenységének s minőségének tanulmányozásán, tehát közvetett nyomozáson túl: közvetlenül alig terjedhet egyébire, mint annak konstatálására a népesség mekkora része tud olvasni, olvasni meg írni. Ily adatok jóformán csakis népszámlálás alkalmával gyűjthetők, valamint ott meg is emlitém azokat, itt csak annyit kellvén még megjegyezmem, hogy

e viszony helyes kitüntetése végett az összes népesség számából levonandó legalább is azon gyermekek összege, kik zsenge koruknál fogva sem olvasni, sem írni még nem tudhatnak. Mely korosztályon kezdjük számolni azokat, kik olvasni-írni képesek lehetnének, az illető ország közoktatási törvényétől függ. Magyarországon, például, a 6-dik évtől fogva levén köteles minden gyermek az elemi iskolát látogatni, az ezen éven felül levő koruktól már meg lehetne követelni az olvasni-írni tudást. Tekintve azonban, hogy legalább egy év, vidéken és kisebbrendű iskolákban épen két év kell, míg az ifjúság ez ismeretek birtokába jut, alig lehetne azt a 8-dik éven innen követelni. E tekintetben pedig hibáztunk a népszámlálási adatok feldolgozásában — és a hibáram eső részét szívesen el is vállalom — hogy csak a 6 éven alóli gyermekeket számítottuk le az olvasni-írni tudók számától ez által hiányosabbnak mutatván be a külföld előtt közmíveltségi állapotunkat, bárha a szigorúbb ráutalás ebbeli viszonyainkra, hazánkon belől épen nem ártott.

Ha azonban a közmívelődési állapot kipuhatólására irányzott ceme adatgyűjtések sok részletet nem is szolgáltatnak, érdekes képet mindenesetre mutatnak, főleg, ha vidékenként gyűjtjük. Itt ugyanis azonnal szembe ötlük az ország mely része tűnik ki az írni-olvasni tudók nagyobb százalékával. Ha pedig összevetjük ez adatok eredményét a lakosság illető részének nemzetiségével, azontúl pedig — miután az elemi népoktatás, nálunk legalább, még nagyrészt a papság kezén van — a lakosság hitfelekezetiével is : a szerzett kép egyre nyer érdekességében.

Bármennyire meg legyen egyébiránt szorítva a statistika tere a míveltségi állapot közvetlen nyomozásában, annál tágabb s gazdagabb tér nyílik előtte a míveltséget előmozdító eszközök kutatásában.

Tudjuk, hogy az egyén nevelés és oktatás által jut mívelődéshez. Ha tehát a míveltség számos fokozatait az egyének összegében s így az egész társadalomban nem is nyomozhatjuk, következtetni fogunk rájuk, ha a közmívelődés eszközeit teszszük tanulmányaink tárgyává.

Erre pedig bő alkalom nyílik valamely ország iskolaügyének statistikai kutatása körül. Itt bizonyos természetszerű fokozatban haladhatunk, kezdve nyomozásainkat a legalsón vagyis a népiskolán, a kisedővodákat, gyermekkerteket stb. kevésbbé nevelészetit s közmívelődési, mint inkább humanitarius intézményeknek tekintvén.

A népiskoláknál már a létezőknek absolut száma is bir némi becsesél, mert viszonyíthatjuk a területhez és népességhez, és biztosak lehetünk benne, hogy minél sűrűbben találunk ily iskolákat, a népesség minél csekélyebb fejszámára esik egy-egy, annál általánosabb lesz a művelődési szükségnek érzete is a lakosságban.

Nem szükséges azonban itt megállapodnunk. A statistika segítségével bátran tovább is folytathatjuk nyomozásainkat, tudakolván például a kor szerint iskolakötelezett és tényleg iskolába járó gyermekek számát. Minél csekélyebb százaléka az iskolakötelezett gyermekek számának kerüli a tényleges iskolalátogatást, annál éberebb a lakosság műveltségi szükségérzete, vagy — a hol iskolakényszer létezik — annál élénkebb törvénytisztéletük, föltéve, a mi ily viszonyok közt multhatatlan is, hogy kellő számú tanintézet áll a fiatal nemzedék rendelkezésére.

A népiskolai viszonyok nyomozása egyébiránt itt sem szakad meg. Mellőzve is, a mi különben főleg a mi polyglott országunkban szintén érdekes tudnivaló — az iskolakötelezett és látogató gyermekek nemzetiségét és vallását, mi újra érdekes összevetésekre ad alkalmat, az iskolák minőségét számitlag is közelebbről állapíthatjuk meg. Nagy különbség ugyanis, vajjon egy vagy több osztályból áll-e az illető népiskola, együtt látogatja-e fiú és leány, van-e mindegyiköknek kellőszámú és minőségű taneszköze, minden osztálynak tanítója és e tanítóknak milyen az anyagi helyzetök? Mert meg lehetünk győződve, hogy a tanító képzettsége s így a fiatal nemzedék nevelésében kifejtendő hatása is karöltve jár díjazásával s a tanítói kar anyagi állapotával. Minél jobb ez, annál több s jobb erő fordul e pálya felé s marad is meg rajta, pedig alig van tér, melyen az átlag megszerezhető elméleti ismeretek alkalmazását annyira mozdítanák elő a gyakorlat és szerzett tapasztalások.

Művelődési szempontból végül egyik legfő tudnivaló, mit a statistika is igen értékesíthet, vajjon hány tanuló végezte el a népiskolát úgy, hogy jól tudjon olvasni, írni és számolni.

Valamint a népiskola nem nyújthat az egész életre elegendő műveltséget s inkább csak alapot szolgáltat, úgyszólván csak az esz-közt adja a fiatal nemzedéknek további művelődésre s inkább csak a legelső néposztály éri be vele egész életpályáján: úgy a statistika is egy ország közművelődésének kutatásában nem állapodhatik meg az elemi iskoláknál. Haladásában az ország törvényeihez kell magát alkalmaznia s az általuk megállapított iskolák sorrendjét követnie.

Magyarországot tartván itt szem előtt, a polgári iskolák következnének s itt a népiskoláknál már felsorolt s a polgáriaknál is tekintetbe veendő érdekes mozzanatokon túl egy igen érdekes adat ajánlkozik a kutatásra, az ugyanis, vajjon az 5000 lakoson felüli városok, mennyire iparkodtak eleget tenni a törvény kívánalmainak ily magasabb nép- vagy polgáriskolák felállítása által.

A közép tanodák statistikája ismét érdekesebb mozzanatokot nyújt a már ismert s itt hasonlóképp újra számbaveendő azon adatokon kívül, melyek az iskolák számán túl, egyrészt a tanulókra, másrészt a tanárookra vonatkoznak. Ezek pedig a középiskolák kettős természetéből erednek a mennyiben ugyanis azt mutatják, hogy a népességnek magasabb műveltségre törekvő része mennyiben fordul a középszerű életpályán kielégítő realis ismeretek eltulajdonítása felé, mennyiben törekszik az úgynevezett humaniora, még magasabb ismeretek alapjául szolgáló tantárgyak megszerzése után.

Nem lévén itt helyes a real- és gymnasialis tanintézetek szembeállított előnyeire és hátrányaira bővebben kitérni, annyi mégis megemlítendő, hogy a statistika itt becses anyagot nyújt az illető intézetek megítéléséhez, kutatva és kiderítve az egyes ily iskolákat végzetek mily eredményekkel lépnek a közvetlen tevékeny élet egyes pályáira, vagy mely előkészítéssel más magasabb tanszakokba.

Részben a realiskolák is előkészítők lévén a legfőbb tanintézetek egyik nemének vagyis az úgynevezett polytechnikumoknak, míg a gymnasiumok a tudományos egyetemre készíteneek elő, az itt vonandó párhuzam érdekes következtetésekre ad alkalmat.

Fokozza ez érdekességet azon körülmény, hogy mind a reáliskolai- mind a gymnasialis tanulmányok ugyancsak előkészítői más szakintézeteknek is, milyenek a magasabb kereskedelmi, gazdasági, hittani, katonai stb. nevelőintézetek vagy szaktanodák.

Valamely ország közmívelődési állapotának főkritériumául még is a legfőbb tanintézetek: a tudományos és műegyetemek szolgálnak.

Itt ugyanis nem csak az jön többé számba, hányan látogatták ez intézeteket hanem az is, mily előadásokat hallgattak, mily sikerrel végezték magas tanulmányaikat.

Itt már nagyérdekességű statistikát szolgáltat maga a tanári kar, az általa betöltött tanszékekkel s a különböző szakokra

szánt ó r a s z á m m a l. Itt — tekintettel folyvást a létező törvényekre vagy szabályokra — tekintetbe jön a vizsgát állottak s mily sikerrel állottak száma is.

Fakultásokra oszolván azontúl az egyetemek, a h a l l g a t ó k n a k is különféle kategóriáival találkozunk. Nem mindegy ugyanis valamely országra nézve: theologusai vagy orvosai, technikusai vagy jogászaik szaporodnak-e túlságosan. Mind az itt készülő fiataloknak életpálya kell, életpálya, melynek iránya már el van döntve előre az általuk választott tanfolyam által.

Legtöbb esetben a tényleges életviszonyok határoznak ugyan e tekintetben is, de lehetnek ezek viszásak is később az országra nézve. Egyik-másik tanszak túlságos látogatása ugyanis csak akkor van káros visszahatás nélkül az államra, ha például kítünő tanerők más országokból is csalogatnak el hallgatókat, mint például Bécsben az orvosi fakultásra, Genfben a politechnikumra, Hohenheimban a magasabb gazdasági pályára stb.

Itt egyébiránt positiv számokkal állhat elő a statistika s az évenként kilépők választott életpályáját is felsorolván, előzetes képet nyújthat a társadalmi igényeknek az ifjuság által mikénti betöltéséről.

A minden rendű tanító- és tanárképezdékről csakis azért nem szölok tüzetescbben, mert tulajdonképen csakis egyes nemei a magasabb tanintézeteknek s e tekintetben ugyanazon statistikai szempont alá esnek.

Mert mind ez adat csak közvetve enged következtetést valamely nemzet műveltségére, mert csak előkészítője ennek s ha ezt közelebről akarjuk megismerni — ismét a statistika segédelmével — e r e d m é n y e i b e n kell azt nyomoznunk.

Ez eredmények is közvetett adatok lesznek ugyan, ha azon szempontból indulunk, hogy az egyének s az egyének összegének műveltségi fokozatát nem konstatálhatjuk.

Mégis közelebb jutunk célunkhoz, a mennyiben többé nem a művelődést megszerző, hanem azt csak előmozdító vagy abból tényleg folyó intézmenyeket vesszük szemügyre. Ilyenek a k ö n y v t á r a k, m u s e u m o k, minden rendű m ű i n t é z e t e k: képcsarnokok, zenedék, színházak stb. Minél számosabbak ezek és gazdagabbak, minél inkább látogatja s használja a közönség, minél inkább lesznek azok mindennapi életszükségévé, annál műveltebb az ország népe, legműveltebb pedig akkor, ha tudományt és művészetet többé nem fényűzés-

nek kénytelen tekinteni, hanem termékeivel és szüleményeivel élni tud és élni kíván s a pusztán testi nyers élvezeten túl a finomabb szellemi élvezetben keresi és találja egyik életcélját.

Az emberiség ezen legfőbb kincsei magasabbak ugyan semhogy a statistika rideg számaival megközelítthesse; de a statistika — mint láttuk — a technika egyéb eszközeivel is rendelkezik s a finomabb érzékű kutató még a társadalom e legfenségesebb terén is nyomozhat s gyűjthet eredményeket, melyeket honfitársaival, ha nem is pusztán számban, de élvezetes leírásban közölhet és — szöveget írva is, csak statistikus marad, ki egy nemzet közmívelődési állapotát hiven vissza tudja tükröztetni.

A tárgy nagyfontossága szinte fölöslegessé teszi annak megemlítését, hogy a nemzetközi kongressusoknak sem kerülte ki figyelmét. Csakugyan foglalkoztak is a közoktatásügygel, bárha a kezdemény némi általánosságával a brüsseli és később, behatóbban és alaposabban a bécsi, 1857-ben.

A bécsi kongressus elannyira kimerítette a tárgyat, hogy azóta az többé föl sem merült, hanem megállapított kérdőpontjai általánosan alapul szolgáltak az egyes országok később szerkesztett közoktatási statistikáinak.

A részletek felsorolása itt fölösleges, főbbjeik a társadalmi ismeretek gyarapodása szempontjából máris be voltak mutatva. Megemlítendő mindamellert, hogy — a miről nem szoltunk eléggé — a közoktatás vezetésére és fölügyeletére is kitérnek a megállapodások s itt csakugyan fontos társadalmi viszonyok nyomozására czéloznak. E megállapodások az országok politikai tagozata szerint kutatják az iskolai felügyelettel és vezetéssel megbízott egyes közegeket s ha, nálunk például, e térre térünk okvetlenül becses anyagot fogunk nyerni a közoktatásügyi ministerium működésén kezdve, keresztül az egyházi és politikai hatóságok, az iskola felügyelők és iskolaszékek, bizottságok és gondnokok tevékenységén.

Egy másik fontos és nagyérdekű kérdés az összes iskoláztatás költsége, kezdve ismét az államon s végig tekintve az egyházi és polgári hatóságok, községek és felekezetek, egyesek és osztályok járulékait, valamint az iskolai czéloknak szentelt alapokat. Ha ugyane vizsgálatokat területenkint az egyes tanodákra is kiterjesztjük az érdek nőttön nő s az összehasonlítás anyaga egyre szaporodik.

A magasabb tudományi és művészeti intézetek és intézmények statisztikai tanulmányozását, szóval a közmívelődés közvetlen tényezőit és eredményeit kutatni a florenczi kongresszus javasolta 1867-ben.

Nemcsak, hogy a képzőművészetek tanintézeteire és akadémiáira valamint az ipari rajzoktatásra terjeszti ki nyomozásait a kongresszus, hanem tanulmányozni kívánta a zenei konzervatóriumok állapotát is. Ugyan ily szempontból kívánta kutatni a levéltárakat (archivum), könyvtárakat és múzeumokat sőt magát az irodalmat is statisztikailag öhajtottá volna tárgyaltatni.

Tagadhatatlan tény, hogy sok eredménye a florenczi megállapodásoknak mindössze nem volt s mindenkor sokkal eltérőbb értékű tárgyakkal lesz, nevezetesen az irodalmi termékek tekintetében, dolgunk, semhogy kimerítő s megtámadhatatlan értékű statisztikát e téren szerkeszteni lehetne. Viszont azonban époly tagadhatatlan, hogy — mint már megemlítém — a tárgy nem megközelíthetetlen és netaláni túlzásai mellett mindenesetre állított fel a florenczi kongresszus oly kérdéseket is, a melyekre adott hű válaszok sokat működnenek közzé arra, hogy az országok közmíveltségi állapotát magasabb rétegeiben is megismerhessük s az emberiség legnemesebb foglalkozásairól is áttekinthetőbb képet nyerjünk.

XIV.

Az állami és községi háztartás statisztikája.

Nincs a statisztikának ágazata, melyen annyi kész anyag állana rendelkezésre s melyen nemcsak az összehasonlító statistika emberei, de még az egyes államok polgárai is oly kevésbé eligazodhattak volna, mint épen az állami háztartásban.

Ha egész általában vesszük az állami és községi háztartás értelmét és fogalmát, alája fér minden állami meg kormánycselekvény, mely költséget okoz vagy jövedelmet hoz, avvagy kiadással, bevétellel jár. Minthogy pedig a mai napság elannyira kifejtett pénz- és hitelgazdaságban alig képzelhető köztevékenység, mely közvetlenül vagy legalább közvetve pénzben kifejezhető ellenszolgáltatást nem involvál, e fejezet alatt volna tárgyalandó nemcsak a közigazgatás és vele kapcsolatos minden ügy, hanem az igazságszolgáltatás is, például, a hadsereg, a közoktatás stb. Szóval mindaz, mi valamely ország állami költségvetésének különböző czime alatt előfordul.

Innen magyarázható, hogy Magyarország majdnem összes pénzügyi politikája, bár hibásan, évek óta folyvást és mindig budgetje keretén belől játszott, hanyatlást mutató ügyeit ennek folyton ismétlődő újjá-tárgyalásával akarván gyógyítani, az állam összes bajainak orvoslását egyensúlyba hozott költségvetésétől remélvén.

Tekintve, hogy az összes kormányi tevékenység csakugyan budgetjében is nyilvánul: ez természetesnek látszhatik. Mindamellett csakis látszat ez. Mert valamint a statistika számos oly feladatait külön fejezetben kellett tárgyalnunk, melyek czimök szerint csakugyan szerepelnek az állami háztartásban is, úgy az államéletben is a költségvetés csak kinyomata a miként szervezett állami közigazgatásnak és egyéb cselekvényeinek és nem a költségvetés egyes tételeinek alábbszállításával segíthetünk a létező bajokon; hanem a bajokat a (tág értelemben vett) összes közigazgatásban, törvénykezésben, közigazdaságban kell gyógyítanunk! s csak az ekként alakult társadalmi állami viszonyok- és állapotokhoz alkalmazhatjuk azután a költségvetést, mely, ha amazok jók, bizonyára jó eredményt is fog mutatni végösszegeiben.

E kitérést csak azon roppant fontosság mentheti, mely a legutóbbi időben állami háztartásunk látható jelének, vagyis a költségvetésnek tulajdonított s melyet mellőznünk annyival kevésbé lehetett, mert egyik érvül tekintendő arra nézve, mért szoritjuk a fejezet czimrészeül választott államháztartást szerényebbé s nem kívánunk allatta mást, mint az állam pénzügyét, az államvagyon, jövedelmei, költségei és hitelműveletei kezelését értetni.

Még így is roppant feladata jut a statistikának, mert, e szempontból legalább, csakugyan ki kell térnie az állami tevékenység minden ágaira, kutatásai alapjául nem a költségvetést, hanem csakis az árszámadásokat használván.

De ha a zárszámadásnak leginkább csak a hű sáfarkodást, egyúttal az okszerű kezelést kell igazolni: a statistikának tovább kell menni, mert kutatnia kell az összes háztartás hatását is az állami és társadalmi viszonyokra. A statistika nem a számviteli és számvevő-ségi, hanem a nemzetgazdasági és társadalmi igazolást keresi az állami háztartást kimutató zárszámadásokban.

E tért teljesen átkutatni itt aligha sikerülne. Nehány példa azonban fel fog világosítani itt is a statistika feladataira nézve.

Az állami háztartás bevételi részének legfontosabb tételei az adók. Legegyszerűbb felosztásuk szerint ezek egyenes és közvetett adók. A zárszámadásnál elég, ha hiven kimutatja ennyi meg ennyi vettett ki, ennyi meg ennyi pedig szedetett be, s ismét ennyi meg ennyi maradt hátralékul a földadóból, házbér- és házosztályadóból stb., így jövedelmezett a közvetett adóknál a bor- és húsadó, a bélyeg, az illeték stb. stb.

A statistikának nemcsak ezt kell kimutatni, hanem viszonyítani kell e számokat a területhez és népességhez, kutatnia mennyi esik vidékenként ilyen meg amolyan adóból egy-egy fejre, mennyiben bírja ezt meg a népesség, nem támadja-e meg az adó a tőkét, egyformán vagy legalább arányosan van-e terhelve a lakosság minden egyes osztálya stb.

Csak ily statistikailag kinyomozott eredmények szolgálhatnak az államkormányának alapul nemcsak helyes pénzügyi, de helyes közgazdasági politikának is folytatására. Okszerű új budget csak úgy terjeszthető elő, ha a régieknek nemcsak számszerű eredményeit, de közgazdasági hatását is ismerjük.

Hiába kutatjuk pedig az egyes tételeket s hiába is tanulmányozzuk nagyságukat, ha hatásukat nem ismerjük; még kevésbé ítélhetünk pedig viszonylagos magasságuk vagy alacsonyáguk iránt, ha a hasontermészetűeket más államokéival össze nem hasonlíthatjuk.

Ismerhetjük például a vámjövédelmet összességében, de ismerhetjük az egyes tételeket, sőt az egyes cikkekre vetett vámdíjakat is; de képet arról: vajjon az egész jövedelem nagy-e vagy kicsiny, az egyes árukra vetett vámdíj alacsony-e vagy magas, csak akkor nyerhetünk, ha ugyan e jövedelmet más állam nagyságához, népességéhez, kereskedelmi forgalmához és vámdíjaihoz hasonlítjuk egyrészt, másrészt meg kutatjuk, mily visszahatással van az ipar és kereskedelem folyására, emelkedésére vagy hanyatlására a követett vámpolitika.

Ugyanez áll az államvagyon jövedelmére nézve, hol is nem elég tudnunk, vajjon az állam földbirtokának egy-egy hold földje átlag mennyit jövedelmezett, hanem tudnunk kell azt is, más hasonminőségű föld, magánbirtokos kezén, mit szokott jövedelmezni? Így van ez a monopoliumnál, hol más államok megfelelő viszonyait is kell tanulmányozni, így a vasutaknál is az állam kezelése vagy fölügyelete vagy befolyása alatt álló bármely vállalatnál, jövedelmi forrásnál vagy bevételnél.

De így van ez az összes kiadásokra nézve is.

A közizgatóst jónak vagy rossznak találhatjuk, de vajjon olcsó vagy drága-e, egy ország magában soha meg nem mondhatja, hanem csak úgy tudja meg, ha tevékenysége eredményeit, de költségeit is más államokéhoz méri.

Nem különben áll ez az igazságszolgáltatásra nézve, mely lehet absolute rossz, de relative jobb-e vagy rosszabb, költségesebb-e vagy olcsóbb, azt csak összehasonlítás által tudjuk meg.

De itt kezdődik egyúttal a nehézség.

Minden állam költségvetése s a mi ezt követi, zárszámadása sokkal inkább saját politikai szervezkedésének, állami és társadalmi viszonyainak közvetlen kifolyása, semhogy formailag egyöntetű budgetekről általában, még kevésbbé tételeikben is hasonlókról szó lehetne.

Nemcsak az egyes kormányzati ágak (ministeriumok) és ressortejeik különböznek az egyes államokban, hanem számos, gyakran legfontosabb költségek is oly alapokból folynak, vagy — mint a közoktatási költségek nagy része például — oly más közegek : egyházak, községek magánosok által viseltetnek, hogy az államköltségvetésben vagy épen nem, vagy sokkal csekélyebb tételekben fordulnak elő s így a pusztá számok összehasonlítását meg sem engedik.

Ugyanígy vagyunk az adórendszerekre és adónemekre, számos kulturális költségre és hasonlókra nézve.

Miután pedig a statistika oly gazdag bányát talál az állambáztartásban s miután épen ez érdeklí az egyes nemzeteket is legjobban, ebből akarván megtudni más állam hasonló viszonyainak mikénti alakulását : a törekvés az állami háztartási számadások összehasonlíthatására régi, többszörösen fel is merült ; de megoldva még nincs s a mi összehasonlítás némely czim szerint nemzetközi statistikában elő is fordul, beható tanulmányozást nem enged, biztos támpontokat nem nyújt.

Pedig a bécsi nemzetközi kongressus 1857-ben helyes elveket penetett s jól indult, midőn ez ügyet tárgyalván, teljesen méltányolta a nehézségeket, melyek a budgetek összehasonlítását gátolják, de megmutatta a módokat is kikerülésükre.

Felállítván ugyanis a mintákat, melyek szerint az egyes állami zárszámadások tételei össze volnának állítandók, korántsem azt kívánta, hogy az államok állítsák össze e minták szerint budgetjeiket. Az állami budgetek és zárszámadások alakja — mint a jelentés mondja — sokkal inkább az ország politikai és közigazgatási intézményeitől függ, semhogy az államok ezt a pénzügyi statistika kívánataira meg fognák változtatni. Hanem a minták kimutatják a gyűjtések természetét, mely szerint az adatok a létező állami számadásokból meritendők, hogy összehasonlító pénzügyi statistika létre jöhessen.

De nem is csupán a kormány kezelte, hanem az állam, az ország pénzügyét kívánván ismerni a kongressus, helyesen figyelmeztetett rá, hogy bizonyos közigazgatási kerületek, testületek s egyesek is teljesítenek az állam irányában szolgálatokat s kezelnek bizonyos czélokra szolgáló alapokat. Csakis ezeknek is számbavételével lehet hű képet nyerni arról, mennyi vétetett be s költetett el valamely államban bizonyos czélokra, például, az igazságszolgáltatásra (békebirák), közoktatásra vagy közjótékonyásra stb. Hogy az összehasonlító statistikában az állami költségvetésben elő nem forduló ily tételek is helyet találjanak, szükséges, hogy ezen közegek pénzügyi statistikája is épen azon alakban, hasonló elvek s a mennyire lehet, hasonló felosztások szerint tárgyalassék, mint az államé.

Az állami háztartás statistikájának elvei ekként megállapítottak s hosszú sora a mintáknak lőn szerkesztve, melyek szerint az adatok gyűjtendők lettek volna. Külön fejezetben tárgyalták az állami bevételeket más alatt a kiadásokat, harmadik alatt az állami alapoknak és vagyonnak mozgalmát, de az ügy maga nem haladt.

Czoernig báró, a bécsi statistikai hivatalnak akkori nagynevű vezetője, maga kísérle meg az egyes államok költségvetéseinek összehasonlítását és művéből tekintélyes kötet lett, de a kérdés meg nem oldotta. Fabricius pedig, a hágai kongressuson az ügygyel megbízott jelentéstevő, az állandó bizottság stockholmi gyülekezetén kénytelen volt jelenteni, hogy hosszabb tanulmányai daczára sem jutott még el a dolog nyitjára és a budapesti kongressus számára csak oly munkálatot ígérhet, mely a kérdés megol-

dásának nehézségeit fogja tárgyalni s megoldásuk lehetőségét megkísérteni.

E legutóbbi nyilatkozat 1874-ből való és természetesen nem lehetett visszahatással a korábban megtartott kongressusok határozataira.

Pedig a kongressusok meg nem állapodtak az 1857-diki bécsi határozatoknál, melyek nevezetesen az államok budgetjei, illetőleg zárszámadásaik összehasonlítására irányultak. Már az 1860-diki, Londonban tartott kongressus kikapván az államháztartásból az adókat, mint tagadhatatlanul egyik legfontosabb részüket, megállapíttatni kívánta, mutattassék ki, a mennyire lehet, a társadalom különböző osztályainak jövedelme és viszonya az általuk fizetett adókhoz.

E határozatot csak például emeltem ki annak kimutatására, illetőleg igazolására — mint korábban állítam — mennyire behatóbban nyomozza a statistika az állami költségvetések tételeit nemzetgazdasági hatásaikban.

A Hágában, 1869-ben tartott kongressus, már némileg az önmérséklés útjára térvén s belátva, hogy az összes államháztartást felölelő nemzetközi statistika csak nehezen jöhet létre, ennek egy részletével érte be és az adóügyet tette újra kutatásai tárgyává, bár a londoninál más szempontból.

Nevezetesen az adó alapját kívánta tanulmányozni a kongressus illető bizottsága, külön választván: 1. a személyeket; 2. a javakat; (ingatlanok, telkek, tőkék) 3. a jövedelmet; 4. a termelést; 5. a fogyasztást; 6. az állam külön szolgálatait. Az osztályozás teljessétele végett pedig még egy 7-dik kategoriát is állított fel azon adók számára, melyek a korábbi osztályok egyikébe sem tartoznak.

A kongressus szükségesnek látta fentartani a különbséget a tőkére s a jövedelemre vetett, valamint a termelést meg a fogyasztást terhelő adók között, mert nevezetesen a termelésre vetett adó csak hosszabb idő múlva térül meg az első fizetőnek a fogyasztó által s tagadhatatlanul befolyással van az összes termelésre.

E határozatok mindenestre közreműködtek több államban az adóügy tanulmányozására, eredményeit azonban nem ismerjük.

De a hágai kongressus meg nem állapodott ezen tanulmányok javasolásánál; hanem a háztartást nem csupán állami, de magasabb nemzeti, illetőleg társadalmi szempontból fogván fel, a nemzet évi jövedelmének megállapítására fordítá figyelmét,

fölkérvén a jelen volt statistikusokat: közöljék a legközelebbi kongressussal azon elemeket, melyekkel hazájuk statistikája bir, hogy a nemzet jövedelmének minél bivebb statistikájához lehessen eljutni; válaszszaak bár erre a személyes módszert, mely a lakosok egyéni jövedelmének kipuhatolására irányul, vagy a reális módszert, mely bizonyos kollektiv módon iparkodik a termelés különböző ágainak becslésére.

E czélhoz való eljutás végett tesz is a kongressus javaslatokat. Nevezetesen lehetne szerinte az alkalmazandó módszert olykép javítani, hogy például az ipar, a kereskedelem, a bányák, a halászat stb. statistikáját clannyra tökéletesitik, a mennyire némely államokban máris van a gazdasági statistika. Iparkodni kellene azontúl special statistikákat készíteni, nevezetesen az iparról oly módon, hogy az azt alkotó különböző elemeket: az ósanyagot, a tüzelő anyagot stb. különválasztva, a kettős becslések kikerültessenek. Végül óhajtanónak látja a kongressus azon módozatok kutatását, melyek által ama különböző jövedelmeket lehet megtalálni, melyek minden nyomozás elől kitérnek oly államokban, hol nem létezik jövedelmi adó mely alatt itt nem a magunkfélelhez hasonló, hanem az angol *incometax* van értve.

Ha visszaemlékezünk azon nehézségekre, melyek az ipar statistika megalkotásával járnak, mint azok az illető fejezetben ki is lőnek mutatva: könnyü lesz belátnunk, hogy a kongressus itt tudományos hevében túlesapott a lehetőség határán, illetőleg érdekes vitái között eltéveszté az elérhetőség határvonalának fölismerését.

A legközelebbi kongressus Szt.-Pétervárott, 1872-ben nem is foglalkozott e kérdéssel, hanem az állandó bizottság bécsi gyülekezése 1873-ban annál tüzetesebben tárgyalta s ott határozottan ki lőn mondva, hogy a nemzeti jövedelem statistikájának megalkotása nemzetközi szempontból legalább s ez idő szerint lehetetlen. Találkozván mindamellert tagok, kik az ellenkezőt állíták és — ha egyéb nem — legalább negativ credmény elérhetése, illetőleg konstatálása végett, a kérdés a programra tüzetett s két tag válalkozott is megfelelő emlékirat szerkesztésére.

De csak egyikök, Kiaer, a norvég statistikai hivatal igazgatója írta meg munkáját, ez pedig a következő 1874-diki évben Stockholm-ban tárgyalatván, bő nemzetgazdasági ismereteket árult el és szerzőjének becsületére válik ugyan, de elfogadható positív javaslatokat, biztosan megoldhatókat t. i. nem foglalt magában s így

az állandó bizottság nem is hagyta azt ben a b u d a p e s t i kongressus programjában.

Még a községi háztartásról kellene ezúttal némelyeket elmondanunk; de itt elég rövidek lehetünk.

A községek háztartásai legfeljebb nagyságukban, illetőleg helyesebben kicsinységökben különböznek az államokéitól. Itt is mint ott, ingatlan és tőkevagyon, jövedelem, meg adó képezik a bevételeket, a kiadások is nagyrészt ugyanoly tagozatban lesznek csoportosíthatók, mint az államnál.

Mínthogy tehát a községi háztartás, habár sokkal közvetlenebbül, az egyes kisebb társadalmi csoportok s bennök az egyének szükségéinek s igényeinek kielégítésére törekszik, czéljában mégis csak az állam hasonló tevékenységével halad egy irányban: helyesnek látszik, hogy a f l o r e n c z i kongressus, mely 1867-ben ezen kérdést tárgyalta, s e czélből mintákat is készített, a községi háztartás b u d g e t j é n e k, ille-tőleg végszámadásainak az állami zárszámadások hasonló alakban való közzétételét kívánta.

Természetesnek tűnik fel továbbá s egy már korábban kifejtett elvnek valószínűsítése a kongressusnak azon további óhajta, hogy az első közlés alkalmával azon törvényhozási és kormányintézkedések is közöl-tessenek, melyek a községek adminisztrációját szabályozzák s hogy a további közlésekben csak az e tekintetben történt változások legyenek megemlítve.

Már eme kongressus is kimondta, hogy az e nemű közlemények-ben külön fejezet legyen a főváros s a nagy városok budgetjének szentelve.

A következő s z t. - p é t e r v á r i kongressus 1872-ben a H á - g á b a n megállapított nemzetközi munkafelosztás fejezetei közé egy újat vett föl, t. i. a n a g y v á r o s o k statistikáját, mínthogy pedig ezen fejezet szerkesztése S c h w a b e a berlini statistikai hivatal igazgatójával egye-temben, egyik tevékeny hazánkfiára: K ö r ö s i J ö z s e f, Budapest főváros stat. hivatalának igazgatójára van bízva, ki ez ügyeket köze-lebbről ismeri, remélhető, hogy a nagyvárosoknak legalább háztartá-sával fogunk idejekorán és tényleg megismerkedhetni.

XV.

A hadsereg és honvédség statistikája.

Mai nagy publicitásunk korszakában ezen legtovább titokszerűen őrzött ágaról az állami hatalomnak szintannyira köztulajdonná váltak az ismeretek, mint akár a közoktatás, akár a kereskedelem vagy egyéb állami vagy közgazdasági tényező adatai.

A mindent kutató statistika bár sokáig hiába kopogtatott a hadseregekre vonatkozó tételek közlése végett, nyomozásait régóta folytatá s ép az államok véderejét illetőleg sokkal régebben léteztek, bár csak az illető főhadurak számára, a legrészletesebb statistikai kimutatások, semmint más, sokkal korábban köztudomásra jutott kormányágakra nézve.

Ne ékeskedjünk egyébiránt idegen tollakkal. A hadseregekről szerzett ismeretek köztudomásra juttatásának érdeme nem a statistikáé, hanem a politikának kell azt felrónunk. Mióta az alkotmányosság hatalma nőtt, mióta a nép nemcsak áldozik vérével s verejtekével, hanem annak hováfordítását is számon kéri; mióta a parlamentek jogkörébe tartozik megszavazni a tételeket, melyeket a hajdan magát mindenhatónak hitt hadseregeknek elkölteni szabad, azóta oly tömege a statistikai legérdekeseb anyagnak jutott napfényre, melyről előbb álmodni is alig mertünk.

A statistika érdeme csak az, hogy tudományos rendszert hozott az ügybe, hogy maga is okulni akarván, okulni tanítá azokat, kik eddig ez ügyeket vezették.

Megemlítvén immár a költségvetési tárgyalásokat, rövidség okáért hozzávethetjük, hogy ez alkalommal megkerül mindazon anyag, melyre a statistikának a hadsereg, tengerészet és honvédség felszerelésére, fegyverzetére, eltartására s ennek költségeire nézve mint tudnivalóra szüksége van. Ezt így röviden elejtvén, áttérhetünk a katonai statistika másik, társadalmi szempontból sokkal fontosabb ágára, mely annak népi elemében, az annyira becses emberanyagban rejlik.

A katonai statistika ezen része annál fontosabb, mert kezdete nem is még a katonai szakköröket foglalkoztatja, bár őket is közelről érdekli; hanem feladatul jut az összes közigazgatási és községi hatóságoknak és közegeknek.

Értjük az ujonczozást vagyis a hadsereg és honvédség kiegészítését.

A statistika alapját az állítás alá kerülő korosztályok illető évének anyakönyvi kivonatai képezik. Itt tehát évről-évre új összeírással találkozunk, mely egyrészt megmutatja hány fiú született amaz években, kik ma katonakötelesekké váltak, hányan haltak meg közülök, hánynak nem tudatik holléte, hány áll ki tényleg vizsgálat alá stb.

A vizsgálat alá kerülőknél ismét érdekes adat, hány válik be testi-lelki épségénél fogva katonának; mekkora százaléka az összes kiállítottaknak alkalmatlan s mely testi-lelki fogyatkozások miatt. A vizsgálat folyamán tudjuk meg, hány mentetik föl akár valamely testi-lelki fogyatkozásnál, akár a törvény valamely reá alkalmazható határozatánál fogva (mint egyetlen fiú, családfentartó stb.) ideiglen vagy végleg. Ugyancsak ez alkalommal lehet megtudnunk, mennyi a kiállított hadkötelesek közül az, a ki olvasni, vagy olvasni-irni, vagy egyet sem tud; ki milyen mesterséget üz, vagy mily foglalkozású stb. Mindez pedig fokozódik érdekességben azáltal, hogy a nyomozás többnyire különböző korosztályokra terjedhet.

A tényleg besorozottaknál azután már inkább a szakszerű katonai statistika veszi kezdetét.

Itt mindenekelőtt érdekes tudni: vajjon kik és hányan osztattak be a hadseregbe meg a honvédségbe és itt is mely fegyvernemhez, vajjon ugyanis gyalog, lovas, tüzér, utász stb. lesz-e belőlök s mily arányban. Noha ez inkább a hadsereg szükségletétől függ, a testalkat, a születéshely és korábbi foglalkozás, de meg a hajlam is van a fegyvernem meghatározására némi befolyással.

A tulajdonképi katonai statistika, melyhez természetesen a haditengerészet is csatlakozik, voltaképen szintén két nagy főrésze szakad, melyek egyike a hadsereg, tengerészet és honvédség számával, felosztásával, felszerelésével, anyagaival és erődítvényeivel, valamint ezek költségeivel, másika a katonai egészségügygel foglalkozik.

A nemzetközi statistika mindkét részét karolta fel, de nem egyforma sikerrel. Az első részt Londonban tárgyalták, 1860-ban és állítottak fel részletesnél részletesb kérdéseket, melyekre soha általában választ nem nyertek.

E megállapodásokat főbb pontozataikban csak azért mutatjuk be, hogy újra kivilágojlek, mennyire tartja a statistika folyvást

szem előtt ily kérdésekben is a közgazdasági és társadalmi momentumot.

A kongressus ugyanis a hadsereg, tengerészet és honvédség összes számát akarván tudni, odaértve a tiszteket, közkatonákat, hajólegényeket és tengerész-katonákat, a tényleges szolgálatban és tartalékban levőket, valamint az önkénteseket, nemzetőröket stb. azonnal keresi viszonyszámukat az összes népességhez és a katonai korban álló férfilakossághoz. Nyomozza továbbá az évenkénti ujonczok számát, kik szükségesek, hogy a hadsereg folyton megtartassék effectív állapotában, az összes költségeket, egyúttal pedig az arányt, melyben a hadi költségek az állam évi jövedelmeihez állanak, valamint állanak a jövedelemhez, levonva az adósságokat, s állanak az állam egyévi összes költségeihez, meg ismét levonva az adósságtörlesztés és kamatoztatás költségeit; végül pedig a hadi költségeknek a lakosság egyegy fejeére eső részét is kívánja ismerni.

Az im vázolt kérdések részletei között előfordul néhány különösen érdekes is, mint például az évenként elbocsátottak és a megszököttek száma.

Hibásnak kell egyébiránt tekintenem, hogy a kongressus a katonai szakstatistika között tárgyalja az évenkénti hadkiegészítést, vagyis ujonczozást is oly szempontból, mely sokkal inkább közigazgatási és társadalmi, mint katonai érdekességű, és melyet már feljebb bemutattam.

Feltűnő továbbá, hogy a londoni kongressus ismerni óhajtja ugyan s kéri, hogy az egyes államok a hadseregekre vonatkozó bünygyi statistikai adatokat közöljék s hogy azokat a katonai bíróságokra s illetékességökre vonatkozó jegyzetekkel bővítsék; — de szóval sem említi a katonai szakoktatás ügyét, mely pedig éppen katonai szakszempontból felette érdekes és fontos, sőt könnyen meg is lett volna szereshető, minden állam szívesen mutatván be e téren tanusított törekvéseit.

Látni való tehát, hogy e kérdésben a londoni kongressus se birt, még pedig tervben sem, egészet nyújtani; de nem is ért célzt. Bizonyíték erre a kilencz évvel később Hágában, 1869-ben tartott kongressus határozatai, melyekben az egyes államok kormányait kéri, hogy állittassák össze a jövendő kongressus számára a részleteket a katonai költségekről és katonai statistikáról; mutattassák ki, hány elemi iskola van minden országban, melyekben katonai gyakorlatok tényleg folyanak, hány katona — akár tiszt akár legény — van polgári

foglalkozásban alkalmazva; s tüntessék fel azon katonák szakismeretei iránti tapasztalatukat, kik leginkább voltak termelő polgári foglalkozásokban alkalmazva.

Az eredménytelenség a kongressusok állandó bizottságát arra bírta, hogy a katonai statistika kérdéseit külön és újra kitűzzék a legközelebb, B u d a p e s t e n tartandó kongressus programjára és számára előadót is választottak W e i k h a r d osztrák-magyar alezredes személyében, ki emlékirat szerkesztésével lett megbizva. Ugyan ez ügyben irt kimerítő emlékiratot H a v a s S á n d o r hazánkfia is. De mire a kérdés az állandó bizottság második ülésezése alkalmával S t o c k h o l m b a n tárgyalás alá került volna, a választott előadó kijelenté, hogy kimerítő katonai statistikára még mind nem jött el az idő. Sok állam még mindig titkolni szereti ép a legérdekesebb adatokat, a jelen időpont pedig — a mikor ugyanis számos hadsereg gyökeres átalakításon esik át — épen nem látszik alkalmasnak ily nagy munka megindításához. Ebben azután a bizottság meg is nyugodott s így az el lőn ejtve a programból.

De, ha az összes katonai statistika, nemzetközi szempontból, jelenleg nem is tárgyalható, semmi sem áll útjában, hogy az h a z a i szempontból ne mivellessék s e téren teendő minden tanulmány, a kezdetben bemutatott társadalmi fontosságnál fogva, köszönettel fogadandó.

Nem maradt azonban eredménytelen a katonai statistika másik része, vagyis a katonai közegészségügy még nemzetközi szempontból sem. Ez ügygyel mind a londoni, mind később, az összes közegészségügygel egyetemben, a berlini is 1863-ban részletesen foglalkoztak s ebbeli tanácskozmányaikát és megállapodásait fényes siker koronázta. Legelőbb Anglia, utóbb Poroszország, legújabbán pedig Ausztria-Magyarország oly ritka becsü művekkel léptek föl ez alapon, melyek a népesség oly nagy és koránál fogva oly kiváló fontosságú osztályainak kimerítő, minden szempontból megvilágított közegészségügyi állapotát feltünteti, sőt e munkákból az általános közegészségügy is merithet tanulmányozásaihoz alapot.

Társadalmi szempontból pedig azon tekintetből is mellőzhetetlen e művek tanulmányozása, mert belőlük tanulhatjuk, hogy fegyver alatt álló honfiaink egészségügyi állapota kedvezőbb ugyan az összes népesség általános állapotánál — mi egyébiránt a számítás alá eső legüdébb korosztályoknál fel sem tűnhetik — de tanuljuk azt is, hogy számos kórnak magva ép ez idő alatt támad és csirázik, mely

később, mikor ez egyének ismét társadalmi és polgári foglalkozásuknak élnek, érvényesíti szomorú hatását.

Társadalmi szempontból bennünket az összes katonai statistikában leginkább a katonaság kezdetén a hadseregbe lépő, valamint a katonaság végeztével a polgári életnek visszaadott néposztályok viszonyai érdekelnek s ez utóbbiaknál, a közegészségügyi statistika szempontjából teendő tanulmányoknál az egyesek foglalkozásait kutatva, mindannyiszor a hadseregben vagy honvédségben elfoglalt helyöket s eltöltött idejöket is kell kutatnunk.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Általános ismeretek.

	Oldal
I. Bevezetés	3
II. A statistika művelőiről	11
III. A statisztikai kongresszusok keletkezéséről és működésük irányáról	15
IV. A statistika elméletéről és tudományos állásáról	29
V. A statistika technikájáról	41
VI. A szám- és rajzbeli módszerekről	46
VII. A statisztikai tények alkalmazásáról	53
VIII. A statisztikai hivatalokról, szervezetük- és közegeikről	61

MÁSODIK RÉSZ.

A statistika egyes ágai.

I. A népességi statistika	87
II. A mezőgazdasági statistika	117
III. A szőlőszeti statistika	136
IV. Az erdőszeti statistika	141
V. A bányászati és kohászati statistika	147
VI. Az iparstatistika	151
VII. A kereskedelem és vámügy statistikája	160
VIII. A közlekedési statistika	165
IX. A hitel- és pénzügy statistikája	176
X. Az előrelátás és önszegély, valamint a biztosítás statistikája	179
XI. Az igazságügyi statistika	184
XII. A közegészségügyi statistika	194
XIII. A közművelődési és közoktatásügyi statistika	201
XIV. Az állami és községi háztartás statistikája	207
XV. A hadsereg és honvédség statistikája	215

